

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İZMİR İLİ/KENTİ İÇİN BİR TARIMSAL GELİŞME VE YERLEŞME STRATEJİSİ

İLHAN TEKELİ

İZMİR İLİ/KENTİ İÇİN BİR TARIMSAL GELİŞME VE YERLEŞME STRATEJİSİ

Prof. Dr. İLHAN TEKELİ

İZMİR İLİ/KENTİ İÇİN BİR TARIMSAL GELİŞME VE YERLEŞME STRATEJİSİ

İlhan TEKELİ

Yayına Hazırlayanlar

Ayşegül SABUKTAY

Ekrem TÜKENMEZ

Grafik Tasarım ve Uygulama

Güven TOROS

Yönetim Yeri

İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ AKDENİZ AKADEMİSİ

Mehmet Ali Akman Mah. Mithatpaşa Cad. No: 1087, 35290 Konak-İzmir

Tel: (0232) 293 46 13 Faks: (0232) 293 46 10

www.izmeda.org info@izmeda.org

Sertifika No: 22595

Basım Yeri

Dinç Ofset Matbaa - 145/4 Sokak No:11/C Yenişehir - İZMİR

Tel & Fax: 0232 459 49 61- 63 info@dincofset.com.tr Sertifika No: 20558

Birinci Baskı: Ağustos 2017 Baskı Adedi: 1200 ISBN: 978-975-18-0221-7

İkinci Baskı: Ağustos 2018 Baskı Adedi: 1000

Bu kitap, İzmir Akdeniz Akademisi tarafından yayına hazırlanmış olup, İzmir Büyükşehir Belediyesi Belediyesi'nin ücretsiz kültür hizmetidir. İzmir Akdeniz Akademisi'nin, bedelsiz yayınıdır. Bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilmeden tanıtım için yayımlanacak yazılar dışında, İzmir Akdeniz Akademisi'nin yazılı izni alınmadan çoğaltılamaz. **Satılamaz.**

Copyright © İzmir Büyükşehir Belediyesi

Bu rapor, İzmir Büyükşehir Belediyesi Tarımsal Hizmetler Daire Başkanlığı'nın, Ali Ekber YILDIRIM ile işbirliği içinde İzmir'in tarım ekonomisinde ağırlığı olan on konuda gerçekleştirdiği odak grup çalışmalarının (On Odak Grup Çalışması) sonuçlarından yararlanarak, Prof. Dr. İlhan TEKELİ tarafından yazılmıştır.

İlhan TEKELİ

1937 yılında, İzmir'de doğdu. İlk ve ortaöğrenimini İzmir'de tamamladı. 1955 yılında İzmir Atatürk Lisesinden, 1960 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Mühendisliği Bölümü'nden mezun oldu. 1964 yılında, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Şehir ve Bölge Planlama alanında; 1966 yılında da Pennsylvania Üniversitesi'nde Bölge Biliminde yüksek lisans eğitimini tamamladı. 1968'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Şehir Planlama konusunda doktora yaptı. 1970 yılından bu yana, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmaktadır. Yurtdışındaki çeşitli üniversitelerde, konuk profesör olarak ders verdi.

Birçok belediyede ve kuruluştaki danışma kurulu üyeliği yapan TEKELİ, Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi Vakfı (WALD) kurucu üyeliğini ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı kurucu başkanlığını yapmıştır.. 2004-2008 yılları arasında YÖK Genel Kurulu Üyeliği görevinde bulunmuştur. TEKELİ, 2009 yılından bu yana İzmir Büyükşehir Belediyesi başkan danışmanıdır. 2011 yılında İzmir Büyükşehir Belediyesi bünyesinde kurulan, İzmir Akdeniz Akademisi'nin 'Kurucu Onursal Başkanı, Bilim Kurulu ve Yönetim Kurulu Üyesi'dir.

Değişik dillerde, yüzden fazla kitabı, altı yüz elliden fazla bilimsel makalesi ve konferans tebliği yayınlanan TEKELİ, Sosyal Bilimler alanında aralarında, 1996 yılında Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü, 1999 yılında Mustafa Parlar Eğitimde Üstün Başarı Ödülü, 2006 yılında TÜBİTAK Hizmet Ödülü'nün yanında, Mimarlığa Katkı ve Sakıp Sabancı ödülleri de bulunduğu çok sayıda ödülleri aldı.

İÇİNDEKİLER

TABLO VE ŞEKİL LİSTESİ	10
KENT VE KIR - Aziz KOCAOĞLU	12
I. GİRİŞ	14
018	II. DÜNYANIN İZLEMEKTE OLDUĞU GELİŞME ÇİZGİSİ NE TÜR TOPLUMSAL SONUÇLAR YARATIYOR VE TOPLUMDA NE TÜR ELEŞTİREL POZİSYONLAR ÜRETİYOR?
Washington Mutabakatı'nın Sonuçları	18
Sürdürülebilirlik ve Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın Getirebildikleri	20
Atmosferin Isınması ve İklim Değişikliğinin Tarımsal Faaliyetlere Getirdiği Koşullar Üzerine	22
İnsan Hakları, Gıda Güvencesi, Beslenme Hakkı ve Damak Tadı	26
Dünya'da ve Türkiye'de Kent ve Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmelerin Temsilinde Doğan Sorunlar ve Yerleşme Stratejilerine Etkileri	28
040	III. DÜNYANIN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR KARŞISINDA GELİŞTİRDİĞİ STRATEJİLER TÜRKİYE'NİN TARIMSAL YENİDEN YAPILANMA VE YERLEŞME STRATEJİLERİNİ NASIL ETKİLİYOR?
Türkiye, Tarımsal Gelişme Stratejisini ve Politikalarını Washington Mutabakatı Çizgisinde Kurguluyor	40
Sürdürülebilirlik ve Rio Çevre ve Kalkınma Konferansının Türkiye'ye Getirebildikleri	51
Atmosferin Isınması ve İklim Değişikliğinin Türkiye'de Tarımsal Faaliyetlere Getirdiği Koşullar Üzerine	55
Türkiye'nin İnsan Hakları, Gıda Güvencesi, Beslenme Hakkı ve Damak Tadını Gerçekleştirmek İçin Aldığı Yol	61
Türkiye'de Kent ve Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmelerin Temsilinde Doğan Sorunlar ve Yerleşme Stratejilerine Etkileri	65

1) TARIMSAL İŞLETME YAPILARINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER	72
Tarımsal İşletmelerin Profillerindeki Değişmeler	72
Üreticilerin Pazara Eklemlenme Biçimindeki Değişmeler	75
Tarımsal İşletmelerin Finansal Sisteme Eklemlenme Biçiminde Yaşanan Değişmeler	78
2) KIRSAL ALANDA ARAZİ KULLANIMINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER	81
Türkiye'deki In-Situ Koruma Alanları	85
3) TARIMSAL ÜRETİM MİKTARINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER	87
Türkiye'de Tarımdaki İç Ticaret Hadleri Nasıl Gelişti?	88
Tarım Destekleri Nasıl Gelişti?	89
Seçilmiş Tarla Ürünleri Üretiminin Gelişimi	92
Seçilmiş Sebzelerin Üretiminde Yaşanan Gelişmeler	98
Seçilmiş Meyvelerin Üretiminde Yaşanan Gelişmeler	101
Türkiye'nin Hayvancılığında Yaşanan Gelişmeler	107
Tarım Üretimi, Türkiye'nin Gıda Güvenliğini Ne Kadar Sağlıyor ?	111
4) TARIM ALANINDAKİ DEĞİŞMENİN DİNAMİKLERİ	112
Tarımsal Üretimde Verimliliğin Gelişmesi	113
Tarım Kesiminde Yatırım Ne Ölçüde ve Nasıl Gerçekleşiyor?	117

İzmir Tarımında İstihdam, Emek ve Emeğin Örgütlenmesi	125
İzmir Tarımında Toprak Kalitesi ve Tarımsal Toprakların Sulanma Durumu	127
İzmir Tarımının 2001 Sonrasında Yeniden Yapılanan Destek Sisteminden Aldığı Pay	130

İzmir’de Arazi Kullanımının Farklılaşması	132
İzmir’de In-Situ Koruma Alanları ve Sulak Alanlar	137
İzmir Tarımının Bitkisel Üretim Miktarları, İlçelere Göre Uzmanlaşmaları ve Coğrafik İşarete Sahip Ürünler	141
İzmir’de Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Tarımı	146
İzmir’de Örtü Altı (Sera) Üreticiliği	147
İzmir’de Organik Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları	148
İzmir’de Hayvancılıkta Yaşanan Dönüşmeler	151
Hastalıktan Ari AB Onaylı Hayvancılık İşletmeleri	155
İzmir’de Tarımsal Faaliyetlerin İzmir’in GSYİH’sına Sağladığı Katkı	156
İzmir Tarımının Türkiye’nin İhracatına Katkısı	158

160 VI. İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ’NİN İZMİR’DE TARIMIN YENİDEN YAPILANMASINDA OYNADIĞI ROL

168 VII. İZMİR İL BÜTÜNÜ İÇİN BİR GELİŞME STRATEJİSİ VE POLİTİKALAR DEMETİ

STRATEJİK HEDEFLER	168
S.1: İnsan Onuruna Saygılı, Sürdürülebilir Bir Ekonomik Kalkınmayı Gerçekleştirmek	168
S.1.1: Ekonomik Kalkınmayı Gerçekleştirmek	169
S.1.2: Kalkınmada Sürdürülebilirliği Sağlamak	169
S.1.3: İnsan Merkezli Olmak, İnsan Onuruna Saygılı Olmak	170
POLİTİKALAR	171
P.1. İzmir’de Tarımın Kalkınan, Doğayla Dost ve Sürdürülebilir, Bu Alanda Çalışanlara Saygınlık (İtibar) Sağlayan Bir Faaliyet Alanı Olmasını Sağlamak	172
P.1.1. İzmir’de Tarımsal Kalkınma Gerçekleştirilmelidir	173

P.1.1.1: İzmir’de İntensive Ve Verimliliği Yüksek Olan Dünya İle Yarışabilir Bir Tarımsal Faaliyeti Gerçekleştirilecektir	174
P.1.1.2: İzmir’de Tarımsal Üretimin Sağlık Bakımından Güvenlikli Olması ve Bu Özelliğini Kaybetmeden Halka Ulaştırılması, Mutlaka Gerçekleştirilmesi Gereken Bir Ön Koşul Haline Gelmiş Bulunmaktadır	176
P.1.1.3: Tarımda Üreticilerin, Pazarlama Kanallarında Alıcı/Tüccarın Emrivakilerine Karşı Güçlendirilmesi Yoluyla Üreticinin Risklerinin Azaltılması Gerekmecektir	177
P.1.1.4: Tarım Sektöründe Kalkınma için Girişimcilerin/Çiftçilerin Yatırımlarıyla Kamununun (Merkezi ve Yerel Yönetimlerin) Altyapı Yatırımlarıyla Çiftçiye Gelir Transferi Sağlayan Desteklerinin Artırılmasını Sağlamak Gerekecektir	179
P.1.1.5: İzmir’de Odak Grup Çalışmalarında Sık Sık Dile Getirilen Organize Tarım Üretim Bölgelerinin Yapılabilirliğini Denemek İçin Pilot Uygulamalar Yapılmalıdır	181
P.1.1.6: İzmir’de İleri Teknolojiden Yararlanan Bir Tarım Gıda Sanayii Entegrasyonu Sağlanmalıdır	181
P.1.2: İzmir’de Gerçekleştirilen Tarımsal Kalkınmanın Doğaya Dost ve Sürdürülebilir Olmasını Sağlamak	182
P.1.2.1: İzmir’de Tarımsal Faaliyetlerin Sürdürülebilirliği İçin Toprak, Su ve Fosil Yakıt Dışı Enerji Kaynaklarının, Gelecek Nesillerin Gereksinmelerine Duyarlı Olarak Kullanılması Gerekecektir	183
P.1.2.2: Karbon Ayak İzinin Küçültülmesi İçin Tarımsal Ürünlerin, Tüketildikleri Yere Olabildiğince En Yakın Yerlerde Yetiştirilmesi, Üretilen Yerle Tüketilen Yer Arasındaki Uzaklığın Düşürülmesini Gerçekleştirmek Gerekecektir	185
P.1.2.3: İzmir Tarımındaki Biyolojik Çeşitliliğin Korunmasında Bir Yandan Yerli Ürünlerin Tohumlarının Tohum Bankalarında Korunmasının Yanı Sıra Yerel Tohum Alışverişini Sağlayacak Fırsatlar/Pazarlar Yaratılmalıdır	186
P.1.3: İzmir’de Tarımsal Faaliyetler, Bu Kesimde Yer Alanlara Saygınlık Sağlamalı, İnsan Merkezli Olmalıdır	186
P.1.3.1: İzmir’de Tarımsal Üretim Yapan Çiftçilerin ve Tarım Emekçilerinin Saygınlığını Yükseltmek Bakımından Tarımsal Üretimin Verimliliğinin ve Getirdiği Gelirin Yüksek Olması, Tarımda Emeğin Çalışma Mevzuatına Uygun Olarak Çalıştırılması Tarım Alanında, Tarımsal Üretimin Sağladığı Yaşam Doyumunu Gerçekleştirmek İçin Tarımsal Faaliyette Bulunmaya Başlayan Kent Kökenli Üreticilerin Sayılarının Artırılması Önem Kazanmaktadır	188

P.1.3.2: İnsanların Onurlu Yaşam Hakları, Tarımsal Kalkınma Politikalarının da Güçsüzlerin Güçlendirilmesi Seçeneğine Açık Kalmasını Gerektirmektedir. Bunun Var Olan Piyasa Düzeni İçinde Gerçekleştirilebilir Olması, Güçsüzlerin/ Küçük Toprak Sahiplerinin Kooperatifler İçinde Örgütlenmeyi Başarması Halinde Olanaklı Hale Gelecektir	188

P.1.3.3: İzmir İlinde Kentsel Yığılmanın Yoğun Olduğu Alanlarda Ya Da Yakın Yerlerde, Hem Ekonomik Yararı Hem De Üreticisine Bir Bitki Yetiştirmenin Sağladığı Yaşam Doyumu Dolayısıyla Yapılan Kentsel Tarım Uygulamaları Yaygınlaştırılmalıdır	189

P.2: İzmir İlinde Üst Ölçekli (1/100.000) Yeni Bir Arazi Kullanma Planı Hazırlama Yaklaşımı Geliştirmek ve Uygulamak	190

P.2.1: Yeni Dönemin Üst Ölçekli Yeni Arazi Kullanma Planını Yapabilmek İçin Önce Yeni Bütünlüğün Alt Parçalarını (Yeni Lejantını) Belirlemek Gerekecektir	191

P.2.2: Yeni Bütünlüğün Alt Parçalarının Bir Arada Bulunmasını Belirleyen Kuralların, Normların, Ekonomik Mekanizmaların Belirlenmesi	192

P.2.3: Yeni Arazi Kullanma Planının Uygulanması İçin, Bu Sistem İçinde Yapılacak Binalara İlişkin Yapım İzninin Nasıl Verileceğine ve Sistem İçinde Arazi Kullanma Kararlarının Uygulanıp Uygulanmadığının Nasıl Denetleneceği Konusunda Yeterli Mekanizmaların Önerilmiş Olması Gerekir	192

204 VIII. STRATEJİ RAPORUNA SON VERİRKEN

KAYNAKÇA	208

TABLO VE ŞEKİL LİSTESİ

TABLO (01) Tarımsal İşletmelerin Sayısındaki Değişmeler

TABLO (02) Tarımsal İşletme Büyüklüklerinin Dağılımındaki Değişmeler

TABLO (03) Yıllara Göre Arazi Kullanımındaki Değişmeler

TABLO (04) Türkiye'deki Yerde Koruma (İn-Situ) Alanları

TABLO (05) Türkiye'de Tarımsal İç Ticaret Hadleri

TABLO (06) Tarım Destekleme Bütçesinin Dağılımı

TABLO (07) Tarımsal Desteklerin Göreli Büyüklüklerinde Değişmeler

TABLO (08) Seçilmiş Tarla Ürünleri Üretiminin Gelişimi

TABLO (09) Seçilmiş Sebzelerde Üretimin Gelişimi

TABLO (10) Seçilmiş Meyvelerde Üretimin Gelişimi

TABLO (11) Hayvan Sayılarındaki Gelişmeler

TABLO (12) Tarımın Türkiye Ekonomisi İçindeki Öneminin Değişmesi

TABLO (13) Seçilmiş Tarla Ürünlerinde Verimliliğin Gelişmesi

TABLO (14) 2013 Yılı İçin Ülkelere Göre Ürün Verimliliği Karşılaştırması

ŞEKİL (01) Tarım Alanlarının Aktörlerinin Yatırım Kapasitesi

TABLO (15) 2014'te İzmir'de Çiftçi Kayıt Sistemine Kayıtlı Bulunan Çiftçi Sayıları

TABLO (16) İzmir'in Topraklarının Kalitelerine Göre Sınıflandırılması

TABLO (17) İzmir'de Tarım Arazilerinin Sulama Durumu (2014)

TABLO (18) İzmir'de Tarımsal Destekleme Ödemeleri

TABLO (19) İlçelere Göre Tarımsal Destekleme Ödemeleri (2002-2014 Yılları Arası)

TABLO (20) 2001 Yılında İzmir'de Arazi Kullanımı Farklılaşması

TABLO (21) 2015 Yılında İzmir'de Arazi Kullanımı Farklılaşması

TABLO (22) İlçeler İtibariyle Tarım Alanlarının Kullanış Amaçlarına Göre Dağılışı (2012)

TABLO (23) İzmir'in Tarım Üretimindeki Yeri (2014)

TABLO (24) Büyükbaş Hayvan Sayıları

TABLO (25) Küçükbaş Hayvan Sayıları

TABLO (26) İzmir'de 2014 Yılında Tarımsal Faaliyetlerin Yaratdığı Katma Değer Miktarları

TABLO (27) Tarım Ürünleri İhracatı (2014)

Kent ve Kır

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin kent için öngördüğü kalkınma stratejisinin köşe taşlarından birini de 'yerelde kalkınma' oluşturmaktadır. Kalkınmanın yerellik boyutunun ihmal edilmemesi, daha adil bir kalkınmayı gerçekleştirmek bakımından çok önemlidir. İzmir bağlamında yerelde kalkınmaysa İzmir'in yüksek tarımsal potansiyelinin akılcı bir değerlendirilmesinden geçmektedir.

2004 yılında uygulamaya giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi yasasıyla İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin görev alanı genişleyerek 21 ilçe ve 166 köyü kapsar hale gelmişti. Bu tarihten sonra İzmir Büyükşehir Belediyesi, başlangıçta büyük bir dezavantaj olarak görülen bu genişlemeyi, kalkınmayı yerelden başlatmanın bir fırsatı olarak değerlendirerek hizmet anlayışının çerçevesini de genişletti. Bu yetki alanı genişletmesi, belediye içinde kurulan Tarımsal Hizmetler Daire Başkanlığı'yla bir örgütsel muhatap kazandı.

2014 yılında yürürlüğe giren 6360 sayılı yasayla Büyükşehir Belediyesi'nin sınırları "il sınırları" olarak belirlenince, görev alanımız bu kez 30 ilçe ve 597 köyü kapsar hale geldi.

Bugün İzmir Büyükşehir Belediyesi, 13 yıldır sürdürdüğü uygulamaları ve sağladığı birikimle, çok yönlü bir kırsal-tarımsal programa ulaşmış bulunuyor. Bu programın, kuramsal çerçevelerden çok pratiğin gereksinimlerden doğduğu ve geçerliliğinin de pratikte sınındığı söylenebilir. Belediye, bu konudaki uygulamaları kararlaştırırken, küçük toprak sahiplerinin korunmasına öncelik vermiştir. Diğer taraftan da tarımda verimliliğin artırılması ve pazarlama darboğazlarından kaçınabilmek için kooperatifleşme teşvik

---

edilmiştir. İzmir Büyükşehir Belediyesi, kırsal kesimde yaşayanların ve çiftçilerin tarımsal faaliyetlerinin gerektirdiği altyapının ve hizmetlerin sağlanması konusunda da sorumluluk yüklenmektedir.

Büyükşehir sınırlarının büyümesini, aynı zamanda kent-kır kavramındaki karşıtlığın gerçek yaşamda dayanaklarını yitirmesi ve bu durumun yasal sisteme yansıdığı şeklinde okumak gerekir. Bu yeni gerçeklik, İzmir Büyükşehir Belediyesi’ni, “İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi” çalışmasını yapmak durumunda bırakmıştır.

Bu stratejinin, tarım ve imar dünyası için birbiriyle etkileşen yeni bir bakış açısı getirdiğini düşünüyorum.

Çalışmanın bu hale gelebilmesi için gerçekleştirilen odak grup ve sonuçlanma toplantılarına katılarak önemli katkı sağlayan herkese şükran borçluyum. Odak grup çalışmalarının düzenlenmesinde büyük emeği olan Ali Ekber Yıldırım ile ulaşılan sonuçları kaleme alan Prof. Dr. İlhan Tekeli’ye ayrıca teşekkür ediyorum.

Aziz KOCAOĞLU

İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı

I. GİRİŞ

Dünya’da 1990’lı yıllar içinde belirginleşen Washington Mutabakatı, Türkiye ekonomisinin 2001 sonrasında, yaşadığı yeniden yapılanma sürecini de büyük ölçüde belirlemiştir. Bu gelişmeler üzerine 2001 sonrasında, Türkiye’nin ekonomisiyle birlikte yerleşme yapısı da önemli dönüşümler yaşamıştır.

Bu dönüşüm sonrasında ülkenin yerleşme yapısı üzerine konuşurken kentlerin birer nokta, kırsal alanın geri kalan tüm alan olarak temsil edilmesi artık yetersiz kalmaya başlamıştır. Böyle bir temsilin yetersizliği yalnız düşünce düzeyinde kalmamış, yerleşme sistemine ilişkin yasalara da yansımıştır. 12 Kasım 2012 tarihinde kabul edilen 6360 sayılı yasayla büyükşehir belediyelerinin sınırları, il sınırlarıyla özdeşleştirilmiştir. Bu belediyelerdeki tüm köyler, kentin birer mahallesine dönüştürülmüştür. Tüm il alanı, kent niteliğini kazanmıştır. Bu yasa, büyükşehir belediyelerinin hem mekânsal olarak hem de işlevsel olarak sorumluluklarının genişlemesini getirmiştir. Dolayısıyla, İzmir Büyükşehir Belediyesinin sorumluluk alanı da genişlemiştir.⁽¹⁾ Ortaya çıkan bu yeni gerçeklik karşısında İzmir’in gelişme ve yerleşme stratejisinin yeniden saptanması, bir zorunluk haline gelmiştir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, 6360 sayılı yasa çıkmadan önce de İzmir’in kırsal alanında önemli uygulamalar yapıyordu. Yarımada’da (Urla-Çeşme-Karaburun) kırsal kalkınmayı sağlamak için bir yarışma açmış ve kazanan projenin uygulama çalışmaları başlamıştı. Yasa çıktıktan sonra da Büyükşehir Belediyesi, bir yandan kırsal planlama çalışmasını Bakırçay ve Küçük-menderes havzalarına yaygınlaştırmış, öte yandan tüm alan için yeni bir gelişme ve yerleşme stratejisi oluşturmak için katılımcı süreçle bir çalışma başlatmıştır. İzmir’in tarım ekonomisinde ağırlığı olan on konuda odak grup çalışmaları yapılmıştır.⁽²⁾ Bu çalışmalara dayanarak hazırlanan İzmir için

(1) Belediye sınırlarının genişlemesinin uygulamada ne tür gelişmelere yol açtığı konusunda bir çalışma için bkz. 4 *Mevsim*, Yıl 5, Sayı 17.

(2) 23 Haziran 2015’te Organik Tarım, 23 Haziran 2015’te Büyükbaş Hayvancılık, 10 Eylül

tarımsal gelişme ve yerleşme stratejisi İzmirliilerin tartışmasına açılmış, tüm odak grup katılımcılarının katıldığı nihai bir değerlendirme toplantısında getirilen öneriler ve İzmir Büyükşehir Belediyesine yazılı olarak gönderilen görüşler de dikkate alınarak strateji raporuna son hali verilmiştir.

Böyle bir stratejiyi iç tutarlığı olan bir strateji halinde kurgulamak için altı kademeli bir çözümleme geliştirilecektir. Kitabın ikinci bölümünde, dünya ölçeğinde çözümlemeler yapılacaktır. Bunun için Washington Mutabakatı'ndan sonra Dünya'da nasıl bir ekonomik gelişme çizgisi izlendiği, bu gelişmenin ortaya çıkardığı sonuçlar konusunda yapılan değerlendirmelerin, ne tür eleştiri çerçevelerinin doğmasına neden olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Böyle görgül saptamalara dayandırılmış evrensellik iddiası taşıyan eleştirel bir çerçevenin ortaya konulması yazının altıncı bölümünde geliştirilecek olan İzmir'e ilişkin stratejinin başarmaya çalışacağı, çok yönlü bir amaçlar/hedefler çerçevesinin oluşmasına yardımcı olacaktır. Ne yazık ki, Dünya düzeyinde, henüz bir kozmopolitan yönetim geliştirilemediğinden, gerçekleştirilmesi önerilecek düzenlemeler için elde sadece Birleşmiş Milletler sistemi bulunmaktadır. Birleşmiş Milletler sistemi içindeyse bu düzeyde etkili regülasyonlar ya hiç geliştirilememekte ya da karar alınması ve uygulanması çok uzun süreler almaktadır.

Kitabın üçüncü ve dördüncü bölümlerinde ulus devlet düzeyinde, özellikle de Türkiye'ye ilişkin bir çözümleme yürütülecektir. Dünya düzeyinde ortaya çıkarılmış bulunan eleştirel çerçeve karşısında, Türkiye'nin tarımın yeniden yapılanmasında ve yerleşme sisteminin yaşadığı dönüşümlerde, ne tür düzenlemeleri uygulamak için ne tür bir kurumsallaşma gerçekleştirdiği araştırılacaktır. Ayrıca Dünya düzeyinde gerekli düzenlemelerin geliştirilememiş olmasının, ulus devletlerden gerçekleştirilmesi beklenenleri nasıl ağırlaştırdığı ve çözümünü zorlaştırdığı üzerinde durulacaktır.

Kitabın beşinci bölümünde, İzmir özeline inilmektedir. Türkiye'nin tarım

---

2015'te Küçükbaş Hayvancılık, 10 Eylül 2015'te Yaş Meyve ve Sebze, 11 Eylül 2015'te Kuru Meyve, 11 Eylül 2015'te Zeytin ve Zeytincilik, 18 Kasım 2015'te Pamuk, 18 Kasım 2015'te Süs Bitkileri ve Seracılık, 3 Aralık 2015'te Yem Bitkileri, 3 Aralık 2015'te Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Odak Grup toplantıları yapıldı. Son değerlendirme toplantısı, 28 Eylül 2016'da yapıldı.

kesiminde ve yerleşme düzeninde yaşadığı dönüşümlere İzmir'in nasıl katıldığı, bu dönüşümde ne tür öncü roller üstlendiği araştırılmaktadır. Kitabın altıncı bölümünde İzmir'in yaşadığı dönüşümde İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin izlediği öncü rolün çözümlemesi yer alacaktır.

Kitabın yedinci bölümünde sınırları ve niteliği yeniden tanımlanmış bulunan İzmir'in yeni yerelliği düzeyinde iki farklı bölümden oluşan bir strateji ve politikalar çerçevesi önerilecektir. Bu strateji, kaçınılmaz olarak dünya düzeyinde ve ulus devlet düzeyinde gerekli regülasyonların eksik olarak geliştirilmiş olmasının yarattığı açıkları da kapatmaya yönelecektir. Bu stratejiyi geliştirirken bir yandan evrensel amaçlar/hedefler çerçevesinden hareket edilecek, öte yandan İzmir'in sorunlarının ve kapasitelerinin neler olduğunun değerlendirilmesine dayanılacaktır.

Önerilen stratejinin ve politikalar çerçevesinin birinci bölümünde, İzmir tarımının dönüşümüne ilişkin stratejik tercihler ve bu stratejiyi gerçekleştirecek politikaların neler olabileceğine ilişkin örnekler bulunacaktır. Stratejinin ikinci bölümünde, birinci bölümdeki stratejik tercihlerle uyumlu olarak, İzmir'in yeni yerleşme biçimine ilişkin stratejik tercihler, 1/100.000 ölçekli yeni bir arazi kullanma planının hazırlanması üzerinden ortaya konulacaktır. Böyle bir strateji ve politiklar çerçevesinin ortaya konulması, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin hem tarım kesimindeki uygulamalarını hem de imar planlaması konusundaki uygulamalarını yönlendirmekte yol göstericilik işlevini yerine getirecektir. Tabii bu çerçeve yalnız İzmir Büyükşehir Belediyesi'ne değil, aynı zamanda da İzmir yerelindeki değişik türdeki aktörlere projelerini geliştirirken yararlanabilecekleri bir çerçeve olacaktır.

Bu çalışmanın sekizinci bölümü, katılım sürecinin son aşaması için "Strateji Raporuna Son Verirken" başlığını taşımaktadır. İzmir için geliştirilen bu strateji ve politikalar çerçevesi de İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin diğer politika ve projelerinde olduğu gibi katılımcı bir süreç içinde geliştirilmektedir. Bir yıldır yapılan odak grup çalışmaları sonucunda ulaşılan sonuçlar, bu raporda ortaya konulmuştur. Ama ortaya çıkan bu sonuç, odak grup katılımcıları ve İzmir'deki diğer ilgili aktörlerin katılımıyla yeniden tartışmaya açılacak ve hazırlanan stratejiye ve politikalar çerçevesine nihai formu verilecektir.

Aralık 2016

II. DÜNYA’NIN İZLEMEKTE OLDUĞU GELİŞME ÇİZGİSİ NE TÜR TOPLUMSAL SONUÇLAR YARATIYOR VE TOPLUMDA NE TÜR ELEŞTİREL POZİSYONLAR ÜRETİYOR?

1980’li yıllardan itibaren IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi Dünya’nın gelişmesini yönlendirmeyi amaçlayan kurumların uygulamaya başladığı liberal politikalar bütünü, 1990’lı yıllardan sonra “Washington Mutabakatı” diye adlandırılmaya başlamıştı. Aynı yıllarda Sosyalist Blok’un çözülmesi, bu neoliberal politikaların, dünya ekonomik sisteminin yönlendirilmesinde hegemonik bir pozisyon kazanmasını sağlamıştır. Bu politikalar, her ülkenin mali disiplininin sağlanmasını, kamu harcamalarının yeniden yapılandırılmasını, tek tip ve rekabetçi bir döviz kurunu, serbest ticareti, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, özelleştirmeleri, deregülasyonların yaygınlaştırılmasını ve mülkiyet haklarının güvence altına alınmasını öngörüyordu.⁽³⁾

Washington Mutabakatı’nın Sonuçları

Böyle bir yeniden yapılandırma paketinin uygulanması, dünyanın ekonomik gelişmesinde kapitalizmin işlerliğini sağlarken, dünya ekonomik sisteminde küreselleşmenin gerçekleşmesini ön görüyordu. Bu ekonomik gelişme stratejisi içinde devletin rolü yeniden tanımlanarak, ekonomik faaliyet alanı

---

(3) Cengizhan Yıldırım: “Birinci ve İkinci Nesil Washington Uzlaşması: Neo-Liberal İktisat Politikalarının 1980’den Sonraki Evrimi”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Güz 2011, Cilt 7, Yıl 7, Sayı 2, s. 1-23.

sınırlanarak, ekonomik düzenlemeler alanına çekilirken, çok uluslu şirketlerin güçlendirildiği, ulus devletlerin müdahalelerinden bağımsızlaştığı bir mekanizma oluşturuluyordu. Dünya ekonomik sisteminin, bu yöndeki politikaların uygulanmasıyla küresel bir gelişme yoluna sokulmaya çalışılması, zaman içinde bu politikaların ne tür sorunlar yaratabileceğinin de açıklık kazanmasını sağladı.

- Bu sistem, bir kapitalist sistem olduğu için sık sık, değişik derinlikte olan krizlere yol açıyordu. Sistem, kendisini yeniden üretmekte zorlanıyordu. Bu sistem, krizlere düşmeden, sürekli, istikrarlı bir gelişmeyi gerçekleştiriyordu.
- Öte yandan içine girilen sistem, kapitalist gelişmenin yarattığı eşitsizliğin biçim değiştirmesine neden oluyordu. Küreselleşen bu dünyada mal, kapital, bilgi ve düşünce akımlarının serbestleştirilmesine rağmen emek akımının denetim altında tutulması, siyasal egemenliklerin ulus topraklarıyla sınırlanması, kapitalizmin yarattığı eşitsizliğin biçimini değiştiriyordu. 1980 öncesinin iki kutuplu dünyasında uluslararası eşitsizlik sıralaması önemli ölçüde değişme göstermezken, yeni dünya düzeninde Çin ve Hindistan gibi çok büyük ülkeler gelişmelerini hızlandırarak dünyadaki göreceli eşitsizlik konumlarını değiştirebilmişlerdir.⁽⁴⁾
- Ama buna karşılık çok uluslu şirketler, dünya ekonomisindeki paylarını artırmışlardır. Piketty'nin⁽⁵⁾ çalışmalarında, 1980-2010 arasında gelir düzeyi bakımından üst %10'da yer alanların, gelir ve varlık bakımından aldıkları payı hem ABD'de hem de Avrupa'da sürekli olarak artırdığı saptanmıştır. Piketty'nin saptamalarına göre kapitalin karlılık oranı, ekonominin büyüme oranından yüksek kaldıkça gelir ve varlık dağılımındaki eşitsizlik artmaya devam edecektir.

---

(4) Bu konuda bkz: Ziya Öniş: "Democracy in Uncertain Times: Inequality and Democratic Development in the Global North and Global South", *METU Studies in Development*, 43, April 2016, pp. 317-336.

(5) Thomas Piketty: *Capital in the Twenty-First Century*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2014.

Sürdürülebilirlik ve Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın Getirebildikleri

1980'ler sonrasında ekonominin içine girdiği neoliberal ekonomik gelişme çizgisinde, ekonominin düzenleme sistemlerinin üretim ve tüketime ilişkin faaliyetlerinin, doğaya ve topluma olan maliyetlerinin dışlanması olanak verilmesi, dolayısıyla ekonomik faaliyetlerin gelişmesiyle birlikte, doğa ve çevre üzerinde pek çok olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ama modernitenin en önemli özelliklerinden biri, yaptıklarının sonuçları üzerinde düşünebilmek kapasitesine sahip olması ve bu olumsuzlukları ortadan kaldıracak yeni kurumsal düzenlemeler geliştirebilmesi olmuştur. Bu nedenle modernite, kapitalizmi geliştirerek kısa erimli mantığı içinde doğayı tahrip edici uygulamalar yaparak bir ekolojik kriz yaratırken, aynı zamanda da uzun erimli mantığıyla da çevrecilik hareketini yaratarak, krizden kaçınmanın yollarını kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Bu bakımdan dönüm noktası 3-14 Haziran 1992 günleri Rio'da toplanan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı olmuştur.

Bu konferansta, iki temel belge üretilmiştir. Bunlardan birincisi, *Rio Deklarasyonu*'dur. Bu belge amaçları ve temel ilkeleri formüle etmektedir. İkincisi olan *Gündem 21*'de, Rio Deklarasyonu'nda konulan amaçları gerçekleştirecek eylemlerin neler olduğu verilmektedir. Rio Deklarasyonu'nun birinci ilkesinde, başarılmak istenilenin sürdürülebilir kalkınma olduğu belirtilmektedir.

Sürdürülebilirlik ilkesi, *Brundland Raporu* diye tanınan, 1987 yılında yayınlanan, 'Ortak Geleceğimiz' raporunda geliştirilmiştir.⁽⁶⁾ Başarılmak istenilen çevrenin korunması değil, kalkınmanın sürdürülebilirliğidir. Başka bir deyişle, gerçekleştirilmek istenilen, kabul edilecek yeni düzenlemelerle, kapitalist kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Brundland Raporu'nda sürdürülebilirlik, "gelecek kuşakların kendi gereksinimlerinin karşılanmasına bir sınır getirmeden, günümüzün insanların gereksinimlerini karşılayacak biçimde doğal kaynakların kullanılması" olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilirliğin sağlanması, bir tür nesiller arası adalet ilkesi halinde

---

(6) World Commission on Environment and Development: *Our Common Futures*, Oxford University Press, Oxford, 1987.

tanımlanınca, gerçekleştirilecek kalkınmanın sağlanması gereken bir koşul da belirlenmiş olmaktadır. Bu, çok esnek bir koşuldur. Sürdürülebilirliği sağlamanın tek bir yolu yoktur. Bu koşul, çok değişik kabullerden yola çıkılarak, toplumun değişik öğelerine yapılabilecek farklı müdahalelerle gerçekleştirilebilecektir.

Sürdürülebilirlik ilkesinin nesiller arası bir hakçalık arayışına oturtulması halinde bu duyarlılık, sadece nesiller arası hakçalık anlayışıyla sınırlandırılmaz. Mantıksal tutarlılık gereği, hakçalık konusundaki duyarlılığın aynı nesil içindeki eşitsizlikler konusunda da gösterilmesi gerekir. Hakçılığın sadece nesiller arasında değil aynı zamanda aynı nesil içinde de aranması gerektiği konusu BM’lerdeki müzakerelerde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki temel görüş ayrılığını oluşturmuştur. Gelişmiş ülkeler, nesiller arası sürdürülebilirliğin, eşitsizliklerin korunarak sağlanmasından yana bir vaziyet almaktadırlar. Oysa gelişmekte olan ülkeler nesil içindeki eşitsizliklere razı olmamakta, soysal olarak sürdürülebilirlik koşulu üzerinde ısrarcı olmaktadır.

Rio Konferansı’nda üç konuda uluslararası sözleşme, ulus devletlerin imzasına açılmıştır. Bunlar; İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi olmuştur. 1989 yılında Bill McKibben, *The End of Nature*’da izlenmekte olan ekonomik gelişme modelinin küresel ısınmaya yol açtığına ve dünyanın geleceği bakımından olabilecek sorunlara dikkati çekmişti.⁽⁷⁾ Hazırlanan sözleşmede iklim değişikliğine sebep olan karbondioksit ve diğer sera gazı emisyonlarının azaltılması ve her ülkenin gaz salınımının, 1990 yılı düzeyinde tutulması öngörülüyordu. Biyolojik çeşitliliğin korunması sözleşmesinde, dünyanın geleceği bakımından biyolojik ve genetik kaynakların korunmasının önemine değinilerek, bunun sağlanması için yapılması gerekenler sıralanıyordu. Böylece kapitalist kalkınma konusunda getirilen koşul, yalnız sürdürülebilirliğin karşılanması olmaktan çıkıyor, buna iklim değişikliğini önleyici koşullarla biyolojik çeşitliliğin korunması koşulu eklenmiş bulunuyordu. 1994 yılında uygulamaya konulan Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi,

---

(7) Bill McKibben: *The End of Nature*, Anchore Books, New York, 1989.

özellikle Afrika’da çölleşmeden etkilenen ülkelerde kuraklıkla mücadeleyle ilgili stratejileri belirliyordu.

Atmosferin Isınması ve İklim Değişikliğinin Tarımsal Faaliyetlere Getirdiği Koşullar Üzerine

Modernitenin geliştirdiği çevrecilik hareketinin dünyanın siyasal gündemine taşıdığı en önemli tehdit, küresel ısınma ve onun paralelinde gelişen iklim değişikliği olmuştur. İnsanlığın gelişme süreci içinde enerji kullanımının sürekli artışı ve bu enerjinin büyük ölçüde fosil yakıtlarla karşılanması dünyayı çok büyük bir tehdidin eşiğine getirmiştir. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli’nin (IPCC) saptamasına göre dünya iklimi, üç derece yükseldiğinde Grölland buz yığını erime sürecine girecek ve dünya bakımından geriye dönülmez bir süreç başlamış olacaktır. Küresel ısınma, doğrusal olarak gerçekleşmemektedir. Doğrusal olmayan bir süreç içinde ani ve büyük değişikliklere yol açmaktadır. Küresel ısınmanın sonuçları, başlangıçta günlük yaşamda etkilerini açıkça hissettirmemektedir, bu etkilerin farkına varıldığında da, artık çok geç kalınmış olacaktır.⁽⁸⁾

23

Bu nedenle insanlık, küresel ısınmayı azaltmak ve ortadan kaldırmak için acil önlemler almasının gerektiğinin farkına varmıştır. Ama bu kararları alarak uygulayabilmek için zorlanmaktadır. Küresel ısınmayı sera gazları yaratmaktadır.⁽⁹⁾ Bu nedenle küresel ısınmayı azaltmak için yapılacak olanlar bellidir. Her insan faaliyetinin yarattığı sera gazı salınımının toplamı azaltılmalıdır. Bu nedenle uluslararası müzakereler, özellikle gelişmiş ülkelerin seragazı salınımını azaltmak konusunda vereceği sözler üzerinde yoğunlaşmıştır. Sera gazı salınımları, karbondioksit eş değeri üzerinden ölçüldüğü için gelişmiş ülkelerin sera gazı salınımlarını ne kadar azaltacağı konusunda söz vermesi beklenmiştir. Özellikle büyük miktarda fosil yakıt kullanarak, büyük miktarda enerji tüketen ülkeler, bu sözleri vermekten

(8) Anthony Giddens: *İklim Değişikliği Siyaseti*, Phoenix, Ankara, 2013.

(9) Sera gazlarının en önemlisi karbondioksittir. Kyoto Protokolü’nde, buna ek olarak metan, azot oksit, hidroflorakarbon, perflorakarbon, kükürt heksaflorid sayılmaktadır. Bu konudaki hesaplamayı kolaylaştırmak için toplam sera gazı salınımı, karbondioksit eşdeğeri üzerinden bir saptamaya gidilmektedir.

kaçınmışlardır. Ulusal çıkarlarını ileri sürerek dünya düzeyindeki sorumluluklarından kaçınma yoluna gitmişlerdir. 1992 Rio Zirvesi'nde imzaya açılan iklim sözleşmesini 166 ülke imzalamıştır.⁽¹⁰⁾ Türkiye de bu ülkeler arasında yer almıştır. Ama bunlar arasında ABD ve Çin ve gibi büyük sera gazı üreticileri yoktur. 1997 yılında Kyoto'da hazırlanan protokolde (Kyoto Protokolü) sanayileşmiş ülkelerin sera gazı salınımlarını sınırlama ve azaltma yükümlülükleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu sınırlamaların uygulanmaya başlaması, 2005 yılına kadar gecikmiştir. Türkiye, bu protokolü imzalamamıştır. AB ise bu protokolü içten benimsemiş ve müktesebatının bir parçası haline getirmiştir. 2006 yılında ABD, Çin ve Hindistan'ın bu protokolü imzalamamış bulunmaları, protokolün etkinliğini azaltıyordu. 2007 yılında Bali'de (Endonezya) 2009'da Kopenhag (Danimarka), 2010'da Cancun (Meksika), 2011'de Durban (Güney Afrika), 2012'de Doha'da (Katar) gerçekleştirilen iklim değişikliği zirvelerinden çıkan kararlar, genellikle Kyoto Protokolü'nün uygulanmasını sağlamaya dönük olmuş, daha ileri adımlar atılamamıştır. Doha toplantısında, Kyoto Protokolü'nün imzalanmasının, 2020 yılına kadar uzatılması kararlaştırılmıştır. Bu protokolü imzalayan ülkelerden karbon salınımlarını 1990'daki seviyenin %80'ine indirmesi beklenmektedir. Kyoto Protokolü'nü imzalamayan tek ülke olarak ABD kalmıştır. Ama 2015 Ağustos ayında ABD başkanı Obama, ülkedeki enerji santrallerinin gaz salınımını 2030 yılına kadar %32 azaltmayı öngören bir Temiz Enerji Planı açıklamıştır. Geline bu noktada önemli bir gecikmeyle olsa da, ülkelerin karbon salınımını azaltması için ilan edilen hedeflere uyulmaya ve oluşturulan karbon takas sistemleri çalışmaya başlamıştır.

Türkiye, Rio Konferansı'nda İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine taraf olan 166 ülke arasında yer almıştır. Ama Türkiye, Kyoto Protokolü Ek.II'de yer alan gelişmiş sanayi ülkeleri arasında sayılıyordu. Bu durumda sera gazı azaltım yükümlülüğü bulunacaktı. Bu nedenle Türkiye, Kyoto Protokolü'ne katılmadı. 2001 yılında Türkiye, kendi isteğiyle EK.I listesine alındıktan sonra 2004 yılında protokolün taraflarından biri haline geldi. TBMM'de, 5 Şubat 2009 tarihinde geçen bir yasayla da Protokol onaylanmış oldu. Türkiye, bu protokolle 2012

(10) Daha önceki yıllardaki gelişmelerin ayrıntısı için bkz: İlhan Tekeli: *Türkiye Açısından Dünyada İklim Değişikliği*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2011, s. 85-93.

yılına kadar bir sorumluluk yüklenmemiştir. 2013 sonrasında Türkiye'nin kabondiyoksit salınımını sınırlandırma sorumluluğunun ne olacağı belirsiz bırakılmıştır. TÜİK, Türkiye için toplam sera gazı emisyonunu 1990 yılı için kişi başına 3,96 ton kabondiyoksit eşdeğeri olarak hesaplarırken 2013 yılı için 6.04 kişi/ton olarak hesaplamıştır. Türkiye'de karbon ayak izi hızlı bir artış göstermektedir. Türkiye'de kabondiyoksit salınımlarının %82,2'si enerji üretiminden %17,6'sı sanayi işlemlerinden gelmekte; metan salınımının %46,5'i tarımsal faaliyetlerden, %36,7'si atıklardan; nitrojendiyoksitin %79,4'ü tarımsal faaliyetlerden gelmektedir. 1990-2009 yılları arasında salınım artış oranı %96 düzeyinde olmuştur. Bu dönemde toplam salınım oranını azaltan tek sektör, tarım olmuştur.

Bu yazıda, temelde bir tarımsal gelişme stratejisi geliştirilmesi amaçlanmakta ve böyle bir stratejiyi kurgulayabilmek için öncelikle tarımsal üretimin ve ağaç yetiştirilmesinin karbon salınımı üzerindeki etkisi konusunda bir çözümleme yapmak gerekmektedir. Tarımda bir tarımsal ürünü yetiştirmek için toprağın işlenmesi, sulama, ekim, ilaçlama, hasat ve taşıma işlemlerinin hepsinde enerji kullanıldığı için atmosfere karbon salınımına önemli katkı yapmaktadır. Tarımsal üretimde alınacak önlemler uygulandığında, karbon salınımı %75 oranına kadar azaltılabilmektedir. Salma ve yüzey sulama yöntemlerinin terk edilerek damla, yağmurlama ve yeraltı sulamaya geçilmesiyle, buharlaşma kayıplarını azaltarak; hayvan gübresi ve biyolojik atıkların kullanılmasıyla biyolojik azot fiksasyonunun artırılmasıyla tarım faaliyetlerinin yarattığı karbon yükü azaltılabilmektedir.⁽¹¹⁾

Bitkiler ve ağaçlar fotosentez yaparken kabondiyoksit kullandıkları için atmosferdeki karbon yükünü azaltıcı etki yaparlar. Fotosentez de, kabondiyoksit kullanılarak oksijen ve organik bileşiklere dönüşürler. Biyokütle üretirler. Karbonu depolarlar. Tarımsal alanlar ve ormanlar sera gazlarını bağlayarak, iklim değişimi üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır.⁽¹²⁾

(11) Bülent Sezer: *Karbon Salınımı ve Toprak Yönetimi*, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ankara, 2014.

(12) Osman Polat; Sevda Polat; Erhan Akça: "Küresel Isınmada Ormanların Karbon Tutulumuna Etkisi", *I. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu*, KSÜ Doğa Bil. Der., Özel Sayı 2012, s. 313.

İnsanların bir yerde yaşarken doğaya oluşturdıkları yükü hesaplamak için Mathis Wackernagel ve William Rees 'ekolojik ayak izi' kavramını geliştirmişlerdir.⁽¹³⁾ Bu kavram, bir insanın beslenmesini, barınmasını, ısınmasını sağlamak ve atıkların bertaraf edilmesi için gerekli biyolojik olarak verimli toprak ve su alanı olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramla yapılan ölçümün anlamlandırılmasına olanak verecek ikinci kavram, bir yerin biyolojik kapasitesidir. Bir yerin biyolojik kapasitesini bu yerin sınırları içindeki tarım arazisi, otlak, orman, balıkçılık alanı ve bu alanlarının miktarı ve herbirinin ne kadar üretken olduğu belirlemektedir. Ekolojik ayak izi ve biyolojik kapasite küresel hektar (kha) olarak ölçülmektedir.

'Living Planet Report 2014'e göre 1961-2010 yılları arasında geçen 50 yılda dünya nüfusu 3,09 milyardan, 6,9 milyara; ekolojik ayak izi 7,6 milyar kha'dan 18,1 kha'ya; biyolojik kapasite ise 9,9 milyar kha dan 12 milyar kha'ya yükselmiştir. Bu sayılar açıkça gösteriyor ki küresel nüfus artışının yarattığı talebi karşılamakta, dünyadaki verimlilik artışı yeterli olamamaktadır.

Dünya Doğayı Koruma Vakfı (World Wide Fund for Nature-WWF) Küresel Ayak İzi Ağı'nın (Global Footprint Network) hesaplamalarına göre 2011 yılında, Türkiye'nin toplam karbon ayak izi kişi başına 1,18 kha, karbon olmayan ayak izi kişi başına 1,38 kha olmak üzere 2,56 kha olarak hesaplanmıştır. Aynı yıl için hesaplanan biyolojik kapasite 1,54 kha olmuştur.

Dünya Doğayı Koruma Vakfının (WWF) 2014 yılı Living Planet Report'undaki hesaplamalara göre⁽¹⁴⁾ Türkiye'nin 2010 yılında Dünya'ya bıraktığı ayak izinin %46'sı enerji ve sanayiden kaynaklanan karbon ayak izi, %35'i tarım arazisinin ayak izinden, %12'si ormandan, %4'ü otlaklardan, %2'si inşa edilmiş alanlardan kaynaklanmaktadır. Aynı yılda Türkiye'nin biyokapasitesinin %50'si tarımsal alanlardan %38'i orman alanlarından, %6'sı otlaklardan, %3'ü inşa edilmiş alanlardan %3'ü enerji ve sanayiden kaynaklanmaktadır.⁽¹⁵⁾

---

(13) Mathis Wackernagel, William Rees: *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth*, New Society Publishers, Gabriola Island BC, 1996.

(14) WWF International: *Living Planet Report*, Switzerland, 2015.

(15) Ceyda Erden Özsoy: "Low-Carbon Economy and Carbon Footprint of Turkey", *Emek ve Toplum*, Cilt 4, Yıl 4, Sayı 9, s. 199-215.

İnsan Hakları, Gıda Güvencesi, Beslenme Hakkı ve Damak Tadı

İnsanlığın gelişmesi süreci içinde günümüzde gelinen noktada, dünyada her insanın eşit insan haklarına sahip olduğu kabul edilmektedir. İnsan hakları, pratikle temellendirilmiş bir evrensellik ve tarihsellik özelliğine sahip olduğu için zaman içinde gelişmekte, insan hakları alanı genişlemekte ve çeşitlenmektedir. Tarımsal faaliyetlerin gelişimini sadece ekonominin işleyiş mantığıyla çözümlemek ve bu çözümlerlerde, insanlığın insan haklarının gelişimi içinde gıda ve beslenme konusunda ulaştığı noktayı görmezden gelmek anlaşılabilir bir tutum olamaz.

İnsan haklarının en eskilerinden biri yaşam hakkıdır. 1948 yılı İnsan Hakları Bildirgesi'nde bu hak, "onurlu yaşam hakkı" olarak geliştirilmiş ve pekiştirilmiştir. İnsan bedeninin yaşamını sürdürmesi için doğal yollarla, vücut yapısına ve sindirimine uygun gıda maddelerini sürekli olarak alması bir zorunluluktur. İnsanın tükettiği gıda maddeleriyle ve buna bağlı olan beslenme biçimiyle sürdürdüğü yaşamın kalitesi arasında olumlu bir ilişki vardır. Bir toplumda tüketilen gıda maddeleriye temelde tarımsal faaliyetler tarafından üretilmekte ve değişik düzeylerde işlenerek tüketilebilir hale getirilmesi sağlanmaktadır.

İnsanın yaşamını sürekli olarak yeniden üretebilmesi için beslenmesi gerekmektedir. Bu nedenle beslenme, temel bir haktır. Herkesin yeterli, güvenli, sağlıklı gıdaya kolayca ve sürdürülebilir bir şekilde ulaşma hakkı vardır. Bu hak, ikinci kuşak haklardandır. Bu hakkın gerçekleştirilmesinde devlete önemli sorumluluklar düşmektedir. Açlık çekenlere gıda yardımı yapmak, devletin sorumluluğundadır. Ama aynı zamanda gıda üretimini düzenleyerek ve denetleyerek güvenli olmasını sağlaması gerekir. Devlet, beslenme hakkını tanımalı, korumalı ve icra edilmesini sağlamalıdır. Günümüz dünyasında, bütün devletlerin bu görevleri yerine getirdiği söylenemez.

Beslenme hakkının dengeli ve sağlıklı olarak kullanılmasında sorumluluk sadece devlete değil aynı zamanda bireye de düşmektedir. Sağlıklı beslenme yeterli ve dengeli beslenmedir. Vücudu oluşturan hücrelerin düzenli ve dengeli çalışması için yağ, protein, karbonhidrat, vitamin ve minerallerden

yeterli miktarda alınması gerekmektedir. Ama alınan gıdanın sağladığı enerji miktarı, harcanan enerji miktarından fazlaysa harcanmayan enerji vücutta yağ şeklinde birikir. Bu birikme eğer Beden Kitle Endeksi'nin 30'unun üzerine çıkarsa obezite haline gelmekte, sağlığı bozmaktadır. Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması, erkeklerin %20,5'inin, kadınların %41'inin obez haline geldiğini göstermiştir.⁽¹⁶⁾ Refahı yükselen ülkelerde obezite önemli bir sorun haline gelmiş bulunmaktadır. Devletin beslenme hakkının gerçekleşmesi için üzerine düşenleri yapması halinde bireylerin, aşırı ya da sağlıksız beslenerek bu insan hakkının gerçekleşmesinin bir engeli haline geldiği söylenebilir.

İnsanların beslenme hakkını sadece vücudun kendisini biyolojik olarak yenilemesi üzerinden nesnel olarak düşünmek çok mekanik ve indirgeyicidir. İnsanlar beslenirken yemek yerler. Tat alırlar. Kültürlerini geliştirirken yemek yemeyi yaşamın zevkli, inceltilebilen bir etkinliği haline getirebilirler. Bu konuda damak tadına sahip, tat alma ve tatları ayırt etme duyusu gelişmiş iyiyi, ortalama olanı, kötü olanı ayırt edebilen bir kişi, toplumda saygınlığa sahip olmakta, ona gurme denilerek ayrıcalıklı bir yer verilmektedir. Gurme, lezzeti keşfetmiş, damak tadına sahip, tadları ayırt eden bir kişidir. Beslenme, öznel yanlarıyla kavranmaya başlandığında bir yaratıcılık alanı haline gelir. Bu da insanın onurlu yaşam hakkının bir parçası haline gelir. Nitekim, yavaş gıda (slow food) hareketini başlatan Carlo Petrini, insan hakkının sadece doymak üzerinden ele alınamayacağı, tad almanın da bir insan hakkı olduğu saptamasını yapmaktadır.

Dünya'da 2008 yılında yaşanan gıda kriziyle yüzbinlerce insan açlıkla karşı karşıya kaldığında açıkça ortaya çıktı ki bu kriz gıda üretimindeki yetersizlikten değil, gıda alanının uluslararası şirketlerin çıkarına uygun biçimde yapılanmasından kaynaklanmaktadır. Bu bilince ulaşılması sonucunda, ülkeler gıda politikalarında 'gıda egemenliği' kavramına önem vermeye başlamışlardır. Bu egemenlik, "halkların, kendi gıdalarını ve tarımsal etkinliklerini belirleme, sürdürülebilir prensipler çerçevesinde yerel tarımsal

---

(16) T.C. Sağlık Bakanlığı-Hacettepe Üniversitesi: *Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması 2010, Beslenme Durumu ve Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi Sonuç Raporu*, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Beslenme ve Diyetetik Bölümü, Şubat 2014, s. 481.

üretim ve ticaret yöntemlerini koruma ve denetleme, kendi kendine yeterlilik seviyelerini belirleme, piyasalarda ürün dampingsini sınırlandırma hakkı” olarak tanımlanabilir.⁽¹⁷⁾

Dünya’da ve Türkiye’de Kent ve Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmelerin Temsilinde Doğan Sorunlar ve Yerleşme Stratejilerine Etkileri

20. yüzyıl içinde, yerleşme sistemlerinin kent ve kır kavramlarının karşıtlığına dayandırılan temsiline, küreselleşen ve bilgi toplumuna geçmekte olan günümüz dünyasında, yaşanmakta olan gerçekliği temsil etmekte yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlik, yerleşmelere ilişkin olarak geliştirilen düzenlemelerden beklenmeyen sonuçların çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle günümüzde bir kent ve çevresindeki tarımsal alanlar için kurgulanacak gelişme ve yerleşme stratejisi için öncelikle bu sistemi kavrayarak temsil edebilecek kavramlarımıza bir açıklık kazandırmak gerekir.

Sanayi toplumundaki yerleşme kavramların yetersiz kalmasında, sanayi döneminde kullanılan kavramların gerisinde bulunduğu varsayılan özdeşliklerin artık bozulmuş olması yatmaktadır.

Sanayi döneminin kenti, temelde tarım dışı faaliyetlerin (sanayi ve hizmetler) yer aldığı, yoğun bir merkez etrafında oluşmuş formu ve sınırları belirli bir yerleşmedir. Kenti kırdan ayıran bir çizgiyi çizmek olanaklıdır. Burada yaşayan kentliler, anonim ilişkiler içinde, rasyonel davranış kalıplarına uygun bir gelişme dinamiği oluşturmaktadır. Bu dinamik içinde sanayi ve hizmetler alanlarında üretimin sürdürülmesinin gerektirdiği düzeyde yüksek miktarda bir tüketim gerçekleşmektedir. Kentler çalışma, tüketim, dolaşım, yaratıcılık, heyecan ve sıkılmanın gerçekleştiği mekanlar olarak işlev görmektedir. Bu kent, tek tek binaların eklenmesiyle bir yağ lekesi gibi büyürken kenti kırdan ayıran çizgi, çizilebilir kalmaktadır.

Sınırları ve formu tanımlanmış kentlerin dışındaki alanlar, **kırsal alanlardır**. Bu kırsal alanlarda temel üretim faaliyetleri tarım ve ormancılıktır. Bu

---

(17) Olcay Bingöl, “Bolluk İçinde Aç Kalmak Gıda Egmenliğinin Gaspı”, *Saha 1*, Eylül 2015.

alandaki yer alan küçük yerleşmeler, köylüdür. Sanayi öncesi dönemde bu köylerde küçük çiftçiler, geçimlik tarım yapmaktadırlar. Bu köylülerin davranışlarını rasyonel kararlar değil gelenekler, sadakatlar belirlemektedir. Sürekli bir mağduriyet duygusu içinde yaşamaktadırlar. Tüketim kalıpları da gelenekler tarafından, sosyal statülere göre farklılaşarak oluşmaktadır.

Sanayi toplumu döneminde, yerleşmelerin yapılarını temsil için kullanılan ikili karşıtlık halindeki kent ve kır/köy kavramları, var olan gerçeklikle uyum içinde bulunuyordu. Bu kavramlarla temsil ettikleri arasında bir özdeşlik vardı. Dünya’da bilgi toplumuna geçiş yaşanırken bu özdeşlik, büyük ölçüde aşınmış ve çözülmüştür. Bu özdeşlik hem kentlerde hem de kırsal alanda yaşanan değişme dinamikleri sonucu bozulmuştur.

Bu bulanıklaşma üretim ve hizmetler faaliyetlerinin bir bölümünün kent dışında yer seçmesiyle başladı. Kırsal alanın tarım ve ormancılık alanı olduğu kabulünün geçerliliği kalmadı. Son dönemde, çevreci sosyal hareketlerin gelişmesiyle ‘kentte yapılan tarım’ diye bir kategori de ortaya çıkmaya başladı. Böylece kent kır ayrımı, açıklığını kaybederek bulanıklaştı. Bu gelişme dolaısıyla kent, tek tek binaların eklenmesiyle yağ lekesi gibi büyüme özelliğini kaybetti. Kent, büyük kent parçalarının eklenmesiyle saçaklanarak (Urban Sprawl) büyümeye başladı. Bu büyüme süreci içinde kent, merkezi iş alanındaki işlevlerini desantralize ederken tek hakim odağa sahip olan metropoliten kentler, çok odaklı kentsel bölgeye dönüşmeye başladı. Artık bu kentin belirli bir sınırından söz edilemeyince ‘Sınırsız Kent’ (Endless City) diye nitelenmeye başladı.

İkinci bozulan özdeşlik, kıra ilişkindir. Kente ilişkin yaşanmakta olan gelişme dinamiği, kıra her an adeta bir emrivaki yapmaktadır. Artık kırsal alanda sanayi faaliyetleri, turizm faaliyetleri, yazlık konutlar yer almaktadır. Kentin güçsüz kesimleri ancak kırsal alanda yaşamlarını sürdürebilmektedir. Kırsal alanda, tarımsal üretim yapmayan, kır kökenli olmayan çok sayıda insan yaşamaktadır. Kapitalizmin tüketim mantığı, artık sadece kente özgü olmaktan çıkmış, tüm kırsal alanda da büyük ölçüde hakimiyetini kurmuş bulunmaktadır. Sanayiciler üretimlerini planlarken köyde yaşayanları hesaplarına bir tüketici olarak katmaya başlamışlardır.

Kıra ilişkin ikinci bozulmaysa köylünün nitelik değiştirmesiyle gerçekleşmektedir. Tarımda yaşanan dönüşümü iki boyutuyla özetlemek olanaklıdır. Tarımda, bir yandan piyasa mantığıyla ve dış dünya pazarlarıyla bütünleşmiş öte yandan intensive bir üretim yapılmaktadır. Böyle bir üretim, tarımsal işletmelerin yeniden yapılanmasını, yeni pazarlama ilişkilerinin ve finansman sistemine eklemlenme biçimlerinin kurulması sonucunu yaratmaktadır. Böyle bir yeniden yapılanma, tarımsal üretiminin bir yandan emek gereksinmesini azaltarak yeniden tanımlarken, kırdaki emeğin metalaşması sonucunu yaratmaktadır.

Kırda oluşan yeni tarımsal üretim biçimi, köylerde yaşayanların zihniyetlerinde önemli değişiklikler yaratmaktadır. Yalnız büyük toprak sahipleri değil, küçük toprak, özellikle çok küçük toprak sahipleri de kendi varlık profillerine uygun şekilde rasyonel davranış kalıplarını izlemektedirler. Köylerde yaşayan çok küçük toprak sahiplerin önemli bir kısmı, tarım ya da tarım dışı kesimlerde emekçi haline gelmişlerdir. Bu emek, yere bağlılık bakımından tam olarak özgürleşmese de rasyonel olarak değerlendirilmektedir. Eric Hobsbawm, 1994 yılında yayınlanan Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991 Aşırıliklar Çağı kitabında köylülüğün ölümünü ilan etmiştir.⁽¹⁸⁾ Köylülük kategorisinin ortadan kalkmış olması, kent-kır ayrımının kullanılmasını anlamsızlaştırmaktadır.

Kentsel ve kırsal alanda yaşanan gelişme dinamiklerinin, geçmişte kent ve kıra ilişkin tanımlarla sahadaki gerçeklik arasındaki özdeşliğin bozulmasının bu kavramlarda yarattığı bulanıklık, altı başlık alanda toplanabilir. Bunlar; **köylülüğün yok olmasıyla**,⁽¹⁹⁾ kent ve kır arasında yaşayanların davranış kalıplarında rasyonalist davranış bakımından bir farklılık kalmaması, **kırsal alanda faaliyetlerin çeşitlenmesi** karşısında faaliyetlerinin farklılığına dayanandırılmış bir kent ve kır ayrımının anlamlılığını yitirmesi, kentin sınırlarının belirsizleşmesi üzerine haritada **kent ve kır arasında bir ayrım çizgisinin çizilemez hale gelmesidir**. İnsanların ömürleri boyunca yaşadıkları yerle özdeşleştirildiklerinde, kırdan kente geçerek yer değiştirdiklerinde, bir

(18) Aktaran Çağlar Keyder; Zafer Yenal: *Bildiğimiz Tarımın Sonu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 18-19.

(19) Nevzat Evrim Önal, *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü*, Yazılama, İstanbul, 2012, s. 153-197.

kimlik değişimi yaşaması yani kentlileşmeleri beklenmektedir. Artık günümüzde insanların **hem kentte hem kırdaki konutları** bulunmaktadır. Yer değiştirme, bir kimlik değiştirmesi anlamını taşımamaktadır. Kırdaki tarım faaliyetlerinin süreli emek taleplerini karşılamak için gelişmiş olan mevsimlik işçilik, **sürekli yüzergezer kayıt dışı emek** arzı haline dönüşmektedir. Eski kent anlayışında, her kentin sınırlarının ve formunun belirli olacağı ve bir merkez etrafında yoğunlaşacağı kabul edilmektedir. **Bu kentin belli bir adı olacaktır.** Oysa günümüzde, tek dominant merkezin hakimiyetini kaybederek çok merkezli bir kentsel bölgeye dönüştüğünü kabul edersek artık eski kentin adının kullanılması sorunlar oluşturmaya başlar. Sınırı fluluşan kentte, bu adın nereye işaret ettiği belirsizleşmektedir.

Kullanmakta olduğumuz kavramların, yaşamakta olduğumuz gerçeklik üstünde düşünmemize yardımcı olmayarak yetersiz kaldığının farkına vardığımızda, kullanacağımız kavramların ne olması gerektiği konusunda bir strateji geliştirmemiz gerekir. Bir coğrafyacı, kullandığı kavramlarla yaşanan gerçeklik arasında uyumu sağlamak için üç farklı yol izleyebilir. Bu yollardan **birincisi** kent, kır/köy kavramları gibi özelleştirilmiş kavramları kullanmak yerine **yerleşme** gibi genel bir kavram kullanmak yoluna gitmektir. **İkinci yol** olarak, kent kavramını, tarihinden soyundurarak kullanmak yoluna gidilmesidir. Artık kırsal alanın ortadan kalktığı, **tüm alanın kentleştiği** söylenebilir. Bu bakış açısı, yerelliğin ötesine taşındığında tüm dünyanın tek bir kent haline geldiği de iddia edilebilecektir.

Üçüncü yolsa yaşanmakta olan gerçeklik karşısında yeni bir kavramsal çerçeve geliştirmeye çalışmaktır. Böyle bir kavramsal çerçevenin, dört konuda tercih yapması, çözüm getirmesi gerekiyor. Bunlardan **birincisi**, geliştirilecek çerçevenin **alansal bir temsili** gerçekleştirmesinin gerekliliğidir. Bu alan, eski dönemin kırsal alanından oluşacaktır. Bu alanın büyüklüğünde, yönetsel kararlara ya da yapılan bir planlama çalışmasına bağlı olarak değişiklik yapılabilir. **İkinci tercih**, ortaya çıkan yeni **gerçekliğin iç bütünlüğüne** ilişkin bir kabul üzerinde olacaktır. Kent ve kırın karşıtlığının kabul edildiği dönemde, bu karşıtlığın ortaya çıkardığı bağımlılıktan/tamamlayıcılıktan kaynaklanan bir bütünlük bulunuyordu. Bu bütünün farklı öğeleri birbirleriyle belirli kanallar içinde ilişki kurarken kendi ayrımlarını koruyarak

oluşturduğu akım ilişkileriyle bütünlüğünü gerçekleştirmekteydi. Bu, günümüzdeki bütünleşmeye göre zayıf bir bütünleşme olarak görülebilir. Bu bütünleşmede kent ve kır ayrımı her an yeniden üretilebilmektedir. Oysa günümüzde kırsal alanın her noktasında tarımsal olmayan bir kullanım üretilebilmektedir. Ayrıca kırsal alanın her noktasında, kentsel beğenilere/değerlere uygun yapılar yapılabilmektedir. Bu alan içindeki değişik ögeler arasındaki ilişkiler, belli kanallar içinde zayıf akımlarla değil, her an her noktasında yeniden kurulan ilişkilerle sıkı bir karşılıklı bağımlılık oluşturacak biçimde güçlü bir şekilde kurulmaktadır. Bu bütünlük, eskisinden çok farklı sıkı bir bütünlük yani yeni bir oluşumdur. Günümüzde bütünlüğün varlığının iddiası, sadece nesnel akım ilişkilerine dayandırılmamakta, yer olma duygusunun varlığına, kimlik duygusunun bulunmasına ve adanmışlığın (commitment) bulunmasına dayandırılmaya başlamıştır.⁽²⁰⁾

Oluşturulacak yeni kavramsal çerçevenin netleştirmesi gereken **üçüncü konu**, hangi **ölçeğe tekabül** ettiği olacaktır. Hem kentler hem de kır, temelde yerel ölçeği oluşturmaktadır. Bu nedenle onun yerine geçen kavramsallaştırma da yerel ölçekte olacaktır. Yeni bir kavramsal çerçeve oluşturulurken tercih yapılması gereken **dördüncü konu**, bu yerelliğin küreselle olan ilişkisinin nasıl kurulacağı konusundaki gerçekliğin nasıl temsil edileceği olacaktır. Günümüz dünyasında, alt kademede bir birimin üst kademelerle ilişkisi, merkezi yerler kuramında olduğu gibi her kademenin merkezleri arasında kurulan bir ilişki olarak temsil edilemez. Yeni dünyanın yerel alanlarında bulunan her aktör, kendi başlarına üst kademeye ya da küreselle ilişki kurabilmektedir. Günümüzün dünyasında her yerellik, dış dünyayla ilişkisini çoklu kanaldan kurmaktadır. Küreselleşmeden söz edebilmek için dış dünyayla böyle bir ilişkinin varlığı gerekir. Bu ilişkilerin gelişmesi, bir mekânsal bitişikliğin fonksiyonu değil, bir ağ üstünde bulunup bulunmamaya bağlı olmaktadır.

Günümüzde her yerellik için geliştirilecek yeni kavramsal çerçevenin, bu dört konuda bir çözüm içermesi gerekiyor. Bu noktada ortaya çıkan soru,

---

(20) Graham Haughton; Philip Allemendinger, “Fluid Spatial Imaginaries: Evolving Estuarial City-Regional Spaces”, *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 39, N. 5 September 2015, s. 870-871.

bu yeni yerel bütünlüğe ne ad verileceği olacaktır. Bu konuda henüz üzerinde uzlaşılmış bir kavram yok. Ben buna, ‘**Yerel Yaşam Bölgesi**’ (YYB) demeyi öneriyorum. Yerel Yaşam Bölgesi, dünya beşeri coğrafyasının akım ilişkilerine olduğu kadar öznel duygulara da dayandırılmış iç bütünlüğü yüksek temel birimini oluşturacaktır. Bu yazının başında sözünü ettiğimiz Türkiye’de büyükşehir yasasıyla il sınırlarını, kent sınırlarıyla özdeşleştirilmesiyle bir Yerel Yaşam Bölgesi oluşturulduğu söylenebilir. Örneğin bugün İzmir dediğimizde artık böyle bir alansal bütünlüğü anlıyoruz.

Günümüzde yeni **yerel yaşam bölgesinin yapısının kurgulanmasına** ‘yığılma’lardan başlayabiliriz. **Yığılma** dediğimizde sosyo-mekansal bir süreç sonrasında, insanların ve nesnelerin (kapitalin) belli noktalar çevresinde toplanmasını kastediyoruz. Bu nesneler ya da insanlar birbiriyle ilişkisiz yani atomistik olarak değil, birbiriyle ilişki kurma potansiyeline sahip olarak yığılmakta, bir bütünlük, sistemlilik oluşturabilmektedir. Nesnelerin yanyana gelişi bize sürecin mekânsal boyutunu verirken, yığılmanın mekânsal yayılımının sürekli değişmesi de zamansal boyutunu vermektedir.

Bu yığılmayı sadece insan ve kapital genel kategorileri üzerinden tanımlamak gerekir. Bu yığılma, temelde **çeşitliliklerin yığılmasıdır**. Değişik yaşam kültürleri, çeşitli kamusal ve özel alan kullanımları, toplumsal çatışmalar ve çelişkiler, bir arada bulunarak, yığılma için tehditler ve fırsatlar oluşturmaktadır.⁽²¹⁾

Yerel Yaşam Bölgesi’nin yapısının çözümlenmesine **yığılmanın gerekliliğinden başlamamızın nedenleri**; **1)** Çeşitlilik içeren yığılmaların, belli bir alanda yoğunluğu yükselterek, bireyler arası ilişkiyi artırarak bölüşme mekanizmaları ve öğrenme fırsatları yaratarak, **sinerji doğurması**. **2)** Çeşitlilik içeren yığılmaların; sağladığı ölçek ekonomileri, benzer faaliyetlerin bir arada bulunmasının doğurduğu lokalizasyon ekonomileri, değişik faaliyetlerin bir arada bulunmasının yarattığı kentleşme ekonomileriyle açıklanan **yığılma ekonomilerinin oluşması**. **3)** Yığılmaların tacit (örtük, söylenmeden anlaşılan) bilginin öğrenimini kolaylaştırmakta, yeniliğin kuvvözleri olma işlevini yerine

---

(21) D. Ponzini: *Governing Urban Diversity: An Exploration of policy tools for Cultural diversity in Five European Capital Cities*, European Cultural Foundation, Amsterdam, Netherlands, 2010.

getirmesi. 4) Lacan'cı bakış açısına göre birlikte çalışmanın üstünlükleri ,tek başına insanları bir arada tutmaya yetmemektedir. Önemli olan yığılmaların insanların varoluşlarına birlikte bulunmaya dayandırılmış bir anlamlılık yüklemesidir,⁽²²⁾ olarak sıralanabilir. Bütün bunlar, insanlar topluluk halinde bir arada bulunduğu gerçeğleştirilebilmektedir.

İnsanların ve kapitalin/nesnelerin yan yana bulunmasının sürekliliğini, yaşam pratiklerinin hergün tekrar etmesi sağlamaktadır. Gündelik yaşamın sağladığı bu ritim, ona varlıksal bir nitelik kazandırmakta, ona her şeyin içinden geçen içkin bir yaşam gücü vermektedir.⁽²³⁾ Mevsimlerin varlığıysa yığılma içinde yaşamın örgütlenmesi bakımından daha uzun aralıklı bir başka ritme işaret etmektedir. İlkbahar, yaz, sonbahar ve kış yalnız yaşamın gereksinmelerini değil, aynı zamanda da insanların dünyaya bakışını, psikolojisini etkilemektedir. Tek ritimli değil çok ritimli bir yığılma söz konusudur. Bu yığılmayı oluşturan insanların zamanı algılaması tekrar eden olaylar üzerinden değil tekrar etmeyen; devrimler, krizler, savaşlar vb. üzerinden kurulması halinde farklı bir durum söz konusudur.. **Her yığılma, bir ritimler mekanı** olarak görüldüğü gibi **bir patlamalar mekanı** olarak da görülebilmektedir.

İnsan ve nesnelerin yığılmasının bir sistem oluşturduğunu, bu yığılmada yer alan faaliyetlerin zamanda ve mekanda belli düzenlilikler yarattığını kabul ettiğimizde, bu yığılmanın ortak değerler, ortak kullanım mekanları, alt yapılar, ortak mülkiyetler yaratabilmesi gerekliliğini de kabul etmemiz gerekir. Kırsal alanda meraların, denizlerin, denizlerdeki balıkların ortak mülkiyete konu olduğunu biliyoruz. Ortaklığa konu olanlar, kırsal yaşamın düzenlenmesinde ne kadar önemliyse kentsel yığılmalarda üretilmiş olan ortak değerler, kamusal alanlar, yaratılmış gündelik yaşam pratikleri vb. kentin ortak olanları da kentsel yaşamın kurulmasında o kadar önemli fırsatlar yaratmaktadır. Bu nedenle kentleşmeyi (yığılmayı), **kentin ortak olanlarını**

---

(22) Mutluhan İzmir: *Lacancı Psikanaliz ve Karakter Çözümleme*, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.

(23) Henri Lefebvre: *Critique of Everyday Life*, Verso, London, 1991. M. de Certeau: *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley, 1992.

sürekli zenginleştirmek süreci olarak tanımlayabiliriz.⁽²⁴⁾

İnsanlar ve nesneler bir yerde yığıldığında yalnız bir fiziki varlık değil aynı zamanda bir **komünite** oluşturmaktadır. Komünite dediğimizde bir fiziksel mekandan çok sosyal ilişkilerin varlığı ön plana geçmektedir. Böyle bir topluluğun oluşturması için değer verilen ilişkilerin ve onların sürdürülmesini sağlayan kuralların bulunması gerekir. Komüniteler, ‘benim’ değil, ‘bizim’dir. Sosyalleşmemizi belirlerler. Sosyal kohezyonun oluşmasına ortam hazırlarlar.⁽²⁵⁾

Yığılmalar ve oluşturdukları toplumsal bütünlükler (komüniteler) tek düze değildir. Farklı büyüklüklerde, farklı aralıklarla yeryüzünde yer alırlar. Bu nedenle her yığılma, yeryüzü yerleşmeler sistemi içinde diğer yığılmalara göre konumlandırılırken, aynı zamanda coğrafyanın ölçekler sistemine de oturtulması gerekir. Coğrafik süreçlerin anlam kazanması için ölçeğinin belirlenmiş olması gerekir. Her coğrafik **‘fenomen (olgu) ölçeği’**, belli coğrafik süreçlerin gerçekleştiği ve coğrafik yapıların gözlendiği bir büyüklüğe ya da farklı bütünlüklere işaret eder. Bu amaçla beşeri coğrafyacılar, genellikle **yerel, bölgesel, ulusal ve küresel ölçekleri** kullanırlar. Bu kademelenme, varlığı iddia edilen ontolojik bir yapıdan çok epistemolojik olarak yararlanılan dogurgan bir soyutlamadır, (fiction), fiksiondur.⁽²⁶⁾

Günümüz dünyasında birbirinden ayrı çok sayıda yığılma vardır. Ama bu yığılmalar, birbirinden yalıtılmış şeylerdir. **Her yığılma, küreseldir.** Çok ölçekli yığılmalardan oluşan bir yapı oluştururlar. Günümüzde her yığılmanın küresel ilişki içinde olduğu saptamasını yaptığımızda, her yığılmanın içinde diğer yığılmalarla ilişki kuran insanların ve nesnelerin bulunması gerektiğini de kabul etmiş olmaktayız. Her yığılma, içine kapalı bir bütünlük değil, etkileşmeye açık bir sistemdir. En üst ölçek dışındaki her ölçek açıktır. Böyle bir açıklık varsayımı geçerli değilse tüm sistemin bütünlüğü de söz konusu olamaz.

---

(24) David Harvey: “The Creation of the Urban Commons”, *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*, ch. 3, Verso Books, London, 2012.

(25) T. Cantle: “Interculturalism: For the Era of Globalisation, Cohesion and Diversity”, *Political Insight*, 3, 2012.

(26) A. Mason: “Scale in Geography”, N. J. Smelser; P. B. Baltes (ed.): *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, Pergamon Press, Oxford, 2001, pp. 13501-13504.

Bu çok ölçekli yapıyı hiyerarşik bir belirleyicilik ilişkisi olarak görmek, aktörü sıfırlamak anlamına gelmektedir. Politik olan da dışlanmış olmaktadır. Politik olanı dışlayarak, her yığılmayı üst ölçekler tarafından dıştan belirlenmiş olarak kabul etmek günümüzün demokrasi anlayışı içinde kabul edilemez olandır. Bu durumda iki farklı strateji önerilmektedir. Bunlardan birincisi, Marston ve arkadaşlarının düz (flat) ontoloji önerisidir.⁽²⁷⁾ **Düz ontolojide**, hiyerarşik ilişkilerin olmadığı kendi kendini örgütleyen, işbirliği yapmaya açık esnek bir topolojik mekansallık söz konusudur.

İdealleştirilmiş bir aktörler ağının ortaya çıkaracağı sonucun özgürlükçü olacağı varsayılmaktadır. İkinci yaklaşımsa kademelenmeyi kabul etmektedir. Ama ölçeğin toplumsal olarak inşa edildiğini, dolayısıyla politik mücadeleye açık olduğunu, kademeler arasındaki ilişkilerin tek yönlü ve tepeden aşağıya olduğu kadar, iki yönlü olarak alttan tepeye doğru olabileceğini kabul etmektedir.⁽²⁸⁾ Kademeli ölçeklenme kabul edildiğinde sistem içindeki güç, asimetrlileri, alternatif politik mekanların oluşturulması ve değişme emri-vakilerine karşı direnç gösterme stratejileri geliştirmek bakımından önemli olanaklar getirmektedir.

Yeryüzünde yerleşme sistemini betimlemeye yığılmadan başladık, bu betimlemeyi tamamlamak için iki konuyu daha ele almak gerekiyor. Bunlardan birincisi, bu yığılmaların dışındaki düşük yoğunluklu kesimlerin nasıl yapılandıkları, ikincisiyse yığılmaların birbirine göre konumlanma biçiminin nasıl geliştiği üzerinde olacak.

Yığılmadan söz edebilmek için düşük yoğunluklu bir kesimin de bulunduğunu kabul etmemiz gerekir. Yığılmalar, **çevresini (eski kırsal alanı) dönüştüren saldırgan bir dinamiğe** sahiptir. Kentin çevresinde sürekli ayak izi bırakarak o bölümleri kentleştirirler. Bu yığılmalar, çevresinde bir önceki dönemde olduğu gibi tek tek binaların eklenmesiyle yağ lekesi gibi yayılmazlar,

---

(27) Sallie Marston; John Paul Jones III; Keith Woodward: "Human Geography Without Scale", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 30, Issue 4, 2005, pp. 416-432.

(28) Helga Leitner; Byron Miller: "Scale and the Limitatons of Ontological Debate: A Commentary on Marston, Jones and Woodward", *Transactions of the Institute of British Geographers*, - Vol.32, Issue 1, 2007, pp.116-125.

büyük parçaların eklenmesiyle aralarında boşluklar bırakarak yayılırlar. Yoğun merkezden kopan organize sanayi bölgeleri, üniversite kampusları, turizm alanları, ikinci konut siteleri, geliri yetersiz kalmış eski kentlilerin yerleştiği yerler, bu düşük yoğunluklu alanda yayılırlar. Bu yayılma sırasında boşalan köylerde bir tür, köy gentrifikasyonu gerçekleşmeye başlayabilir.⁽²⁹⁾ Kentliler, tarımsal üretim yapmaya başlarlar. Bu alanlarda biyolojik çeşitliliği korumak için insanların ayak izinin ulaşmayacağı koruma alanları oluşur. Bu oluşumu gerçekleştirmek için parçalanmış toprak mülkiyetlerini büyütecek ve imar kararları verecek güçlü yetkilerle donatılmış kamu aktörleri ve projeler etrafında büyük miktarda kapitali harekete geçirebilen gayrimenkul girişimcilerinin oluşmuş olması, mortgage'e dayalı konut finansman mekanizmalarının kurulmuş olması gerekmektedir.

Genel olarak yığılmaların, aralarında düşük yoğunluklu alanlar bırakarak birbirinden ayrı ayrı yer alması beklenir. Ama günümüzde, sanayi döneminin tek hakim yığılmalı metropollerinin yerini çok odaklı (yığılmalı) kent bölgeleri almaya başlamıştır. Gelişmiş ülkelerin metropolleri, bu ülkelerin sanayisizleşme süreci içine girmeleri üzerine, merkezi iş alanları (MİA) büyük istihdam kayıpları yaşayarak, bir büzülme süreci içine girmişlerdir. Merkezde çöküntü alanlarının oluşmaması ya da oluşan çöküntü alanlarının canlandırılması için kültür endüstrisi ağırlıklı yeni MİA projeleri geliştirmeye başlamışlardır. Gelişmekte olan ülkelerdeyse sanayileşme olmaktan çok, MİA'daki işlevlerin desantralize edilmesiyle MİA'larda, çöküntü yaşanmaktadır. Bu alanlara yeni işlevler kazandırılırken, çevrede oluşan yeni yığılmalarla çok odaklı hale gelmektedir.

Günümüzde yeryüzündeki yerleşme gerçekliğinin nasıl temsil edileceği hakkında yürüttüğümüz bu çözümlemeyi, bu gerçekliğe müdahale etmek için izlenebilecek stratejilerle ilişkilendirebilmek için tanımladığımız bu gerçekliğe ilişkin **ontolojik kabuller üzerinde durmamız gerekir**. Tanımladığımız gerçekliğe ilişkin ontolojik kabulleri, iki grupta toplayabiliriz. Öncelikle bu gerçekliğin belli bir sonuç almak için tasarlanabilirliği ve müdahale

(29) Böyle bir örnek için bkz: Yücel Sönmez: "Gençler Şehirden Döndü, Köyün Kaderi Değişti", *Hürriyet Pazar*, 10 Nisan 2015.

edilebilirliği konusunda kabuller yapmak gerekecektir.

Bunlar;

- Dıştan bir iradeyle şekillendirilebilen, tasarlanan ve tasarlandığı şekilde gerçekleştirilebilen bir sistem.
- Dıştan verilen kararlarla müdahale edilebilen ve 'kendi kendini örgütleyen' (self organizing system), bu müdahalelere uyum göstererek bütünlüğünü yeniden kurabilen bir sistem. Dıştan iradi olarak şekillendirilemeyen, yığılma içinde yer alan aktörlerin ve nesnelerin etkileşimiyle ve kararlarıyla oluşmuş (emergent) olan bir sistem olma seçenekleri diye sıralanabilir.

Bir yerleşmede, bu ontolojik varsayımların hangisinin geçerli olacağı, toplumsal aktörlerin toprak mülkiyetine sahiplik düzeyi, imar kurallarının ve uygulama mekanizmasının kurumsallaşma düzeyi, toplumdaki aktörlerin topluma karşı emrivaki yapabilme kapasitesine ve benzerlerine bağlı olacaktır.

Yapılacak müdahalenin niteliği ve yoğunluğunu tayin edebilmek içinse ikinci bir ontolojik kabul yapmak gerekmektedir. Bunun için de, betimlemesini yaptığımız gerçekliğin/sistemin performansının ölçülebilirliği konusunda ontolojik kabuller yapmak gerekmektedir.

Bunlar;

- Yığılmanın iç farklılaşması üzerinde durmadan, performansı nesnel olarak dıştan değerlendirilebilen bir sistem.
- Yığılmaların mekanda ve zamanda yayılımı olması dolayısıyla içinde yaşanan, içten deneyimlenen, öznellik üzerinden değerlendirilebilen bir sistem.
- İçinde yaşayanların, yükledikleri anlamlara göre başka yığılmalardan farklı olduğu iddia edilebilen sistemler. Farklılıkları dış görünüşlerle değil öznel değerlendirmelerle oluşturulmuş bir sistem diye sıralanabilir.

Genellikle, bir yerelliğin performansının değerlendirilmesinde kullanılan yaşanabilirlik göstergeleri, ilk kabulü esas almaktadır. İkinci tür ontolojik

kabuller, kente kimlik yüklenmesi, görsel doyum, yer olarak algılama türü değerlendirmelere dayanak sağlamaktadır. Üçüncü tür kabullerse yerleşme sisteminin özgüllüğü konusunda yer olabilme, kimlik oluşturma ve adanmışlık gibi öznele dayanan yargıların geliştirilmesine yol açmaktadır.⁽³⁰⁾

---

(30) Bu konuda bkz: Sean Markey; Sarah-Patricia Breen; Kelly Vodden; Jen Daniels: “Evidence of Place: Becoming a Region in Rural Canada” *International Journal of Urban and Regional Research* 39, no. 5, 2015, pp. 874-891.

III. DÜNYANIN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR KARŞISINDA GELİŞTİRDİĞİ STRATEJİLER TÜRKİYE’NİN TARIMSAL YENİDEN YAPILANMA VE YERLEŞME STRATEJİLERİNİ NASIL ETKİLİYOR?

Günümüzün küreselleşen dünyasında, Türkiye’nin gelişme ve yerleşme stratejileri ve bunu gerçekleştirmek için izlediği politikalar, tüm dünyayla etkileşme içinde oluşuyor. Günümüz dünyasında, Türkiye’nin bu konulardaki yaklaşımlarını etkileyecek gelişmeleri bir önceki bölümde ele aldık. Bu bölümde, bu konuda dünyadaki gelişmelerin Türkiye’nin tarımsal gelişme ve yerleşme politikaları üzerindeki yansımaları üzerinde durularak, İzmir için geliştirilecek stratejinin dayanaklarının kurgulanması tamamlanacak.

41

Türkiye, Tarımsal Gelişme Stratejisini ve Politikalarını Washington Mutabakatı Çizgisinde Kurguluyor

Türkiye’nin genelde ekonomik politikasını özelde tarım politikasını Washington Mutabakatı doğrultusunda kurumsallaştırması, 2001 yılı sonrasında Kemal Derviş’in yol göstericiliğinde gerçekleştirmiştir. Washington Mutabakatı’nın 1990’lı yıllarda belirlendiği düşünülürse, ilk bakışta Türkiye’nin neo-liberal politika çizgisini on yıl gecikmeyle izlemeye başladığı sayılabilir. Ama bu saptama, Türkiye’nin gerçeğini yansıtmamaktadır. Çünkü Türkiye ekonomisi, 1979’da ikinci petrol şokundan sonra kendisini yeniden üretemez duruma düşünce, krizden çıkabilmek için 24 Ocak 1980 kararıyla neo-liberal bir ekonomik politika çizgisi izlemeye başlamıştı. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra askeri yönetim de Turgut Özal’ı başbakan

yardımcısı yaparak onun yol göstericiliğinde bu çizgiyi devam ettirdi. Askeri idareden sivil yönetime geçerken Özal'ın kurduğu ANAP'ın tek başına iktidara gelmesi sonrasında da aynı politika çizgisi, Özal'ın 9 Kasım 1989 tarihinde cumhurbaşkanı olarak seçilmesine kadar izlendi. Bu öykü bize Washington Mutabakatı'nın sağlandığı dönemde, Türkiye'nin ekonomi politikalarının zaten bu mutabakatla tam uyum içinde oluştuğunu gösteriyor.

Ama Türkiye, 17 Nisan 1993'de Özal'ın ölümünden sonra özellikle tarım alanında bu politikalardan bir geriye dönüş yaşamıştır. 12 Eylül 1980 askeri rejimi, Türkiye'de sivil siyasete geri dönüşü, eski dönemin siyasetçilerinin büyük ölçüde siyaset dışı kalmasını sağlayacak düzenlemelerle yapmıştı.

Türkiye sivil siyasete döndükten sonra, Özal eski siyasetçilerin siyasete geri dönme baskısı karşısında, bu konuda bir referandum yapılmasına çok direnemedi. 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan halk oylamasını yasakların kaldırılmasına 'evet' diyenler kıl payıyla kazandı. Bu tarihten sonra eski siyasi liderler, siyasete dönerek, kendi siyasi örgütlerini yeniden ürettiler. 1990'lı yıllarda Türkiye'nin siyasal yaşamı içinde eski popülist siyasal çizgi ve devlet desteğiyle yüksek tarım ürünleri fiyatları uygulamaları yeniden üretildi. 1990 sonrasında Washington Mutabakatı çizgisindeki ekonomik politikalar yaygınlaşırken Türkiye, 1980'li yıllarda uyguladığı bu politikadan uzaklaşıyordu. 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde Türkiye, yine 1979'daki gibi kendisini üretemez hale gelmişti. Türkiye ekonomisi, 2001 yılında yeni bir krize girince ülke ekonomisi de Washington Mutabakatı doğrultusunda yeniden yapılanmaya yöneldi.

2001 yılı sonrasında Türkiye, tarımsal ekonomisini yeniden düzenlerken temelde birbiriyle bağlantılı sayılabilecek iki farklı ilişkisinden etkilenmiştir denilebilir. Bunlardan **birincisi** Türkiye'nin IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ile ilişkilerinden kaynaklanırken; **ikincisi** Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin üyesi olma projesinin yarattığı beklentilerce şekillendirilmiştir.

- Türkiye'nin IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ile ilişkilerinin iki farklı sonuç doğurduğu söylenebilir. Bu düzenleme kuruluşlarının geliştirdiği Washington Mutabakatı yönlendirmesiyle tarımsal

politikaların, ticaretin serbestleştirilmesi amacına uygun yapılandırılması gerekiyordu. Türkiye’de de bu amaç doğrultusunda içe dönük tarım politikaları bırakılarak, tarımın küresel piyasalarla bütünleşmesine öncelik veren politikaların izlenmesi konusunda adımlar atıldı.⁽³¹⁾

Türkiye’nin tarım politikalarına dışarıdan gelen etkileri sadece uluslararası kuruluşların politika tavsiye değişiklikleriyle açıklamak yeterli değildir. Dolaylı etkileri de hesaba katmak gerekir. Küreselleşen, bilgi toplumuna geçen dünyada yaşanan değişimler de Türkiye’nin tarımsal politikalarının değişmesini zorlamaktadır. Örneğin dünya ekonomisinde yaşanan finansallaşma, fikri mülkiyet haklarının uluslararası kurumsallaşması, dev gıda şirketleri tarafından oluşturulan küresel tedarik ağları, küçük üreticilerin yaygın olduğu Türkiye’de tarımsal işletmeleri önemli uyum sorunlarıyla karşı karşıya bırakmaktadır.

- Türkiye, 1963 yılından bu yana Avrupa Birliği’yle ilişki içinde olmuştur ve halihazırda üyelik müzakerelerini sürdürmektedir. AB’de, Ortak Tarım Politikası uygulanmaktadır. AB bütçesinin %50’ye yakını, bu amaçla kullanılmaktadır. Üye olan ülkelerin de bu politikaları uygulaması beklenmektedir.⁽³²⁾ Bu nedenle AB’de uygulanan tarım politikaları ve kırsal kalkınma politikaları, Türkiye’nin yeni düzenlemeleri/politikaları üzerinde etkili olmaktadır. AB normları, bu düzenlemeleri etkilemektedir.

Dış dünyaya uyum sorunu, Türkiye’nin tarımsal ihracatının önemli bir bölümünün AB ülkelerine yönelmiş olmasından doğmaktadır. Türkiye, üyelik müzakereleri içinde olmasa bile AB’ye ihracatını gerçekleştirebilmek için, AB’nin gıda güvenliğini sağlamak amacıyla, ithal edilecek gıda ürünleri için saptadığı normlara uymak durumundadır. Nitekim Türkiye, bu normlara uyumu sağlamak için çok sayıda gıda kontrol laboratuvarı kurmak durumunda kalmıştır.

---

(31) Bu politikaların fındık sektöründe nasıl uygulandığı için bkz: Ahmet T. Tunavelioğlu: *Fındıkta Yarım Asır*, Türk Dışticaret Vakfı, Ankara, 2010.

(32) Bu konuda bkz: Gökhan Günaydın: *Tarım ve Kırsalılıkta Dönüşüm Politika Transferi Süreci*, Tan Kitabevi, Ankara, 2010.

Türkiye'nin tarımsal strateji ve politikalarının sadece dış etkilerle belirlendiğini varsaymak da doğru olmaz. Türkiye ekonomik krizi atlattı, uluslararası düzenleyici kuruluşların finansmanına muhtaç olmaktan kurtuldukça, ülkenin iç dinamiklerinden kaynaklanan stratejiler ve politikalar önem kazanmaktadır. Doğrudan ve dolaylı dış etkiler dolayısıyla geliştirilen politikalar, bir yandan Türkiye'de küçük tarımsal işletmelerin tasfiyeye uğramasına ve büyük tarımsal işletmelerin güçlenmesine yol açarken, öte yandan Türkiye'nin tarımda uygulanan sübvansiyonlar ve üretim tabanının yaygınlaştırılması yoluyla sağlamaya çalıştığı 'tarımda kendisine yeterlilik' hedefinden vazgeçmesine yol açmaktadır. Türkiye'nin iç siyasal dinamikleriye küçük üreticilerin korunması ve tarımsal üretim tabanının genişletilmesi konusunda önemli bir baskı yaratmaktadır. Türkiye ekonomisi, uluslararası düzenleyici kuruluşların finansmanına muhtaç olmaktan kurtuldukça bastırılan bu eğilimler, bir biçimde uygulamayı etkileme yolunu bulmaktadır.

Türkiye'nin uyguladığı tarım kesimi politikaları, **amaçlar, uygulanan politikalar, kurumsal düzenlemeler** olmak üzere üç alt başlık altında incelenebilir. 2001 yılı sonrasında Türkiye'nin uygulamaya başladığı, devletin değişik belgelerinde yer almış bulunan tarımsal politikanın amaçlarını bir araya getirirsek, şöyle bir sıralama yapabiliriz:

- Türkiye, 2001 sonrasında ekonomisinin/tarımının dış dünyayla bütünleşmesini sağlarken, devlet maliyesinin işleyişine güveni sağlamak için mali disiplinin gerçekleştirilmesine önem vermeye başlamıştır. Bu ise devletin **tarıma destek harcamalarının azaltılmasını araçsal bir amaç** haline getirmiştir.
- Aynı araçsal amaçla tarımsal KİT'lerin **özelleştirilmesi/tasfiyesi** yoluna gidilmiştir.
- Ayrıca Türkiye, tarımının toplam **ihracatına olan katkısını artırmak** istemektedir. (Türkiye'nin 2023 yılı ekonomik hedefleri içinde, tarımda 40 milyar dolarlık ihracat yaparak toplam ihracatın %11'ini gerçekleştirmek bulunmaktadır.)
- Tarım üreticilerinin kişi başına gelir düzeyinin yükseltilmesi yoluyla, ülke gelir ortalamasına göre eşitsizliğin azaltılması ve tarımda gelir

istikrarının sağlanması öngörülmektedir. Kırsal kalkınmanın sağlanması suretiyle **tarım sektöründeki refah düzeyinin yükseltilmesine** çalışılacaktır.

- Sıralanan amaçların gerçekleştirilmesi için, tarımda **verimliliğin** ve **rekabet gücünün artırılması** gerekmektedir. Bunun için de tarım alanında üretim maliyetlerini azaltacak, üretim teknolojisini geliştirecek **tarımsal yatırımların gerçekleştirilmesi** temel amaçlardan biri haline gelmektedir.

Türkiye'nin 1980 sonrasında özellikle 2001 sonrasında, tarım alanını dış dünyayla bütünleştirme stratejisi içinde gerçekleştirmeye çalıştığı amaçlara ulaşmak için uyguladığı tarımsal politikaların ana çizgileri şöyle sıralanabilir.

Yeni tarımsal politikanın **temel aracı, tarım desteklerinin yeniden düzenlenmesi/kaldırılması** olmuştur. Bu politikalar; ilk aşamada var olan desteklerin kaldırılması, ikinci aşamada doğrudan gelir destek sistemine geçilmesi, üçüncü aşamada doğrudan gelir destek sisteminin çeşitlendirilmesiyle tarım politikalarının uygulanmasında ince ayar yapabilme arayışına girilmiştir.

- Türkiye'nin desteklediği tarımsal ürün sayısı 1980 yılında 22 iken, 1990 yılında 10'a düşürülmüştür. Seçim yılı olan 1991'de desteklenen ürün sayısı yeniden 26'ya yükseltilmiştir. Ama yeniden girilen kriz üzerine, IMF ile yapılan yeni anlaşma dolayısıyla 5 Nisan 1994 tarihinde alınan kararlarla destekleme kapsamı yeniden daraltılmıştır. Türkiye, 9 Nisan 1999 tarihinde IMF'ye yeni bir niyet mektubu yazdığındaysa uygulanmakta olan mevcut destekleme sistemlerinden vazgeçilerek, küçük üreticiyi hedef alan araziye dayalı 'Doğrudan Gelir Destek' sistemine geçileceği sözünü vermiştir. Bunun üzerine 2000 yılında, sadece buğday ve şekerde destek verilmiştir. 2002 yılına gelindiğinde destekleme tümüyle kaldırılmıştır.
- Türkiye'nin 2000 yılı Ekonomik İstikrar Programı paralelinde, 2001 yılından itibaren uygulamaya başladığı Tarım Reformu Projesi'nde AB uygulamalarından esinlenen, 'Doğrudan Gelir Desteği' sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Bu sisteme geçilmesi, tarımdaki sübvansiyon miktarında önemli bir azalma yaratmıştır. Tarımsal sübvansiyonların GSMH'ya 1999 yılında %3,2 olan payı, 2002 yılında %0,5'e inmiştir. Bu reformun uygulanması, tarım kredilerindeki faiz hadlerini de negatiften pozitif çevirmiştir. Tarımın gübre vb. kimyasal girdi kullanımı, 2002-2003

döneminde %25-30 düzeyinde azalmıştır. 1999-2001 yılları arasında tarım ürünlerinin brüt değeri %16 küçülmüştür. Aynı yıllar arasında, hektar başına üretimin dolar değeri de %28 azalmıştır. Bu reform döneminde, toplam ekili alan miktarı Akdeniz Bölgesi dışında %2 küçülmüştür.⁽³³⁾

Düşük ürün fiyatları ve yüksek girdi fiyatları tarafından yaratılan iç ticaret haddi kısılacı, tarım alanının küçülerek koşullara yeniden uyumunu sağlayıcı bir etki yaratmıştır.

- 18 Nisan 2006'da çıkartılan 5488 sayılı Tarım Kanunu'nda destek sistemi: Doğrudan Gelir Desteği, Fark Ödemesi,⁽³⁴⁾ Telif Edici Ödemeler, Hayvancılık Destekleri,⁽³⁵⁾ Tarım Sigortası Ödemeleri, Kırsal Kalkınma Destekleri, Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programı Destekleri, Sertifikalı Tohum Destekleri⁽³⁶⁾ adları altında çeşitlendirilmiştir. Bu kanunla tarım politikalarının ve uygulanmasının rasyonelleştirilmesi için Türkiye'de 'Bütünleşik İdare ve Kontrol Sistemi (BİKS)' kurulması gündeme getirilmiştir. Her yıl, hükümet, uygulanacak desteklerin kapsamını ilan etmektedir.⁽³⁷⁾ Bu kanunla getirilen destekleme politikaları sonucu 2006'da destek ödemeleri 4,8 milyar TL iken, 2013'de 9 milyar TL'ye yükselmiştir.

Türkiye, tarımsal politikalarına ilişkin söylemlerinde, tarımının **dünya fiyatlarına göre üretim** yaparak dünya tarımıyla bütünleşeceğini dile getirmesine karşın, DTÖ'yle ilişkilerinde tarımını önemli ölçüde korumayı

---

(33) Neslihan Yalçinkaya; M. Hakan Yalçinkaya; Coşkun Çılbant: "Avrupa Birliğine Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi", *Pönetim ve Ekonomi*, Cilt 13, Sayı 2, 2006, s. 97-118.

(34) Fark ödemesi Desteği Verilen 17 Ürün: Ayçiçeği, kanola, dane mısır, kütlü pamuk, soya, buğday, arpa, yulaf, çavdar, tritikale, aspir, zeytinyağı, çeltik, kuru fasulye, nohut, mercimek ve çay'ı içermektedir.

(35) Hayvancılık Destekleri: Yem bitkileri, arıcılık, su ürünleri, süt primi, hayvan başı ödeme, tiftik üretimi, ipek böceği, hayvan gen kaynaklarını koruma, buzağı suni tohumlama, aşı, biyolojik mücadele, çiftlik muhasebe veri ağı desteklerinden oluşmaktadır.

(36) Bu destek, sertifikalı tohum kullanma, sertifikalı tohum üretimi, sertifikalı fidan/fide desteği türleri altında çeşitlendirilmiştir.

(37) Bu destekler; toprak analizi, organik tarım, iyi tarım uygulamaları, mazot desteği, gübre desteğini ve diğer konulardaki destekleri içermektedir.

başarmıştır denilebilir.

- Türkiye, 15 Nisan 1994 tarihinde DTÖ ile imzaladığı tarım antlaşmasını, 25 Şubat 1995 tarihinde yürürlüğe koymuştur. Bu antlaşmaya göre Türkiye, her bir tarım ürününde %10, tarım ürünlerinin toplamında %24 oranında indirim taahhüt ediyor. Bu antlaşmada, gelişmekte olan ülkelere tanınan bazı ayrıcalıklardan yararlanıyordu.⁽³⁸⁾ Türkiye, bu anlaşmayı imzalamış olmasına rağmen, söz verdiği indirimleri başlangıçtaki çok yükseltilmiş gümrük vergisi oranlarından başlayarak uygulaması dolaısıyla iç pazarını korumayı büyük ölçüde sürdürebilmiştir. 2012 yılında gümrük vergisi oranları buğdayda, arpada %130, pirinçte %34, şekerde %135, sütte ve tereyağında %180, ayçiçeğinde %36, fındıkta %43,2, çayda %145, ette %121,5, canlı büyükbaş hayvanda %135 tir.⁽³⁹⁾

Türkiye, üretim yapan çiftçilerinin işletmelerinin verimliliğini artırmak için çok parsel ayrılmış yapılarının **toplulaştırılması ve tarımsal amaçlı toprakların korunması** ve daha rasyonel bir tarım ortamının sağlanması için dört adım atmıştır.

- 2001 yılı tarım sayımına göre işletme başına 4,08 parça toprak düşmektedir. Böyle parçalanmış topraklarda yürütülen üretim, verim kayıplarına neden olmaktadır.
- Bu konuda izlenen birinci yol, Temmuz 2005’de çıkartılan 5403 sayılı ‘Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu’nun sağladığı olanaklardan yararlanmak olmuştur.⁽⁴⁰⁾ Türkiye, 2003-2012 yılları arasında, 2.503.602 hektar alanda toplulaştırma uygulaması yaparak parsel sayısını azaltılmıştır. Ülkedeki toplulaştırma yapılabilecek arazi miktarı, 14 milyon hektar olarak tahmin edilmektedir. 2003-2012 yılları arasında bunun

---

(38) Murat Öztürk: *1980 Sonrası Yıllarda Türkiye’de Tarımda ve Kırdaki Dönüşüm Dinamikleri*, Araştırma Raporu, İstanbul, 2012, s. 15.

(39) E. Emrah Hatunoğlu; Feyza Eldeniz: “2000 yılı Sonrası Türk Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları”, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 86, Temmuz-Eylül 2012, s. 45.

(40) Yusuf Kurucu; M. Tolga Esetli: “Ulusal Tarım Arazisi Kullanım Planlamasında Kavram ve Altyapı Sorunları”, *Türktarım*, Sayı 2010, Mart-Nisan 2013, s. 28.

%17,87'si toplulaştırılmış bulunmaktadır.⁽⁴¹⁾ 2023 yılında toplulaştırmanın ülke genelinde tamamlanması amaçlanmaktadır.⁽⁴²⁾

- İzlenen ikinci yol, Medeni Kanunda yapılan değişikliklerle miras yoluyla toprağın parçalanmasını önlemektir. 2005 yılında ve 2007 yılında yapılan düzenlemelerden sonra, 15 Mayıs 2014 tarihinde çıkartılan 6537 sayılı ‘Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu ve Medeni Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’la belirlenen asgari nitelikteki tarımsal araziye ‘bölünemez nesne’ niteliği kazandırarak nihai adım atılmıştır.
- İzlenmek için atılan üçüncü adım, 5403 sayılı yasanın 14. maddesine dayanarak 2016 yılında 60 ilde 184 **büyük ova** saptanmıştır. Bu ovalar, tarımsal sit alanı ilan edilecek, bu alanlardaki ürün desenleri Bakanlar Kurulu kararıyla saptanacaktır. 6,5 milyon hektarlık bir tarımsal alanı kapsayan bu 184 büyük ova, Türkiye’de ekilen tarımsal alanın %24’üne tekabül etmektedir.⁽⁴³⁾
- Dördüncü adım sera üreticileri, meyve ve sebze yetiştiricileri ve çevre amaçlı, tarımsal alanların korunmasına ilişkin Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma (ÇATAK) programıyla atılmıştır. Bu programla erozyona ve diğer olumsuz çevre etkilerine maruz alanlarda, işlemeli tarım yapan üreticilerin, arazilerini doğal bitki örtüleri, çok yıllık yem bitkileri ve ağaçlandırma yoluyla işletmelerini özendirmek için bu üreticilerin devletle en az beş yıllık süreyle ve birim alan başına belirlenen yıllık ödemelere dayalı sözleşmeler yapmasına olanak veren bir düzenleme getirilmiştir.
- 2023 yılında örtü altı üretiminin 100.000 hektara jeotermalle ısıtılan sera alanının 3.000 hektara çıkarılması öngörülmüştür.

Türkiye üretimdeki verimliliği, tarım üretiminin intansitivesini artırmak için **iyi tohum ve fide kullanımına** başlanıp, bu konuda hızla dışa bağımlı

---

(41) Gürsel Küsek; Hacı Veli Deveci: “Ülkemizde Arazi Toplulaştırması”, *Türktarım*, Sayı 2010, Mart-Nisan 2013, s. 37.

(42) Tarım Arazileri Kanunu Yasalaştı, *Türktarım*, Sayı 217, Mayıs-Haziran 2014, s. 4-5.

(43) Ali Ekber Yıldırım: “Ovaların Korunması”, *Tarım Dünyası*, 29 Eylül 2016.

olma eğilimi ortaya çıkınca bu konudaki açığı kapatmak için iç üretim teşvik edilmeye başlanmıştır.

- Türkiye, 2004 yılında, F1 hibrit sebze çeşitlerinin geliştirilmesi ve tohum üretiminde kamu ve özel kesim işbirliğini geliştirmeye yönelmiştir. Özellikle mısır, ayçiçeği, patates, pamuk ve sebze tohumluğu üretiminde özel kesim üretimi %100'e yaklaşmıştır. 2002 yılında 145.000 ton olan sertifikalı tohum kullanımı, 2012 yılında 646.000 tona yükselmiştir. Türkiye, sertifikalı tohum üretimini içindeki kullanımından daha fazla artırmıştır. 2012 yılında başta Rusya, Ukrayna ve İtalya olmak üzere 66 ülkeye sertifikalı tohum ihraç etmiştir.⁽⁴⁴⁾ 2023 yılında sertifikalı tohumluk kullanımının 1.000.000 tona çıkarılması ön görülmüştür.

Türkiye tarımında planlama olmadığı için çiftçinin piyasa sinyallerine göre üretim kararları vermesi dolayısıyla hayal kırıklıkları yaşaması, fiyatın yıllara göre bir dalgalanma göstermesi nedeniyle yöneticilerce tarım üretiminin planla yönetilmesi, uzun yıllardır gerçekleştirilmek istenilen bir amaç olarak kalmıştır. Böyle bir planlama gerçekleştirilmiş olmasa da teşvik mevzuatının üçüncü aşamasında sağlanan çeşitlilik, tarımsal üretimi yönlendirmek bakımından bir araç olarak kullanılmaya başlamıştır.

- Arz açığı olan alanlarda, 2009 yılında, Tarım Havzaları Destekleme Modeline göre yetiştiricileri desteklemek üzere **fark ödeme** politikası benimsenmiştir. Bu alanlar pamuk, ayçiçeği, soya ve diğer yağlı bitkilerle mısır ve bazı baklagilleri kapsamaktadır. 2023 yılında zeytinlik alanların 1,2 milyon hektara çıkarılarak 650 bin ton zeytinyağı üretilmesi; yağlı tohumlar üretiminin 2,3 milyon tondan 5,4 milyon tona çıkarılması hedeflenmektedir.⁽⁴⁵⁾ Türkiye'de sağlıklı beslenme için zeytin ve sofralık zeytin üretimi ve tüketimi artırılmaya başlanmıştır.⁽⁴⁶⁾
- Türkiye'de tarımın dünya ekonomisine uyumunu sağlamak için dış ve iç

---

(44) Necla Ç. Unutmaz: "Türk Çiftçisi 66 Ülkenin Toprağına Tohum Saçtı", *Milliyet (Tarım Eki)*, 14 Kasım 2012.

(45) Ümit Bayram Kutlu: *Age*, s. 23.

(46) 11 Eylül 2015 tarihinde yapılan, Zeytin Odak Grup Çalışması kayıtlarından.

talepten çok fazla üretim yapılan alanlarda, eski üretim faaliyetlerinden vazgeçerek yeni alternatif alanlarda üretim yapmayı kolaylaştırmak için **Telafl Edici Ödemeler** programı geliştirilmiştir. Bu program, arz fazlası olan tütün ve fındık alanlarında uygulanmaya başlamış ve arz fazlası olan diğer alanlarda uygulanmaya da açık bulunmaktadır.

- **Hayvancılık üretiminde** ve ürünlerinde ortaya çıkan gerilemeyi geri çevirmek üzere, hayvancılık faaliyetlerinde ırk ıslahı, kaba yem üretiminin artırılması, verimliliğin artırılması, ihtisaslaşması, işletmelerde hijyen şartlarının, hayvan sağlığı ve refahı, hayvan kimlik sisteminin teşviki, hayvansal ürünlerin işlenmesi ve pazarlanmasıyla bunlarla ilgili kontrol takip ve standartlarının iyileştirilmesi amacıyla mevcut destekleme araçlarına ek olarak et primleri, pazarlama destekleri, hayvancılık işletmelerinin modernizasyonu ile çevresel önlemler uygulamaya konulmaktadır.
- 2023 yılında, yem bitkileri ekiliş alanının 4 milyon hektara çıkarılması ve 770.000 hektar alanda mera ıslah çalışmalarının tamamlanması beklenmektedir. ⁽⁴⁷⁾

Türkiye’de daha önce üzerinde durduğumuz özdeşliklerin bozulmasını dikkate alarak, kırsal kalkınmanın sadece tarımsal faaliyetlerle gerçekleştirilemeyeceği noktasına varılmıştır. Kırsal kalkınma program ve proje faaliyetlerinde katılımcılık, tabandan yukarı yaklaşım, yerel kapasitenin geliştirilmesi ve kurumsallaştırılma ilkesi çerçevesinde, tarım dışı sektörlerde istihdamın geliştirilmesi, üretici gelirlerinin artırılması ve farklılaştırılması, kadın ve genç nüfusun eğitim ve girişimcilik düzeyinin yükseltilmesiyle uygun kırsal teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına önem verilmeye başlanmıştır.

Türkiye’nin 2001 yılı sonrasında tarım üretiminde yeni bir yapılanmaya geçerken, tarımsal üretim yapacaklar ve üretimde gerçekleştirilmesi gereken nitelikler konusunda, **kurumsal düzenlemelere gitmesi gerekmiştir**. Getirilen kurumsal düzenlemeler aşağıda sıralanmaktadır. ⁽⁴⁸⁾

---

(47) Ümit Bayram Kutlu: *Age*, s. 23.

(48) Bu konuda bkz: Yurdakul Saçlı: *Türkiye’de Tarım İstatistikleri Gelişimi, Sorunlar ve Çözüm Öne-*

- 2001 yılında Tarım Reformu Uygulama Projesi kapsamında uygulanması öngörülen Doğrudan Gelir Desteği ödemelerini yapabilmek için **Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS)** getirilmiştir. Bu sistemde, çiftçinin toprak varlığı kayıt altına alınmaktadır. Çiftçilerin gelir desteklerinden yararlanması, kooperatif ortakları olabilmeleri, kredi ve pazarlama olanaklarından yararlanabilmesi için kayıt sistemi içinde bulunması gerekmektedir. 2001 yılı Tarım Sayımı sonuçlarına göre Türkiye’de bulunan 3.075.216 işletmenin %90’ı, 2004 yılında kayıt altına alınmış bulunuyordu. Bu sistemle devlet politikalarının muhatapları olan adreslerin netlik kazanması, toprak mülkiyeti konusundaki bilgilerin saydamlık kazanması amaçlanmıştır. 2014 yılında yenilenen yönetmeliğe göre ÇKS başvuruları MERNİS veri tabanındaki kimlik bilgileriyle ve Tapu Kadastro Bilgi Servisi’yle (TAKBİS) ilişkilendirilmektedir.⁽⁴⁹⁾

Çiftçi Kayıt Sistemi, içinde birçok alt sistem oluşturulmuştur. Bunlar;

Sığır türü hayvanların kimliklendirilmesi ve soy kütüğü kayıt sistemi.⁽⁵⁰⁾

Hayvancılık (Veteriner) Bilgi Sistemi; hayvancılıkla ilgili her türlü sağlık, ıslah, sigorta ve destekleme ödeme kayıtlarının tutulması ve takibi, özellikle halk ve hayvan sağlığının korunmasıyla hayvanların ve hayvancılık işletmelerinin tanımlanması, kayıt altına alınması ve izlenmesi için oluşturulmaktadır.

Organik Tarım Bilgi Sistemi; 2007 yılında başlatılan ‘Organik Tarımın Geliştirilmesi ve Mevzuatın AB Mevzuatı ile Uyumlaştırılması Projesi’ kapsamında kontrol ve sertifikasyon kuruluşları ve üreticileri kapsayan bir veri tabanı ve iletişim ağı kurulması için geliştirilmeye başlanmıştır.

Kontrollü Seracılık ve Örtü Altı Bilgi Sistemi

İyi Tarım Uygulamaları Bilgi Sistemi

---

rileri, DPT, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009, s. 3.

(49) “ÇKS Kaydınızı Yaptınız mı?”, *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 9, Haziran 2014, s. 6.

(50) Bu tür bir kayıt sistemi oluşturulmasına 1987 yılında Türkiye-Almanya işbirliğiyle Samsun ve Trakya’da GTZ Projesiyle sığır popülasyonunun genetik ıslahı için başlanmış, 4631 sayılı Hayvan Islahı Kanunu’ndan sonra tüm hayvanları kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmıştır.

diye sıralanabilir.

Tüm bu kayıt sisteminin kurumsallaştırılmış olması çok önemlidir. Temelde devlet, bu kayıt sistemlerini geliştirerek tarım politikalarını uygulama bakımından modernist bir araç oluşturmaya girişmiştir denilebilir. Bu kayıt sistemlerinin oluşturulması, köylülüğün tasfiyesinde ileri bir noktaya ulaşıldığının bir kanıtı olarak da okunabilir.

- 2001 yılında devreye giren Tarım Reformu Uygulama Projesi'nin rasyonelleşmesini sağlamak için atılan bir başka adım, **Türkiye tarım havzalarının saptanması** ve üretim ve destekleme modelinin bu sınıflamayla ilişkilendirilmesi olmuştur. İklim, topografya ve toprak özellikleri göz önüne alınarak Türkiye'de 190 havza saptanmış ve buna dayanılarak 2009 yılında 2009/15173 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla, 30 tarım havzası belirlenmiştir. Her bir havza için belirli sayıyı aşmayan ürünler saptanarak sanayi entegrasyonunu göz önünde tutan ürün havzalarının belirlenmesi düşünülmektedir. Arz açığı bulunan 17 üründe, fark ödemesi desteklerinin saptanmasında bu modelden yararlanılmaya başlanmıştır. ⁽⁵¹⁾

Türkiye'nin tarım havzalarının saptanmasının gerisinde, Türkiye'nin tarımsal faaliyetlerinin coğrafi dağılımını salt piyasanın işleyişine bırakmak istemeyen, coğrafik dağılımı rasyonelize etmeye çalışan bir niyetin işaretlerini görmek olanaklıdır.

Sürdürülebilirlik ve Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı'nın Türkiye'ye Getirebildikleri

Türkiye, Rio Konferansı'nda Gündem 21'i kabul etmesi dolayısıyla söz verdiği, Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı'nı 1998'de tamamlamış bulunuyordu. Türkiye'nin bu planı ısrarlı bir biçimde izlediği söylenemez ama yine de bazı olumlu adımlar atıldı. Kentlerde hava kirliliğini azaltacak doğal gazla ısıtmaya geçildi, atık sular için arıtma tesisleri kurulmaya başlandı,

---

(51) Tuncer Kalkay; Metin Kavak: "Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli", *Türktarım*, Sayı 214, Kasım Aralık 2013, s. 76-79.

kirlenen körfezler ve Haliç'in temizlenmesinde önemli yollar alındı. Kelaynak kuşları, caretta caretta'lar, akdeniz fokları gibi nesli tükenen türlerin canlandırılması konusunda kampanyalar düzenlendi, çevre konusunda gelişen ve yaygınlaşan bilinçlenme sonucu çok sayıda sivil toplum kuruluşu oluştu.

Rio Konferansı'ndan yirmi yıl geçtikten sonra yeniden 2012'de Rio'da toplanan Rio+20 Konferansı için Türkiye'nin hazırladığı ulusal rapor, 'Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Raporu: Geleceği Sahiplenmek 2012' başlığını taşıyordu.⁽⁵²⁾ Raporda, sürdürülebilir kalkınmanın temel aracının yeşil büyüme olduğu savunuluyordu. Bunun için Türkiye'nin yararlanabileceği fırsatlar ve engeller değerlendirilerek, yeşil büyüme için bir yol haritası önerilmektedir. Türkiye, yeşil büyümeyi önererek OECD'nin 2010 yılında önerdiği, yeşil büyüme stratejisini izlemiş olmaktadır. Yeşil büyüme stratejisi, ekonomik büyümeyi kaynak kullanımına, karbon emisyonlarına ve çevrede olumsuzluklara bağımlı olmaktan kurtarmaya çalışmaktadır. Büyüme sürecinin kalitesinin artırılması, bir büyüme kaynağı olarak görülmektedir.

Türkiye Raporu'nda, yeşil büyüme önerilirken insana daha onurlu bir yaşam sunabileceği için Türkiye'yi ulusal ve uluslararası gündemin bir parçası haline getirebileceği üzerinde durulmaktadır. Diğer bir ifadeyle, çevresel değerlere daha fazla önem veren bir ekonomik yapı, insani gelişime yapacağı katkıyı artırdığı ve bunu nesiller boyunca sürdürülebildiği ölçüde kabul edilebilir ve uygulanabilir olacaktır.

Yeşil büyüme, uluslararası platformlarda hedef olarak gösterilmesine rağmen uluslararası düzeyde kabul edilmiş bir tanımı yoktur. Ama genel çizgileriyle doğal kaynakları verimli kullanan, çevresel bozulmaları önleyen, yoksulluğu azaltırken sosyal refahı ve istihdamı artıran, yenilikçi, verimli ve yeni teknolojileri destekleyen bir ekonomik gelişme ve büyüme aracı olarak görülmektedir. Yeşil ekonomiye geçmek için gerekli yapısal değişiklikler yapılacak, yeni yeşil iş ve teknoloji geliştirme fırsatları kullanılarak daha temiz büyümenin kaynakları saptanacaktır. Bu yeşil büyümenin yönetişimi için de yaşam

---

(52) *Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Raporu: Geleceği Sahiplenmek*, Sürdürülebilir Kalkınma En İyi Uygulama Örnekleri, 2012.

kalitesini içeren göstergelerin geliştirilmesine gerek duyulacaktır.⁽⁵³⁾

Türkiye Raporu'nda, 1992 yılı Rio Çevre ve Kalkınma Konferansı sonrasında Türkiye'de politikaların uygulanması ve ilgili mevzuat bakımından ilerlemeler sağlanmış olduğu saptaması yapıldıktan sonra uygulamada yeterli sonuç alınamadığı kabul edilmektedir. Bu bakımdan enerji, ulaştırma, tarım, sanayi ve hizmetler konularında yeni hedefler belirlenmektedir. Enerji kesiminde, 2023 yılında elektrik enerjisi üretiminde güneş, rüzgar, jeotermal vb. yenilenebilir enerjinin payının %30'a çıkarılması; 2023 yılında Türkiye'nin enerji yoğunluğunun 2011 yılına göre en az %20 azaltılması; ulaştırma sektöründe 2023 yılında yük taşımacılığında demiryollarının payının %15'e, yolcu taşımacılığında payının %10'na yükseltilmesi; karayolları yük taşımacılığı payının %60'ın altına, yolcu taşımacılığında payının %72'nin altına düşürülmesi hedeflenmiştir. Sanayi alanında üretimden kaynaklanan çevre kirliliğinin önlenmesi veya azaltılması için her türlü atığın yönetilmesiyle (azaltım, geri kazanım ve yeniden kullanım yoluyla) üretim yapısının sürdürülebilirliğinin sağlanması; elektrikli ev aletlerinde enerji verimliliğinin artırılması; hizmetler sektöründeki gelişmelerin sosyal ve çevresel faydalarını artırarak yeşil büyümeyi hızlandırma kararlılığı önerilmektedir.

Bu çalışmada öncelik verilen tarım sektöründe de üretim iç ve dış talebe uyumlu hale gelirken, doğal ve biyolojik kaynakların korunması ve geliştirilmesi yoluyla **sürdürülebilirliğin sağlanması** amaçlanmaktadır. Türkiye'nin, tarımsal üretimde artan miktar, verimlilik ve kalite yoluyla gıda güvenliği ve güvencesini sağlarken **biyolojik çeşitliliği**, su, toprak ve orman kaynaklarını koruyan ve toplumsal faydaya dönüştürülebilen rekabet gücü yüksek, sürdürülebilir bir tarım sektörü oluşturma kararlılığı içinde bulunduğu ifade edilmektedir.

Bunun sağlanması için gen kaynaklarının korunması ve kayıt altına alınması; **iklim değişikliğiyle mücadele için** mera, orman ve tarım arazileri gibi **karbon tutma alanlarının korunması**; gıda güvenliği açısından üreticilerin ve tüketicilerin bilinç düzeyinin artırılması, tarım alanlarının etkin ve verimli kullanılması için arazi parçalanmasının önlenmesi ve arazi toplulaştırılması; su kaynaklarının verimli kullanımının etkin yöntemlerle

---

(53) OECD: *Towards Green Growth*, OECD Green Growth Studies, Paris, May 25, 2011.

sağlanması; tarımsal üretimin ihtiyacı olan enerjinin mümkün ölçüde yenilebilir enerji olması; tarımsal arazinin korunması için havza ıslahı, taşkın önleme ve erozyonla mücadele çalışmalarına hız verilmesi; tarımın tüm alt faaliyetlerinde (balıkçılık, ormancılık, hayvancılık, bitkisel üretim vb.) kaynak kullanım dengesinin oluşturulması; tarımsal desteklerle kırsal kalkınma desteklerinin çevrenin korunmasını gözeterek şekilde verilmesi; ormancılık sertifikasyon çalışmalarının yaygınlaştırılması; endüstriyel amaçlı ağaçlandırmalar yaygınlaştırılarak doğal ormanlar üzerindeki baskının azaltılması; orman ürünleri ve hizmetlerinden sağlanan gelirin artırılması ve mamul ürün üretiminin teşvik edilmesi hedeflenmektedir.

Türkiye, coğrafi konumu dolayısıyla **üç farklı bitki coğrafyasının** (Avrupa-Sibirya, Akdeniz, İran-Turan) kesiştiği bir noktada yer almaktadır. Türkiye florasında, toplam tür sayısı 9222'dir. Bunlardan 96'sı yabancı kaynaklı, 138'i kültür türüdür. Tür sayısına 2784 türaltı takson eklendiğinde, Türkiye'nin tüm takson sayısı 12.008'e yükselmektedir.⁽⁵⁴⁾ Bu sayılar bize, Türkiye'nin florasının zenginliğinin Avrupa kıtasının toplamına eş düzeyde olduğunu göstermektedir. Bu sayıya algler, mantarlar ve likenler dahil değildir. Bu zenginliğin ilginç bir yanı da **endemik bitki oranının yüksekliğidir**. Takson sayısı bakımından ele alındığında, endemik takson sayısı 3778 olarak bulunmuştur. Bu toplam takson sayısının %31,3 ne tekabül etmektedir. Bu diğer ülkelerle karşılaştırıldığında yüksek bir orandır.

Türkiye'nin faunası da 150 memeli, 430'ü aşkın kuş türü, 100 kadar sürüngen, 22 adet iki yaşamlı türü, 190 civarında iç su balığı, 450'ye varan deniz balığı türüyle de çok zengindir. Bu sayılar, gen çeşitliliğinin Türkiye için önemli bir fırsat oluşturduğu kadar, Dünya genetik mirasının korunmasında Türkiye'ye büyük bir sorumluluk yüklendiğinin göstergesi olmaktadır. Bu nedenle **Türkiye Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı** (2008-2017) hazırlanmıştır. Bu planda, biyolojik çeşitliliğin (genetik çeşitlilik, tür çeşitliliği ve ekolojik çeşitlilik) ve genetik kaynakların korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amaçlanmaktadır.

---

(54) İlhan Tekeli ve diğerleri: *Dünya'da ve Türkiye'de Biyolojik Çeşitliliği Koruma*, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, Ankara, 2006, s. 40-41.

Türkiye'nin 2012 yılı sonrasında çevre politikasının üç ana eksenini, **yeşil büyüme, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sera gazları salınımının azaltılması** oluşturmuştur. Bu bölümde, ilk iki ana eksen ele aldıktan sonra, üçüncüsünü yeni bölümde ele alacağız.

Atmosferin Isınması ve İklim Değişikliğinin Türkiye'de Tarımsal Faaliyetlere Getirdiği Koşullar Üzerine

Yerküre, 4,5 milyar yıllık jeolojik tarihi boyunca sürekli iklim değişiklikleri yaşamıştır. Bunlar, iklim koşullarında küresel düzeyde ve yerel düzeyde önemli etkileri olan, uzun süreli ve yavaş gelişen değişikliklerdir. Bu sürekli değişimler, yerkürenin tarihinde buzul ve ısınma dönemleri yaratmışlardır. Günümüzde, yerkürenin atmosferinde bir ısınma dönemi yaşanmaktadır. 1990-2100 yılları döneminde büyük olasılıkla 3°C'lik, daha iyi bir kestirmeyle 2-4,5°C bir artış olabilecektir. Geçmiş dönemdeki iklim değişiklikleri, daha doğal kaynaklı iç ve dış süreçlerden kaynaklanırken, günümüz ısınmasının gerisinde insan etkinlikleri sonucu oluşan sera gazları ve aerosollar bulunmaktadır. Sanayi devriminden beri, özellikle fosil yakıtların yakılması, ormansızlaşma, tarımsal ve sanayi süreçleri gibi çeşitli insan etkinlikleriyle atmosfere salınan sera gazlarının atmosferdeki birikimlerindeki hızlı artışa bağlı olarak, şehirleşmenin de etkisiyle doğal sera etkisinin kuvvetlenmesi sonucunda, yeryüzünde ve atmosferin alt katmanlarında sıcaklık artışları görülmektedir. Bu artış, iklim değişikliğine yol açmaktadır.⁽⁵⁵⁾

Günümüzde insanlık, gelmiş olduğu uygarlık çizgisinde, geçmiş dönemlerde olduğu gibi bu iklim değişikliği karşısında kaderine razı bir izleyici olmayıp yaşanan atmosferdeki ısınmayı ve iklim değişikliğini bilimsel olarak gözlemekte, geleceğe ilişkin değişimleri, ve coğrafik ve toplumsal sonuçlarını kestirmekte, atmosferdeki ısınmanın oluşmasını engellemek için üretim ve tüketim alanlarında yapılması gerekenleri tasarlamaktadır. Ayrıca ortaya çıkması engellenemeyen olumsuz sonuçlardan kaçınmak için de alınması gereken önlemleri saptamaktadır. Bu konularda uygulamayı gerçekleştirebilmek

---

(55) İlhan Tekeli ve diğerleri: *Türkiye Açısından Dünya'da İklim Değişikliği*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2011, s. 15-67.

için Birleşmiş Milletler sisteminin sınırları içinde uluslararası işbirliği gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu çalışmalar, Akdeniz'in çevresindeki ülkelerin ve Türkiye'nin olumsuz olarak etkileneceğini göstermektedir. Buna karşın, Türkiye'nin BM çerçevesinde oluşturulmaya çalışılan bu faaliyetlere coşkulu bir şekilde katıldığı söylenemez. Daha önce gördüğümüz üzere Türkiye Rio Konferansı'nda, İklim Değişimi Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf olan 166 ülke arasında yer almıştır. Ama Kyoto Protokol'üne ancak TBMM'de 5 Şubat 2009'de kabul edilen bir yasayla katıldı. Sera gazı azaltımı konusunda ise bir hedef açıklamamıştır.

İ. Demir ve arkadaşlarının yaptığı benzetişim modeli çalışmalarına göre 2071-2100 yılları arasında Türkiye'nin büyük bölümünde yıllık ortalama hava sıcaklıkları 5-6°C kadar artabilecektir. Yaz aylarında Ege Bölgesi'nin iç bölümünde bu artışın 7-8°C'ye ulaşabileceği kestirilmiştir. Türkiye'nin önemli bir bölümünde, %20 ile %40 arasında bir yağış azalması gerçekleşecektir. Yağışta beklenen azalmalar ve sıcaklarda beklenen artışlar yüzünden buharlaşma da artacak ve özellikle yılın sıcak döneminde, önemli su açığı ve yetersizliği yaşanacaktır. Bu değişikliklerin, yüzey suyu akışını %50'ye kadar azaltması beklenmektedir.⁽⁵⁶⁾

Türkiye'nin bu kadar ciddi risklerle karşı karşıya olmasına karşın, atmosfer ısınmasına olumsuz katkısının artmakta olduğu gözlenmektedir. Türkiye'nin bu katkısını, enerji üretiminin yüksek derecede fosil yakıtlara bağlı olması artırmaktadır. Avrupa İklim Vakfı, 2014'de hazırladığı raporda, Türkiye'nin 2014 yılında gerçekleşen 240 milyar 153 milyon kilovat saatlik elektrik üretiminin %46,7'sini doğal gazdan, %14,1'ini linyitten, yüzde13,4'ünü ithal kömürden, %15,7'sini hidro elektrik santrallerinden, %3,2'sini rüzgar enerjisi santrallerinden, %0,9'unu jeotermal enerji santrallerinden sağladığı ayrıca 15 milyar 337 milyon kilovat saatlik elektrik enerjisi ithal ettiğini saptamıştır. Bu yıl kurak geçen bir yıl olduğu için bu enerjinin %80'lik bölümü, fosil yakıtlardan sağlanmıştır. Daha yağışlı geçen 2013 yılında, üretilen elektrikte fosil yakıtların payı %71 düzeyinde kalmıştır.⁽⁵⁷⁾

---

(56) Zikreden İlhan Tekeli ve diğerleri: *Age*, s. 47-48.

(57) Nuran Talu: *Age*, s. 375.

Türkiye, 2009 yılında Kyoto Protokolü'nü tanıyan yasayı kabul ettikten sonra protokol gereği 2010 yılında, Türkiye'nin Ulusal İklim Değişikliği Uyum Stratejisi⁽⁵⁸⁾ ve 2011 yılında İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı⁽⁵⁹⁾ hazırlanmıştır. Türkiye, 2009 yılında taraf olduğu Kyoto Protokolü çerçevesindeki Ek B listesinde yer almadığı için bu strateji ve eylem planını hazırladığında sera gazı salınımının azaltılmasına ilişkin sayısal bir hedefi bulunmamaktaydı. 2010-2020 yılları arası için hazırlanmış olan Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi, iklim değişikliğiyle mücadelede “sürdürülebilir kalkınma politikalarına uygun bir şekilde ortak ve farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi ve özgün ülke koşulları çerçevesinde sağlanması” hedefini koymuştur. Türkiye enerji politikasında, enerji üretimi büyük ölçüde doğalgaza bağımlı olup, doğalgazını da az sayıdaki ülkeden sağlamaktadır. Bu durum dolayısıyla karşılaştığı siyasal risklerden kaçınabilmek için kömüre yüklenmek durumunda kaldığından sera gazı azaltılması konusunda açık sözler vermemekte, “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluk” söylemine başvurarak bir istisna talep etmektedir.⁽⁶⁰⁾

Ulusal İklim Değişikliği Eylem Planı'nda (2011-2023) iklim değişikliğiyle mücadelede sera gazı emisyonlarının azaltılması, iklim değişikliğine uyumun sağlanması ve iklim değişikliğinin sonuçlarının en aza indirilmesi amaçlanmaktadır.

1990 yılında Türkiye'nin enerji, sanayi, tarım ve atıklar konusundaki faaliyetlerinde 187 milyon ton karbondioksit salımı varken bu salım, 2009 yılında 369 milyon ton karbondioksite yükselmiş bulunuyordu. Bu dönemde, sadece tarım faaliyetlerinde karbon salımı 30 milyon tondan 26 milyon tona azalmıştır.⁽⁶¹⁾ Tüm diğer faaliyetlerin karbon salınımı büyük artışlar göstermiştir. 1990-2008 yılları arasında Türkiye ekonomisinin enerji yoğunluğundaki düşüş %29,41 olurken, aynı yıllar arasında karbon yoğunluğu sadece %27,87 oranında düşmüştür. Enerji arzındaysa karbon yoğunluğu

---

(58) T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı: *Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2023*, Ankara, 2010.

(59) T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı: *İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı 2011-2023*, Ankara, Temmuz 2011.

(60) Nuran Talu: *Türkiye'de İklim Değişikliği Siyaseti*, Phoenix, Ankara, Kasım 2015, s. 372.

(61) *İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı*, s. 7.

%15.06 oranında artmıştır. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) Dördüncü Değerlendirme Raporu'na göre Türkiye'de yıllık ortalama sıcaklığın 2,5-4°C artacağı tahmin edilmektedir. Ege ve Doğu Anadolu'da bu artışın 4°C, İç bölgelerde 5°C'yi bulacağı kestirilmektedir.⁽⁶²⁾

Eylem planında, atmosfere sera gazı miktarını azaltmak için iki farklı yönde önlemler önerilmiştir. Bunlardan birinci türdeki önlemler, toplumdaki değişik aktörlere sera gazı salınımını azaltacak mekanizmaların önerilmesidir. İkinci türü ise atmosfere salınan sera gazlarını tutacak yutak kapasitesini artırmak olmuştur.

Sera gazlarıyla mücadelede dünyanın geliştirdiği araçlardan birisi, karbon vergilerinin kurumsallaştırılması olmuştur. Bu vergi, meşruiyetini, çevre hareketinin geliştirmiş olduğu, kirleten öder ilkesi'nden almaktadır. Vergi, fosil yakıtların yakılması sonucu atmosfere salınan kabondiyoksit miktarı üzerinden alınmaktadır. Bu yolla sağlanan kamu gelirinin iklim değişikliği için mücadelede kullanılması koşulu bulunmaktadır. Bu verginin mantığına göre en yüksek verginin kömürden, en düşük verginin doğal gazdan alınması gerekmektedir. Bu vergi, değişik ülkelerde doğrudan karbon vergisi adı verilmeden, değişik adlar altında uygulanmaktadır. Türkiye'nin petrolden ve doğal gazdan aldığı ÖTV, bir çeşit karbon vergisi olarak düşünülse⁽⁶³⁾ bile kömürün ÖTV dışı bırakılması ve elde edilen verginin, iklim değişikliğiyle mücadelede kullanılması garanti altına alınmamıştır. Ama bu verginin miktarı oldukça yüksektir, 2013 yılında petrol ve doğalgazdan alınan ÖTV miktarı 45 milyar gibi yüksek bir değere ulaşmaktadır.

Kyoto Protokolünün esneklik mekanizmalarından yararlanamayan Türkiye'nin önündeki seçeneklerden biri gönüllü karbon piyasaları oluşturmak olmuştur. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 7 Ağustos 2010'da Sera Gazı Emisyonu Azaltımı Sağlayan Projelere İlişkin Sicil İşlemleri Tebliği'ni yayınlamıştır. Gönüllü karbon piyasalarındaki Türkiye kaynaklı sertifikaların güvenilirliğini artırmıştır. Türkiye'nin gönüllü karbon piyasalarında ilerlemesi yolunu

---

(62) *Age*, s. 55.

(63) Nuran Talu: *Age*, s. 382-386.

açmıştır. Sertifika ticaretinden yararlanan projeler geliştirilmeye başlamıştır.

Türkiye’de atmosferdeki sera gazı miktarını azaltmakta yararlanan yutak kapasitesinde 1990-2008 yılları arasında %79,59 artış olduğu saptanmıştır. 2008-2012 yılları arasında uygulanan, Ulusal Ağaçlandırma Seferberliği’yle ağaçlandırma ve ıslahla 20 yılda atmosferdeki 181,4 milyon ton karbonun tutulması hedeflenmiştir.

Eylem Planı, temelde temiz enerjinin üretim ve kullanımındaki payının artırılması (yenilenebilir enerji kaynakları) ve İklim değişikliğine uyum yaklaşımının ekosistem hizmetleri, biyolojik çeşitlilik ve ormancılık politikalarına entegre edilmesine yönelmiştir.

İklim değişikliği sonucu atmosferik şartlardaki değişiklikler, bitkilerin büyümelerinde ve bazı bitkilerin coğrafik dağılımında değişiklikler yaratabilecektir. Sadece sıcaklık değişimi bile tarımsal rekoltanın değişimine yol açabilmektedir. Bitki büyümesi ve gelişimi, büyüme-derece-gün (BDG) sayılarından etkilenir. Türkiye’nin güney kıyılarında ve Doğu Anadolu’da BDG sayılarında bir düşüş saptanmıştır.⁽⁶⁴⁾ Tarım rekolteleri, donlu günler sayısından çok etkilenir. Hava sıcaklığının artmasıyla birlikte, Türkiye’de donlu günlerin sayısında bir azalma beklenmektedir. Yapılan bir görgül çalışmada, Türkiye’nin kuzey batısında, ilkbahardaki son donlu günlerin görüldüğü tarihlerin geriye kaydığı, diğer bölgelerde önemli bir gelişme göstermediği, ilk öldürücü donların Doğu Anadolu’daysa erkene kaydığı gözlenmiştir.⁽⁶⁵⁾

Bu sıcaklık artışları dolayısıyla kış yağışları, kardan çok yağmur olarak düşecektir. Ayrıca kar yükünün hızlı şekilde erimesi, kentlerin ve tarım alanlarının su ihtiyaçlarının regülasyonunu ortadan kaldıracığı için su taleplerinin karşılanmasında zorluklar yaratacaktır. Ayrıca Türkiye’de iklim değişikliğinden kaynaklanan yaz sıcaklıklarının artması, kış yağışlarının azalması (özellikle batı illerinde), yüzey sularının kaybı, kuraklıkların sıklaşması,

---

(64) M. Kadioğlu; L. Şaylan: “Trend Analysis of Growing Degree- Days in Turkey”, *Water, Air and Soil Pollution*, No.126, 2001, s. 83-96.

(65) M. Kadioğlu; Z. Aslan: “Recent Trends of Growing Season Length in Turkey”, *2nd International Symposium on New Technologies for Environmental Monitoring and Agro-Applications Proceedings*, 18-20 October 2000, Tekirdağ/Turkey, 2000, s. 295-303.

kıyılarda erozyon ve su baskınları gibi etkiler, doğrudan su kaynaklarının varlığını tehdit etmektedir. Türkiye'nin Ege kıyılarında yer alan Gediz ve Büyük Menderes havzalarında, bu yüzyıl sonunda yüzey sularının %50 kayba uğrayacağı, bu yörede aşırı su sıkıntısının yaşanacağı tahmin edilmektedir.

Bir yandan küresel iklim değişikliği, öte yandan yaşanan nüfus artışları, Türkiye'de kişi başına düşen su miktarını hızla düşürmekte, Türkiye'yi su fakiri ülke konumuna yaklaştırmaktadır. Ayrıca küresel ısınma dolayısıyla artmakta olan buharlaşma sonucunda yarı kurak hale gelecek olan Türkiye'nin tarımında, sulama yapılması gereği artacaktır. Bu durumda, artan sulama ihtiyacını azalan suyla karşılayabilmek için özel sulama ve bitki yetiştirme tekniklerine önem vermek gerekecektir. Ayrıca düşük kaliteli suyla yüksek kalitede ürünler verebilecek bitki türlerinin geliştirilmesi, kuraklık ve tuza dayanıklı yeni bitki türlerinin geliştirilmesi ve yetiştirilmesi yönünde önlemler alınmaktadır.

2015 yılının Aralık ayında Paris'te toplanan BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin 21. Taraflar Konferansı'nda 195 ülke, küresel ortalama sıcaklık artışının 1,5-2°C ile sınırlanmasında anlaşmışlardır. Hazırlanan sözleşmede, ulusal düzeydeki eylem planlarının beş yılda bir gözden geçirilmesi ve gelişmiş ülkelerin bu konudaki mücadele için geliştirmekte olan ülkelere yılda 100 milyar dolar aktarması kabul edilmiştir.

Türkiye, bu anlaşmaya ilişkin olarak yaptığı kendi beyanında "2030 yılına kadar, olağan seyirden kaynaklanan sera gazları salımında %21'e kadar azaltım sağlamaya niyeti olduğunu ve uzun vadede düşük karbonlu kalkınma yollarına yöneleceğini" ifade etmiştir. Bu beyanda ayrıca ülkenin enerji talebinin her yıl %6-7 artacağını, bu artışın nükleer santrallerle ve HES'lerle karşılanacağı belirtilmektedir.⁽⁶⁶⁾ Türkiye, kendisini bağlayıcı sözler vermemektedir. Eğer Türkiye'nin AB üyeliği konusunda müzakereler ciddi bir şekilde gelişirse, AB üyesi olarak yükleneceği sorumlulukları uygulamada sorunlarla karşılaşacaktır.

(66) Nuran Talu: *Age*, s. 412. *Sabah*, 12 Aralık 2015.

Türkiye'nin İnsan Hakları, Gıda Güvencesi, Beslenme Hakkı ve Damak Tadını Gerçekleştirmek İçin Aldığı Yol

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) üyesi ülkeler 1996 yılında, Dünya Gıda Güvenliğine İlişkin Roma Bildirgesi'ni kabul ederken gıda güvenliğiyle temel insan hakları, özgürlük, demokrasi ve kalkınma arasında sıkı bir ilişki kurmuşlardı. Böyle bir tarımsal üretim çerçevesi içinde, sürdürülebilirliği sağlanmış bir tarımsal üretimle ülkenin **gıda güvenliği ve güvencesinin sağlanması** amaçlanmaktadır. Bu amacın nasıl yerine getirilebileceğini üç ayrı boyut üzerinde durarak ele almak gerekmektedir. Bunlardan birincisi yeterli gıda ve suyun sağlanmış olması; ikincisi bu gıda ve suyun güvenli olması ya da sağlık açısından risk taşımaması; üçüncüsü ise beslenmenin lezzet alınan, yaratıcılık doyumu veren bir alan olarak yaşam kalitesine katkısı olacaktır.

OECD tarafından hazırlanıp 2011 yılında yayınlanan 'Aileler Değişiyor' raporunda Türkiye'de açlık sınırında olan çocuk oranı %24,6 olarak verilmiştir.⁽⁶⁷⁾

Türkiye'de gözlenen açlık sorunları, bir tarımsal üretim sorunu gerekçesiyle değil, ülkedeki gelir dağılımının eşitsizliği dolayısıyla ortaya çıkmaktadır. Türkiye'deki tarımsal üretiminin yeterliği konusu ilerideki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Türkiye, **gıda güvenliğini** artırmak için **organik tarım ve iyi tarım uygulamalarını** (İTU) yaygınlaştırmaya çalışmaktadır. Bu konuda beş adım atılmıştır denilebilir.

- Türkiye'de organik üretim talebi, 1980'li yıllarda öncelikle incir ve üzüm gibi geleneksel ürünlerin ihracatı yoluyla başlamış ve 1991 yılından itibaren de AB Konseyi mevzuatınca yönlendirilmiştir. 1994 ve 2002 yıllarında organik tarım için yönetmelikler çıkartılmış ve 2004 yılında 5262 sayılı 'Organik Tarım Kanunu' yayınlanmıştır. Tarım Bakanlığı bünyesinde organik tarımı geliştirmek ve düzenlemek için gerekli örgütlenmeye gidilmiştir. Ve nihayet Türkiye, 2012-2016 yılları arası için Organik Tarım⁽⁶⁸⁾

---

(67) www.ntv.com.tr (Erişim, 2 Mayıs 2011).

(68) Organik Tarım, hayvansal ve bitkisel üretimi bir bütün olarak tasarlayan, toprak verimliliği

Stratejik Planı'nı uygulamaya koymuştur.⁽⁶⁹⁾ Sekiz ürünle başlayan organik tarım faaliyeti, 2011 yılında 225 ürüne ulaşmış bulunuyordu. Bu faaliyet 2015 yılında, geçiş süreci de dahil olmak üzere 69.967 üretici tarafından, 475.500 ha. kültüre alınan alanda olmak üzere toplam 515.268 ha. alanda yürütülmektedir.⁽⁷⁰⁾ 2023 yılında organik tarım uygulamaları alanının %2,2'den, %5'e çıkarılması öngörülmektedir.

- DTÖ, tarım ürünleri dış ticaretinde hayvan ve bitki sağlığını sağlamak amacıyla 'Sağlık ve Bitki Sağlığı Antlaşması' oluşturmuştur. Bu antlaşma içinde yer alan İyi Tarım Uygulamaları (ITU), FAO tarafından "tarımsal üretim sisteminin sosyal açıdan yaşanabilir, ekonomik açıdan karlı ve verimli, insan sağlığını koruyan, hayvan sağlık ve refahı ile çevreye önem veren bir hale getirmek için uygulanması gereken işlemler" olarak tanımlanmaktadır. Türkiye, İyi Tarım Uygulamaları konusundaki yönetmeliği 2004'de kabul etmiştir. 2008 yılında Globalgap sertifikası kapsamında, ITU yapan sertifikalı üretici sayısı 6.905'e yükselmiş bulunuyordu.⁽⁷¹⁾ İyi Tarım Uygulamalarının 2023'de tüm tarım alanına yaygınlaştırılmış olması amaçlanmaktadır.⁽⁷²⁾
- İhracat ve iç tüketime sunulan taze sebze ve meyvelerdeki kimyasal madde kalıntısı sorununu çözmek üzere **Entegre ve Kontrollü Ürün Yönetimi (EKÜY)** yaklaşımı geliştirilmektedir. Entegre mücadele, çevreci bir mücadele sistemidir. Bitkisel üretim yapılırken tüm zirai mücadele sistemleri uyumlu bir şekilde kullanılarak entegre mücadele yapılacaktır. Böyle üretilen ürünlere tarım il müdürlükleri tarafından EKÜY

---

ve hayvan refahını esas alan, işletme içerisinden sağlanan girdileri kullanmayı hedefleyen en son bilgi ve teknolojiden yararlanan, tohumdan toprağa, girdiden işlemeye kadar belirli kurallar dahilinde denetim ve belgelendirmeyi gerektiren bir üretim sistemidir.

(69) T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü: *Türkiye Organik Tarım Stratejik Planı*, (2012-2016).

(70) www.tarim.gov.tr (Erişim; Eylül 2026).

(71) Nur Ersun; Kahraman Aslan: *Türkiye'de Organik Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011.

(72) Ümit Bayram Kutlu: Bitkisel Üretimdeki Gelişmeler ve Hedefler, *Türktarım*, Sayı 214, Kasım-Aralık 2013, s. 23.

sertifikası verilecektir.⁽⁷³⁾

- Gıda güvenliğini sağlamak için 27 Mayıs 2004 tarihinde, 5179 sayılı ‘Gıdaların Üretimi ve Denetlenmesine Dair Kanun’ çıkarılmıştı. 11 Haziran 2010’da da 5996 sayılı ‘Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu’ çıkarılmıştır. Bu yasayla 5179 sayılı yasa uygulamadan kaldırılmıştır. 5996 sayılı yasayla gıda güvenliğinde esas sorumluluk, gıda işletmelerine verilmiştir. Bu nedenle üretim izni, gıda sicili ve tescil işlemleri kaldırılmış, onlar yerine kayıt ve onay zorunluluğu getirilmiştir. Bu kanunla tarladan sofraya kadar üretim sürecinin her aşamasında gıda güvenliğini sağlayacak, kritik denetimler sistemi geliştirilmiştir. Kontrol yapanlara güçlü ve acil önlemler alma yetkisi verilmiştir.⁽⁷⁴⁾ Bu yasayı uygulamak için çıkarılan çok sayıda yönetmelik arasında, ‘Bitki Pasaportu Sistemi ve Operatörlerin Kayıt Altına Alınması Hakkında Yönetmelik’de bulunmaktadır.⁽⁷⁵⁾
- 18 Mart 2010 tarihinde, 5977 sayılı Biyogüvenlik Kanunu çıkarıldı. Bu yasayla modern biyoteknoloji kullanılarak elde edilen genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar (GDO) ve ürünlerinden kaynaklanabilecek riskleri engellemek, insan, hayvan ve bitki sağlığıyla çevrenin ve biyoçeşitliliğin korunması, sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla biyogüvenlik sisteminin kurulması ve uygulanması, bu faaliyetlerin denetlenmesi, düzenlenmesi ve izlenmesiyle ilgili usul ve esaslar belirlenmiştir.

Sağlıklı beslenme, vücudun büyüme, gelişme ve günlük işlevlerinin sürekliliğinin gerçekleştirilmesi için gerekli besin öğelerinin yeterli olarak alınması demektir. Ama bu yeterlilik, günlük olarak harcanan kaloringin yerine konması üzerinden saptanmaktadır. Eğer bir kişi sürekli olarak harcadığından fazla kalori alıyorsa vücut sürekli olarak yağ biriktirecek, Beden Kitle Endek-

---

(73) Kadir Melan: “Entegre ve Kontrollü Ürün Yönetimi (EKÜY)”, *Türktarım*, Sayı 199, Mayıs-Haziran 2011, s. 16-23.

(74) “Bakanlığımız Gıda Konusunda Tek Otoritedir”, *Türktarım*, Sayı 204, Mart-Nisan 2012, s. 12-16.

(75) Nuriye Dursun: “Ülkemizde Bitki Pasaportu Uygulamaları”, *Türktarım*, Sayı 204, Mart-Nisan 2012, s. 30.

si 30'un üzerine çıkararak obeziteye neden olacaktır. 2010 yılında yapılan Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması'na göre Türkiye'de erkeklerin %20,5'u kadınların %41.0'ı obez düzeyinde şişman olduğu saptanmıştır.

Sağlıklı beslenme koşullarının neler olduğu, nesnel olarak saptanabilen bir gerekliliktir. Ama gıda ve beslenmeye ilişkin insan hakkının ne olduğunu, sadece bu nesnel gereklilik üzerinden değerlendiremeyiz. Bu konudaki insan hakkının kapsamının ne olduğunu saptarken, bu nesnel gerekliliğin ötesine geçmeliyiz. Çünkü insanın beslenmesi bir motora benzin koyma- nın ötesinde bir olaydır. 1986'da yavaş gıda hareketini başlatan Carlo Petrini beslenmenin sadece doymak anlamına gelmediği, lezzet almanın da bir insan hakkı olduğunu söylemektedir. İnsanlar, lezzeti fark edebilen, damak tadına sahip varlıklardır. Bu konuda duyarlılığını geliştiren iyiyi, ortalama olanı, kötüyü birbirinden ayırabilen kişiler, gurme niteliğini kazanmaktadır. Yaşamlarında insanlara bu yolun açık kalması onurlu yaşam hakkının gerçekleşmesinin koşullarından biri olarak görülmektedir.

Damak tadının gerçekleştirilmesi, yaşam kalitesinin yükseltilmesinin ayrılmaz bir parçası haline gelince, bu damak tadını üreten yemeklerin üretilmesi de katma değeri yüksek bir yaratıcı faaliyet olma niteliği kazanmaktadır. Tabii ki bu yaratıcılık alanını da insanların yaratıcılık haklarının bir parçası olarak da ele almak gerekecektir. Dünyada böyle bir farkındalığa ulaşıldığında fast food karşısında **slow food** hareketi gelişmiştir.

Yavaş gıda hareketi, “yerel lezzetlere sahip çıkmayı, doğaya saygı göstermeyi, rahat ve sağlıklı beslenmeyi, hatta kendi yiyeceğini yetiştirmeyi ve yalnızca tıka basa yemek yemeyi değil, yemekten tad almayı ve yemekle sosyalleşmeyi ilke edinmiştir.”⁽⁷⁶⁾ Bu hareket, gıdaların yerli ve taze olmasını, dalında ve mevsiminde olgunlaşmasını, paket ambalaj ve taşıma zorunluluğu yaratmaması ve çevre için olumsuzluk yaratmamayı amaçlamaktadır. Bu hareket ayrıca, gıda üreticilerinin emeklerinin değerinin karşılığını bulmasına önem vermektedir. ‘Adil’ olmaya çalışmaktadır.

---

(76) Gökhan Kavas, Slow Food (Yavaş Yemek) ve Cittaslow (Yavaş Şehir), *Dünya Gıda*, 25 Ocak 2012, <http://www.dunyagida.com.tr/kose-yazisi/slow-food-yavas-yemek-ve-cittaslow-yavas-sehir/1035>, (Erişim, 23 Nisan 2017)

Yavaş gıda hareketi, beraberinde Cittaslow (yavaş şehir) hareketinin gelişmesini de getirmiştir. 1999'da İtalya'da dört belediyenin oluşturdukları bir birlikle başlamış hareket, günümüzde 28 ülkede 182 üyeye sahip hale gelmiştir. Türkiye'den bu harekete ilk katılımsa, 2009 yılında Seferihisar Belediyesi'yle olmuştur. Günümüzde Türkiye'den bu harekete katılan küçük belediyelerin sayısı on bire yükselmiş bulunmaktadır.

Türkiye'de Kent ve Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmelerin Temsilinde Doğan Sorunlar ve Yerleşme Stratejilerine Etkileri

Önceki bölümlerde Dünya'da kent ve kır karşıtlığına dayanan kavramsallaştırmanın yerleşmeler sistemini betimlemekte, gerçeği temsil etmekte yetersiz kaldığını ve yeni bir kavramsallaştırmanın nasıl kurulabileceğini görmüştük. Beklenebileceği üzere, Türkiye'de de kentlerde ve kırsal alanlarda önemli değişimler yaşanıyor. Türkiye'nin özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlerinde, sanayi döneminin azman sanayi kentinden bilgi toplumunun çok odaklı kentsel bölgesine, belki de sınırsız bir kente geçiş yönünde bir dönüşüm yaşanmaktadır. Ama bu bölümde, Türkiye'nin yerleşme sisteminde yaşanan dönüşümün görgül bir betimlemesini yaparak kanıtlamak yerine, Türkiye'nin yaşadığı dönüşümün yönetilebilmesi için yasalarda yapılan değişiklikleri yeniden okuma yoluyla ele alacağım. Tabii ki bu yasalar, Türkiye'de yerleşmelerin dönüşümüne ilişkin bir kuramdan haberdar olarak çıkarılmış değillerdir. Onlar, yönetimlerin karşılaştığı pratik sorunlara çözüm bulmak ya da gerçekleştirmek istedikleri yararları, çıkarları sağlamak için çıkarılmışlar ve yaşanan dönüşümün yasal dayanağını oluşturmuşlardır.

Bu bakımdan Türkiye'nin büyükşehir yasalarının gelişme tarihi çok aydınlatıcı olmaktadır. Türkiye'de 'Büyükşehir kavramı', 1984 yılında 3030 sayılı yasayla getirilmiş ve belediye sınırları içinde birden fazla ilçe bulunan şehir olarak tanımlanmıştır.⁽⁷⁷⁾ Bu bakımdan 3030 sayılı yasanın, Türkiye'de

---

(77) Bu konuda bkz: Kemal Görmez: "Türkiye'de Anakent Yönetiminin Sorunları", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 2, Sayı 1, Ocak 1993, s. 19-29.

azman sanayi kentinden/metropolitan kentten çok, odaklı kentsel bölgeye geçiş konusunda atılan ilk adım olduğu söylenebilir.

10 Temmuz 2004’de kabul edilen 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’n-da, “Belediye sınırları içindeki ve bu sınırlara en fazla 10.000 metre uzaklıktaki yerleşim birimlerinin son nüfus sayımına göre toplam nüfusu 750.000’den fazla olan il belediyeleri, fiziki yerleşim durumları ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri de dikkate alınarak” kanunla büyükşehir belediyesi, dönüştürülebileceği hükmü getirilmiştir. Ama kanunun geçici ikinci maddesine göre İstanbul ve Kocaeli’nde il mülki sınırı, diğer büyükşehir belediyelerinde mevcut valilik binası merkez kabul edilmek ve il mülki sınırları içinde kalmak şartıyla, nüfusu bir milyona kadar olan büyükşehirlerde yarıçapı 20 km, nüfusu bir milyondan iki milyona kadar olan büyükşehirlerde 30 km, nüfusu iki milyondan fazla olan büyükşehirlerde 50 km olan dairenin sınırı büyükşehir belediyesinin sınırını olarak tanımlanmıştır. (Bu nedenle bu kanun meslek çevrelerinde biraz da utanarak, ‘pergel yasası’ diye adlandırılmaktadır.) Bu yasayla belediye sınırı kentsel alanla sınırlı olmaktan çıkarak kırsal alanı da içerir hale gelmiştir.

67

---

6 Mart 2008’de kabul edilen 5747 sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’la büyükşehir belediyesi sınırları içinde yeni ilçe ve dolayısıyla ilçe belediyesi kurulması olanağı getirilmiştir. Bu olanak, tek odaklı azman sanayi kentinin çok odaklı kentsel bölgeye dönüşme yolunun kolaylaştırılması olarak okunabilir.⁽⁷⁸⁾

12 Kasım 2012 tarihli 6360 sayılı On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun’la sadece büyükşehir belediyeleri için değil, diğer yerel yönetim birimleri için de yeni düzenlemeler getirilmiştir.⁽⁷⁹⁾ Bu yasayla genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı toplamından büyükşehirler için

---

(78) Bu konuda bir değerlendirme için bkz: Bülent Gülçubuk: “Tarım ve Kırsalın Geleceğini Şekillendirecek Büyükşehir Kanunu”, 4 *Mevsim*, Yıl 5, Sayı 17, s. 16-21.

(79) Önder Çalçalı: “6360 Sayılı Kanun’un Türkiye’de Yerel Yönetimler Sistemine Getireceği Değişiklikler”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 23, Sayı 4, Ekim 2014, s. 49-68.

ayrılan pay %5'ten %6'ya çıkarılmıştır.

Bu kanunla büyükşehir belediyesi sınırı, il mülki sınırı şeklinde değiştirilmiştir. İl mülki sınırları içinde nüfusu 750.000'i aşan yerler, büyükşehir belediyesi olarak tanımlanmıştır. Bu ölçüte göre, 6360 sayılı yasa çıktığında var olan 16 büyükşehir belediyesine 13 yeni büyükşehir belediyesi katılmıştır. Daha sonra Ordu'nun nüfus ölçütünü aşması üzerine, Ordu'nun da katılmasıyla ⁽⁸⁰⁾ Türkiye'de toplam büyükşehir belediye sayısı 30'a yükselmiştir. 6360 sayılı Kanun'un çıkmasıyla birlikte 29 il özel idaresi, 1591 belde belediyesi ve 16.082 köyün tüzelkişiliği sona ermiştir. Ordu ilinin de büyükşehir olması sonrasında tüzelkişiliği sona eren yönetim birimlerinin sayısı 18.200'e yükselmiştir.

Büyükşehir yasalarında belediye sınırlarının ve ikinci kademe belediyelerin varlığının sürekli olarak yeniden tanımlanmasıyla Türkiye'de kentlerin mekânsal temsili, harita üzerindeki noktalar olarak temsilden uzaklaşmış, alansal temsil haline getirilerek, kent ve kır ayrımı da ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca bu büyük kentin merkezinde çok odaklı bir yapının oluşmasının yolları açılmıştır.

Bu dönemde gördüğümüz yeni kent tanımları, Türkiye'de ortaya çıkan oluşumları temsil etmek bakımında önemli bir adım olmasına rağmen yeni yerleşme yapısının iç farklılaşmasındaki değişimleri açıklamak bakımından yetersiz kalır. Yeni oluşan yerleşme yapısında eski arazi kullanmanın dayanağını oluşturan kurumsal yapıları değiştiren mevzuatın da ele alınması gerekir.

Bu bakımdan meralar ve orman alanlarındaki mülkiyet düzenlemeleri önem kazanmaktadır. 25 Şubat 1998 tarih ve 4342 sayılı Mera Kanunu'nda, *"Yaylak: Çiftçilerin hayvanlarıyla birlikte yaz mevsimini geçirmeleri, hayvanlarını otlatmaları ve otundan yararlanmaları için tahsis edilen veya kadimden beri bu amaçla kullanılan yer"* olarak tanımlanmıştır. Yaylakların, devletin hüküm ve tasarrufu altında olduğu özel mülkiyete geçirilemeyeceği ancak kiraya verilebileceği belirtilmiştir. Yaylak, köylerin ortak malı olması ve hayvancılıkta kullanılması üzerinden tanımlanmıştır. Oysa 6360 sayılı yasayla 16.082

---

(80) Ordu, 14 Mart 2013 tarihinde çıkarılan 6447 sayılı yasayla Büyükşehir Belediyesi statüsü kazanmıştır.

köyün tüzel kişiliğine son verilerek mahalleye dönüştürülmesiyle, köyün ortak mülkü olarak o köyün ihtiyaçlarına özgülünen mera, yaylak, kışlak gibi ortak malların nasıl kullanılacağı tartışmalı hale gelmiştir. Köy meraları, artık belediye sınırları içerisinde yer alacağından tecavüzlerin suç oluşturmayacağı düşünüldüğünde, korumanın zayıflayacağı, meralara yönelik tahribatın da artacağı kestirilebilir. Birçok köyde artık tarım faaliyetleri yapılmadığından bu yerleşmelerin meralarının, hazine tarafından inşaat firmalarına tahsis edilmesi ya da satılması söz konusu olabilecektir.

3 Temmuz 2005 tarihli 5393 sayılı Belediye Kanunu'na göre orman köyleri de mahalleye dönüşebiliyordu. 6360 sayılı yasada 5393 sayılı Belediye Kanunu'na göre *orman köyü* iken mahalle haline gelmiş yerlerin meralardaki hak ve sorumluluklarının devam edeceği garanti altına alınmıştır. Bu mahalle sakinleri, bu meralardan 4342 sayılı Mera Kanunu çerçevesinde yararlanmaya devam edeceklerdir.

Kamuoyunda 2B yasası olarak bilinen 19 Nisan 2012 tarih ve 6292 sayılı Orman Köylerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi ve Hazine Adına Orman Sınırlarının Dışına Çıkarılan Yerlerin Değerlendirilmesi ile Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkındaki Kanun, orman alanlarının saldırgan kent yığılmaları tarafından dönüştürülmesine meşruiyet/olanak sağlamıştır. Bu yasayla temelde, özel mülkiyete kapalı orman alanlarının belirli bölümlerinin, özel mülkiyete konu haline gelerek kent alanlarının yeni kavramlaştırmasına uygun olarak dönüşme yolu açılmıştır.

Bu yasaya konu olan 2B topraklarının tanımı içine, kadastro marifetiyle 31 Aralık 1981 tarihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş yerlerden; tarla, bağ, bahçe, meyvelik, zeytinlik, fındıklık, fıstıklık gibi tarım alanları veya otlak, kışlak, yaylak gibi hayvancılıkta kullanılmasında yarar olduğu tespit edilen araziler ile şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerleşim alanlarından orman sınırları dışına çıkarılmış alanlar girmektedir. Bu alanlar, 473.000 hektar alanı kapsamaktadır. Bu alanlarda altyapısı bulunan 400.000 civarında yapı bulunmaktadır. Yapılan saptamalara göre 'orman vasfını yitirmiş' 6.000 arazinin,

780.000 hak sahibinin bulunduğu saptanmıştır.⁽⁸¹⁾

2B arazilerini satın alabilmek için Anayasa'nın 169. ve 170. maddeleri uyarınca orman köylüsü olmak gerekmektedir. Bu genel kural dışında bir istisna bulunmaktadır. Bu istisnaya göre hak sahibi olunması için o yerde muhtesat sahibi olunmasının 31 Aralık 2011 tarihinden önceye dayanması gerektiği gibi eğer kullanım kadastro yapıyorsa, bu çalışmalar sırasında tutulan kadastro tutanağında ve tapu kütüğünde bu durumun belirtilmiş olması gerekmektedir. Bu mülk sahipleri, idareye satın alma için başvurabileceklerdir. Altı ay içinde satış gerçekleştirilebilecektir. Satış işlemleri, 1 Mayıs 2010 tarihinden itibaren tespit edilen rayiç değerler üstünden yapılacaktır. Kullanıcının niteliklerine göre satış bedelinden tenzilat yapılabilmektedir. Böylece arazi kullanıcısı ve muhtesat sahibi vatandaşların mülkiyet sorunları giderilmiş olmaktadır.⁽⁸²⁾

Daha önce sayfiye amaçlı olarak kullanılan yayla alanları için hiçbir tanımlama yokken 6292 (2B) yasasıyla, 6831 sayılı Orman Kanunu'nun 17. maddesi 1. fıkrası değiştirilerek ilk defa düzenlemeler getirilmiştir. 2013 Mart ayında bu konuda bir yönetmelik getirilerek sayfiye amaçlı yaylalar için düzenleme yapılmıştır.⁽⁸³⁾ 6292 sayılı yasada düzenlenen hazineye ait tarım arazilerinin satışı için 31 Aralık 2011 tarihi itibarıyla, 3 yıldır kiralayan ya da 3 yıldır tarım faaliyetinde kullananlara doğrudan rayiç bedelin %50'sine satılacağı 2013 Eylül ayında belirlenmiştir.

Devletin elinde ayrıca 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu'nun olanaklarından yararlanarak 2002/3888 sayılı Altyapılı Arsa Üretimi ve Bu Arsaların Tahsis Yoluyla Satışına İlişkin Yönetmelik bulunmaktadır.

Bu yeni mevzuat olanaklarını eline alan devletin, kendi denetimindeki

---

(81) www.hurriyetemlak.com (Erişim, 10 Temmuz 2013).

(82) Güler Yalçın; Özge Yalçın Ercoşkun: "Türkiye'de 2/B Arazileri ve Kentleşme", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 23, Sayı 3, Temmuz 2014, s. 31-54.

(83) Nusret Koca; Hakkı Yazıcı: "6292 Sayılı Yasanın Orman Arazilerindeki Yaylaların Mülkiyet ve Kullanım Sorunları Açısından Kritiği", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 23, Sayı 3, Temmuz 2014, s. 55-72.

toprakları satarak oluşmakta olan yeni kentsel alanların yapılanmasını y n-
lendirme olanağını elinde tuttuğu söylenebilir. Bu mekanizmalarla yerleş-
meye yeni açılan alanlarda özel mülkiyete geçen toprakların payı yükseldik-
 e yaşanan oluşumu, piyasa süreçleri belirler hale gelecektir.

IV. TÜRKİYE TARIMININ YAŞAMAKTA OLDUĞU GELİŞMELER VE DÖNÜŞÜMLER

Bu bölümde, Türkiye'nin tarım alanında kendisine seçtiği yeni stratejik yönelimlerin Türkiye tarımına nasıl yansıdığını; 1) Tarımsal İşletmelerin Yapılarında Yaşanan Dönüşümler, 2) Kırsal Alanda Arazi Kullanımında Yaşanan Dönüşümler, 3) Tarımsal Üretim Miktarındaki Dönüşümler, 4) Tarım Alanındaki Değişimin Dinamikleri olarak dört alt başlık halinde ele alacağız.

1) TARIMSAL İŞLETME YAPILARINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER

Bir önceki bölümde gördüğümüz Türkiye'nin tarım politikalarının etkili olabilmesi, büyük ölçüde Türkiye'nin tarımsal yapısına bağlı olmaktadır. Tarımsal yapının devlet dışındaki aktörleri çiftçi, tüccar, kooperatifler ve bankalardır. Tarımsal yapı denildiğinde bu beş aktörün ilişki kalıpları kastedilmektedir. Burada, üç konu üzerinde durularak tarımsal yapının betimlenmesi ön görülmüştür. Bunlardan birincisi, **tarımsal işletmelerin profillerinin** nasıl bir değişme gösterdiği olacaktır. İkincisi, tarımsal üretimin **pazara eklemlenme kanallarındaki** değişimdir. Üçüncüsüyse, tarımsal işletmelerin **finansal kararlarla ilişkisinin** nasıl kurulduğu üzerinde durulacaktır. Bu üç ögenin birbirleriyle etkileşerek bütünleşmesi tarımsal yapıyı oluşturmaktadır denilebilir.

Tarımsal İşletmelerin Profillerindeki Değişmeler

Tarımsal yapıyı ve değişmesini betimlemeye kırsal alandaki **tarımsal işletmelerin profillerinden** başlayalım. Türkiye'de tarımsal işletmelerin profillerine ilişkin bilgiler, tarım sayımları kapsamında yapılan tarımsal işletmeler (hane halkı) anketleriyle derlenmektedir. Tarım sayımları kırsal alanı, 5.000

nüfuslu yerleşmelerin bulunduğu alanlar olarak tanımlamış ve bu alanlardaki yerleşme sayısını, tarımsal işletme (hane halkı) sayısını ve bu hane halklarından ne kadarının tarımsal faaliyetler içinde olduğu, ne kadarının tarımsal faaliyetlerde bulunmadığını saptamıştır. Bu saptamaların sonuçları Tablo (1)'de verilmektedir.

TABLO 01 Tarımsal İşletmelerin Sayısındaki Değişmeler				
Yıllar	Yerleşme Sayısı	Hane Halkı (İşletme) Sayısı (Toplam)	Tarımsal Faaliyette Bulunan Hane Halkı Sayısı	Tarımsal Faaliyette Bulunmayan Hane Halkı Sayısı
1980	36.126	3.794.072	3.434.163	359.909
1991	36.371	4.764.006	4.091.530	672.476
2001	37.009	5.160.264	3.697.743	1.022.264
Kaynak: 2001 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.				

Tablo (1) inceleme dönemimizdeki ilk 20 yılda kırsal yerleşme alanlarında tarımsal faaliyette bulunmayan hane halklarının, toplam hane halklarına oranı 1980'de %9,49 iken bu oran 1991'de %14,12'ye, 2001'de %19,81'e yükselmiştir. Bu yükseliş konusunda daha sonraki yıllara ilişkin veri bulunmamaktadır. Bu eğilimin daha sonraki yıllarda sürmeyeceği konusunda da bir kanıt yoktur. Bu durumda, kırsal alandaki tarım dışı faaliyetlerin göreceli önemi sürekli artmaktadır denilebilir. Kentin tanımında 5.000'den daha yüksek nüfus bir eşik kabul edildiğinde de, tarım dışı faaliyette bulunanların oranı artmaktadır. Örneğin, 2001 Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri'ne göre kırsal alan 25.000'den az nüfuslu yerleşmeler olarak tanımlandığında bu alandaki 6.189.351 hanenin, %33,64'ünün tarımsal faaliyette bulunmadığı saptanmaktadır.⁽⁸⁴⁾ Bu oranlar kent ve kıra ilişkin özdeşliklerin bulanıklaşması bakımından önemli ip uçları vermektedir. Ama tarımsal politikalardaki değişme 2001 sonrasında hızlandı. Muhtemelen daha sonraki yıllarda bu eğilim artarak sürmüştür. Ama ne yazık ki daha sonraki yıllara ilişkin sayım verisine sahip değiliz.

Kırda köklü bir değişme olduğunda bu değişmenin en iyi gözlenebileceği istatistik, tarımsal işletme büyüklüklerinin dağılımı olacaktır. Bunun için Tablo (2) hazırlanmıştır. Bu tablo da 1991 ve 2001 tarım sayıları verileriyle, TÜİK tarafından yapılan 'Tarımsal İşletme Yapısı Araştırması 2006' verisinden yararlanılmıştır.

(84) www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do%3Fistab_id%3D56 (Erişim, 20 Şubat 2017).

TABLO 02 Tarımsal İşletme Büyüklüklerinin Dağılımındaki Değişmeler

İşletme Büyüklüğü (Dekar)	1991 Tarım Sayımı		2001 Tarım Sayımı		2006 Tarımsal İşletme Yapısı Arş.	
	Sayı	Alan	Sayı	Alan	Sayı	Alan
1-19	34.91	5.63	33.36	5.32	24.8	3.3
20-49	32.13	16.49	31.46	16.02	32.7	12.9
50-99	17.98	19.94	18.53	20.68	21.4	18.1
100-199	9.66	20.99	10.83	23.81	12.7	21.0
200-499	4.38	19.82	5.09	22.82	6.6	23.6
500 +	0.93	17.13	0.73	11.35	1.8	21.1
TOPLAM	100.00	100.00	100.00	100.00	100.0	100.0

Kaynak: TÜİK Verileri

Tablo (2)'de 1-19 dekar arası çok küçük toprağa sahip işletmelerin hem sayısı azaldığı hem de toprak büyüklüğünün küçüldüğü görülmektedir. 20-49 ve 50-99 dekar arasındaki işletmelerin göreceli sayısı artsa da toprak miktarında önemli bir küçülme yaşanmaktadır. 200 dekardan büyük işletmelerin sayısı ve topraklarının büyüklüğü artmaktadır. Gelineen noktada 20 dekardan küçük işletmeler çok küçük işletmeler toplam işletmelerin dörde birini (%25); 20-100 dekar arasındaki küçük işletmelerse, toplam işletmelerin yarıdan fazlasını (%54,1) oluşturmaktadır. Eğer 200 dekardan büyük toprağı işleyen işletmeler, büyük işletme olarak sayılırsa bunlar 2006'da toplam işletme sayısının %8,4 ünü oluşturmakta ve toplam toprağın %44,7'sini işlemektedirler.

2001 Tarım Sayımı sonuçlarına göre; toplam 3.022.000 işletmenin %85,94'ünde mülkiyet olarak ya da zilliyet olarak işletme sahibinin denetiminde olan topraklarda tarım yapılmaktadır. İşletmelerin %10,50'uysa kendi denetiminde olan toprağını başkalarından sağladığı topraklarla genişleterek tarım yapmaktadırlar. Hiç toprağı olmayan işletme sayısı 107.686'dır. Toplam tarımsal işletmelerin %3,57'si bu statüdedir.⁽⁸⁵⁾ Bunların yarısı kiraladıkları topraklarda tarım yapmaktadırlar. Bu sayıma göre kiralama ya da ortakçılık konusu olan alanların toplam tarımsal alana oranı %22,2 düzeyindedir. 2006 yılında yapılan Tarımsal İşletme Yapısı Araştırması'nda mülkiyet ya da

(85) Bu çalışma için yapılan odak grup toplantılarında, TÜİK verilerine dayanarak verilen, kiralanan toprak oranının gerçeğı yansıtmadığı konusunda görüş birliği bulunmaktadır. Katılımcıların bir kısmı, bu sayının düşüklüğünde ecir misil ödemelerinin, kiralanan toprak tanımı dışında bırakılmasının etkisi olduğunu söylemişlerdir. Hazine topraklarının üzerinde, işgal edilerek yapılan tarıma ecir misil ödenmektedir.

zilliyet olarak işletme sahibinin denetiminde tarımsal faaliyette bulunan işletmelerin oranı %85,10 iken, kendi denetiminde olan toprağı başkalarından kiralayarak ya da ortakçılıkla sağladığı topraklarla genişleterek işleyenlerin oranı %12,7 iken hiç toprağı olmayan işletmelerin sayısının %2,20 olduğu saptanmıştır. 2006 araştırmasına göre kiralama ya da ortakçılık konusu olan alanlar, toplam tarımsal alanın %28,6'sını oluşturmaktadır.

İşletme sayılarının oranlarına bakıldığında tarımda kiralamanın yaygın olmadığı yargısına varılabilir. Arazi oranlarına bakıldığında bu yargı üzerinde bir tereddüde düşülebilir. Bu yargılara dayanarak tarımsal arazinin rasyonel kullanımı konusunda yeterli esnekliğin bulunmadığı söylenebilir. Huricihan İslamoğlu'nun araştırmasında⁽⁸⁶⁾ görüşme yaptığı işletmelerin %48'inin, kiralamayla topraklarını büyüttükleri saptanmıştır. İşletmenin büyüklüğü arttıkça kiralama eğilimi daha da artmaktadır.

Toprağı az olan işletmeler, gelirini yeterli bir düzeye getirmek için kendi toprakları dışında toprak kiralayarak ya da ortakçılık yaparak, işçileşmeden gelirini yükseltme yoluna gidebilirler. Elde edilebilen sayılar oldukça düşük kalmaktadır. Kiralama oranının düşüklüğünü İslamoğlu, çalışmasında tarımsal üretimin yüksek maliyet ve düşük fiyat kısılacı dolayısıyla, toprak kiralamanın yüksek bir risk taşıyor hale gelmesine, kırdaki işgücü potansiyelinin düşmüş olmasına, veraset dolayısıyla kırdaki toprak mülkiyetinin çok hisseli hale gelmesi, toprak kiralamaları sözleşmeyle yapılmadığında tarımsal desteklerden yararlanılamamasına bağlamaktadır. Bu nedenlerle küçük ve orta büyüklükte işletmelerin toprak kiralama eğilimi büyük toprak sahiplerine göre düşük kalmaktadır.

Üreticilerin Pazara Eklemlenme Biçimindeki Değişmeler

Yapısal değişmeyi saptayabilmek için **ikinci olarak tarımsal üreticilerin pazara eklemlenme biçimindeki** değişimleri ele alalım. Dünya'da ve Türkiye'de

---

(86) Huricihan İslamoğlu; Elvan Gülöksüz; Alp Yücel Kaya; Ayşe Çavdar; Ulaş Karakoç; Der-ya Nizam; Göksun Yazıcı: *Türkiye'de Tarımda Dönüşüm ve Küresel Piyasalarla Bütünleşme Süreçleri* TÜBİTAK, SOBAG Proje No: 106K137, İstanbul 2008. s. 40.

ürünü tarladan sofraya taşıyan tedarik düzeni zincirlerinde önemli değişiklikler oldu.⁽⁸⁷⁾ Küçük üreticiliğin hakim olduğu bir ülkede, geleneksel olarak sebze ve meyveler, toptancı halleri ve kabzımallar aracılığıyla manavlara ve tüketiciye ulaşmaktadır. Üretici, doğrudan tüketiciye satış yapamamaktadır. Odak grup çalışmalarında üreticiler, haller sisteminin çalışmasından, eksik tartıdan yakınmışlardır. Yaş meyve ve sebze üreticilerinin ürünlerini satabilecekleri üç kanal bulunmaktadır. Bunlar; hipermarketler kanalıyla satış, bahçeden ürünün kabala satışı, tarımsal sanayi için sözleşmeli üretim yapmaktır. Üreticiler, her üç kanalda da malı satın alanların ödemelerini geciktirmesi ve uzlaşılan fiyatları ‘piyasada fiyatlar düştü ziyan ediyoruz’ diyerek tek taraflı olarak düşürmesinden ya da ürünün ancak bir bölümünü almasından yakınmışlardır. Bu nedenle Türkiye’de pazarlama, tarımın en önemli sorunu olmayı sürdürmektedir.⁽⁸⁸⁾ Kuru gıdalarsa ticaret borsaları, tüccarlar ve toptancılar aracılığıyla perakendeciye ve tüketiciye ulaşmaktadır. Eğer bir ürün ihraç edilecekse devreye ihracatçı tüccar girmektedir. Bu düzenin hakimi, tüccardır. Üreticiler, özellikle de küçük üreticiler güçsüzdürler. Türkiye’de 1930’lu yılların ortalarından itibaren Tarım Satış Kooperatifleri kurularak, devlet aracılığıyla küçük üreticiler korunmuştur. Bu dönemde, Türkiye’de fiyatı belirleyen devlet kurumları Tekel, Toprak Mahsulleri Ofisi ile Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri olmuştur. Küçük üreticinin korunarak tedarik zincirinde yer almasını sağlayan bu kurumlara 1950’ler sonrasında, hayvancılık alanında, Et ve Balık Kurumu eklenmiştir. Üreticinin, kredi ve pazarlama kurumlarına açılışında bu kurumlar önemli koruyucu roller üstlenmiştir.

Türkiye’de 2000 yılında tarım politikalarında yeniden yapılanmaya girildiğinde 1 Haziran 2000’de çıkartılan 4572 sayılı **Tarım Satış Kooperatifleri** ve Birlikleri Hakkında Kanun’la bu kooperatiflerin devletle bağı kesilerek, özertleştirilerek piyasa koşullarında çalışması sağlanmak istenmiştir. İslamoğlu’nun saptamalarına göre bu yasanın etkisiyle tarım satış kooperatifleri üyelerinde

---

(87) Bu konuda bkz. Huricihan İslamoğlu; Elvan Gülöksüz; Alp Yücel Kaya vd. *Türkiye’de Tarımda Dönüşüm ve Küresel Piyasalarla Bütünleşme Süreçleri*, 106K137 Nolu TÜBİTAK Projesi, İstanbul, Haziran 2008.

(88) 10 Eylül 2015 tarihinde yapılan Yaş Meyve ve Sebze Odak Grup Çalışması kayıtlarından.

bir düşme yaşanmıştır. 2000 yılında, bu kooperatif birliklerinin üyelerinin sayısı 742 bin iken 2008’de 607 bine düşmüştür. Bu, %18’lik bir kayıptır. Üye sayısındaki kayıp Tariş’te %20, Trakya Birlik’te %50 olmuştur. Buna karşılık, Panko Birlik üye sayısını korumuştur. İslamoğlu, bunu pancar üreticilerinin küresel piyasalarda yükselen mısır’a yönelmesine bağlamaktadır. 2011 yılında bu yasaya göre kurulmuş, 17 bölge birliğine bağlı 332 adet tarım satış kooperatifi bulunuyordu. Bu sistemin üye sayısı 670.493’tü. Kuru gıda ürünlerinin pazarlamasında ve fiyatların belirlenmesinde temel mekanizma, kuruluşu 19. yüzyıl sonlarına kadar geriye giden **ticaret borsaları** olmuştur. Borsalar, halen 18 Mayıs 2004 tarihinde kabul edilen 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu’nca yönlendirilmektedir. Temmuz 2012 itibarıyla Türkiye’de 58’i il, 55’i ise ilçe merkezlerinde bulunan 113 ticaret borsası bulunmaktaydı.⁽⁸⁹⁾ Bunların ancak 24’ünde spot alımı yapılmakta, sadece küçük sayıda borsada müzayede sistemi uygulanmaktadır. Çoğunluğu, fiyatın belirlendiği rekabet ortamları olmaktan çok ürün tescil büroları olarak çalışmakta ve yerel oligopolist piyasalar oluşturmaktadır. Bölgesel ve ulusal ölçekteki ürün borsalarının oluşumunun engeli olarak çalışmaktadır. Daha rekabetçi bir piyasa ortamının kurulması için ürünün birkaç ay içinde piyasaya girmesinin önlenmesi gerekir. Bunun gerçekleşmesi için de büyük ölçüde etkin bir kredi mekanizmasının varlığı gerekmektedir.⁽⁹⁰⁾

Bu dönemde, tarımsal üreticilerin pazarlama kanallarına eklemlenmesinde ortaya çıkan önemli bir değişme, yeni kanalların açılması olmuştur. Bu, tarımsal üretimin sanayiyle bütünleşmesinin gelişmesiyle olmuştur. Bir başka gelişme, tarımsal üretimi doğrudan tüketiciye ulaştıran **hipermarketler/süpermarketler sisteminin** gelişmesiyle gerçekleşmiştir. Her iki gelişme de **sözleşmeli tarım sisteminin** oluşmasına yardım etmiştir. 1970’li yıllarda salça ve konserve fabrikalarının uygulamaya başladığı sözleşmeli tarım, 1990’lı yılların sonuna doğru şekerpancarı, domates, tütün, arpa, üzüm, narenciye gibi birçok alana yayılmıştır. 2008 yılında sözleşmeli tarım uygulamaları,

(89) Muhammet Uğur Kaleli: “Ticaret Borsaları ve Tarımsal Ticaret”, *Türk Tarım*, Sayı 207, Eylül-Ekim 2012, s. 30-33.

(90) Huricihan İslamoğlu ve diğerleri: *Age.*, s.192.

çıkartılan Sözleşmeli Üretim Usul ve Esasları Yönetmeliği'yle bir düzene sokulmaya çalışılmıştır. 2008 yılında 4.484.000 dekar alanda yapılan sözleşmeli tarım, 2012 yılı itibariyle 68 bitkisel üründe 5.064.000 dekar alanda yapılmıştır. Aynı yıllarda hayvancılıkta, 4.000 olan sözleşmeli üretici sayısı 5.084'e çıkmıştır.

Sözleşmeli tarım sistemi tarım, sanayi ve ticaret kesimleri arasında bir düzey entegrasyonu öngörmektedir. Tarımdaki küçük üreticiyi sanayideki ya da ticaretteki firmaya daha bağımlı hale getirmektedir. Sözleşmeli tarıma geçilmesinde çok uluslu gıda şirketlerinin ve çok uluslu süpermarketlerin Türkiye'de gelişmesinin önemli bir payı olmuştur. Türkiye'de gıda alanına büyük yabancı şirketlerin girişi, 1950'li yıllara kadar geriye gitse de bunların pazar payları, 1980'li yıllara kadar sınırlı kalmıştı. 1980'li yıllardan sonra uluslararası sermayenin payı çoğu kez yerli sermaye gruplarıyla kurdukları ortaklıklar aracılığıyla büyüdü. Türkiye'de büyük sermaye gruplarının gıda alanına girişiyle gıda perakendeciliğiyle ilgilenmeleri, paralel olarak gelişmiştir. 1980'ler sonrasında yaşananlar sonrasında üretici firmaların tüketici pazarlarına ulaşması eskisi kadar kolay değildir.⁽⁹¹⁾

Tarımsal İşletmelerin Finansal Sisteme Eklemlenme Biçiminde Yaşanan Değişmeler

Üçüncü olarak, tarımsal üretim yapanların **finansal sisteme eklemlenme biçimindeki değişmeler** üzerinde duralım. Türkiye'nin 2000 yılından sonra tarımsal yapısında gerçekleştirmeye çalıştığı dönüşümü gerçekleştirebilmesi için tarımsal işletmelerinin finansal ilişkilerinin de dönüştürülmesi gerekmiştir.

Genel olarak, tarımsal kesimin iki tür finansmana gereksinme duyduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, çiftçinin yaşamını ve üretimini sürdürmek için, ikincisiyse yatırım için borçlanmasıdır. Büyük işletmeler dışında çiftçiler, genellikle birinci türde borçlanma yapmaktadırlar.

Murat Öztürk'ün araştırmasına göre, çiftçilerin %35'i tarım amacıyla

---

(91) Bu konuda bkz: Zafer Yenal: "Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması", Çağlar Keyder; Zafer Yenal, *Age*, s. 103-136.

borçlanmakta ve kredi kullanmaktadır. Aynı çalışmada köylülerin paraya gereksinmesi olduğunda %21'i akraba ya da komşusundan, %7'si tefeciden, %4'ü birliklerden, %12'si tarım kredi kooperatiflerinden, %35'i bankadan %2'si diğer yollarla ihtiyacını karşılamaktadır. %21'i ise çaresizdir, borç bulamamaktadır.⁽⁹²⁾ Üreticiler, borçlarını ödemek için zorlandıklarında toprağını satmamak, onun yerine hayvanını satmak ya da traktörünü satmak eğiliminde olmaktadır. Traktörünü satan bu çiftçi borcunu ödedikten sonra, krediyle yeniden traktör satın alabilmektedir. Yani borcunu yeniden borçlanarak ödeme yoluna gitmektedir.

Çiftçiler yaşamlarını ve üretimlerini sürdürmek için yaptıkları borçlanmayı, örgütlenmemiş ve örgütlenmiş kanallardan yapmaktadır. Örgütlenmemiş borçlanma kanalı içinde akrabalardan, yakınlardan sağlanan borçlar, alışverişini veresiye yaparak tüccardan sağlanan finansman ve nihayet tefecilerden ağır koşullarla alınan borçlar sayılabilir. Örgütlenmiş borçlanma kanalı içinde tarım ve kredi kooperatifleri, Ziraat Bankası ve diğer ticari bankalardan alınan krediler bulunmaktadır.

İslamoğlu'nun 2006'daki saptamalarına göre tarım ve kredi kooperatiflerinden borçlananlar, 101-500 dekar toprağı olanlar diliminde bulunmaktadır. 500 ve daha fazla toprağı olanlar daha az borçlanmakta, çoğu kez de borçlanma konusunda ticari bankalardan yararlanmaktadırlar. Çok küçük işletmelerin (hane halklarının) yaşamlarını sürdürebilmek için tarım dışı faaliyetlerden gelir sağlaması gerekmekte, tarımda ya da tarım dışı alanlarda işçilik yapması yoluna gitmektedirler. Bu hane halkları, adeta sürekli borç içinde yaşamakta ama borçlarını ödemek için topraklarını satmamaktadırlar. İslamoğlu'nun deyişiyse, **“mülksüzleşmeden bir yoksullaşma”** yaşanmaktadır.

Tarımsal alanda bir gelişmeyi sağlayacak, dünyayla yarışabilecek bir tarımsal yapının doğabilmesi için birinci kanaldaki borçlanma faaliyetlerinin daraltılması, buna karşılık ikinci kanalın etkinliğinin artırılması gerekmektedir.

Bir yandan, Türkiye'nin çiftçilere ve sahip oldukları varlıklara ilişkin kayıtlarındaki gelişmeler ve Türkiye'de üreticiye kredi veren bankaların sayısının

---

(92) Murat Öztürk: *Age.*, s. 38.

artması dolayısıyla, 1995 yılında 11 bankanın ortaklığıyla kurulan Kredi Kayıt Bürosu'nca geliştirilen Tarım Kredileri Değerlendirme Sistemi (TARDES), çiftçinin mali potansiyelinin/kalitesinin değerlendirilmesini standartlaştırmıştır.⁽⁹³⁾ Bu konuda, Türkiye önemli bir yol almıştır denebilir.

Tarım alanındaki yeniden yapılanma sonrasında üreticinin tarım ve kredi kooperatiflerinden ve Ziraat Bankası'ndan negatif faizle borçlanma olanağı kalkmış, çiftçiler pozitif faizle borçlanma durumunda kalmışlardır. Diğer yandan Ziraat Bankası'nın yeniden yapılandırılması sonrasında İş Bankası, Garanti Bankası, Vakıf Bank, Türkiye Ekonomi Bankası, Anadolubank ve Tarışbank'ı bünyesine katan Denizbank gibi kuruluşların da tarımsal kredi alanında faaliyet göstermesiyle, Türkiye'de bankalar aracılığıyla verilen kredileri, 2014 yılı sonu itibarıyla 45,9 milyar liraya çıkarmış bulunuyordu. Bu rakam, 2007 yılına göre 4 misli bir artış anlamına geliyordu.⁽⁹⁴⁾ Bu kredinin %65'i Ziraat Bankası tarafından verilmiştir. 2007 yılında çiftçilere verilen kredinin yaklaşık yarısı Ziraat Bankası'nca, diğer yarısı diğer bankalarca veriliyorken, 2007 yılında Ziraat Bankası'nın sübvansiyonlu kredi⁽⁹⁵⁾ vermeye başlamasıyla birlikte verilen kredi miktarı hızla genişlemiş, diğer bankaların verdiği kredi büyük ölçüde sabit kalmıştır.⁽⁹⁶⁾

Tarımsal kredi pazarında, Ziraat Bankası'ndan sonraki ikinci büyük aktör, tarım kredi kooperatifleridir. 2014 yılında 35.229 çiftçinin ortak olduğu bu kooperatifler, 5 milyar 948 milyon TL kredi kullandırmışlardır. Kefilsiz ve ipoteksiz olarak kullandırılan bu kredilerde geri dönüş oranı, %98 düzeyini bulmaktadır. Devletin bu kredi kanalını çiftçilerin doğal afetlere karşı ürünlerini sigorta ettirme alışkanlığını artırmak için kullandığı görülmektedir. Çiftçiler, işletme varlıklarını Tarım Sigortaları Havuzu (TARSİM)'e sigorta ettirmeleri halinde tarım kredi kooperatiflerinden bu amaçla kullandıkları kredilerin

---

(93) Kasım Akdeniz: "Tarım Kredileri Değerlendirme Sistemi TARDES", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 12, Mart 2015, s. 34-35.

(94) "Destekler, Hibeler, Ve Kredilerle Tarımın Finansmanı", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 12, Mart 2015, s. 14-17.

(95) Sübvansiyonlu tarım kredisinin yaratacağı görev zararları, hazine tarafından karşılanmaktadır.

(96) E. Emrah Hatunoğlu; Feyza Eldeniz: *Age.*, s. 52.

faizlerinin bir bölümü ya da tümü devlet tarafından ödenmektedir.⁽⁹⁷⁾

1960'lı yıllarda Türkiye'de, extensive bir tarım üretimi söz konusuydu. Tarımsal üretim, tarım alanının genişletilmesiyle sağlanıyordu. Oysa 1980 sonrasında gelişmelerle intansive tarıma geçildi. Ekilen alanın küçülmesine rağmen üretiminin sermaye yoğun hale gelmesiyle üretim artırılmaya başlandı. Tarımsal üretimin sermaye yoğun hale gelmesi, çiftçinin borçlanma gereksinmesini, dolayısıyla riskini yükseltti. Aslında tarımda üretim, hasat ve pazarlama dönümleri arasında önemli farkların bulunması çiftçiye borçlanmaya zorlamaktadır. Tarımsal üretimin sermaye yoğun hale gelmesi, borçlanma gereksinmesini daha da artırmaktadır. Üretime başlamaktan, elde edilen ürünün satışına kadar geçen süredeki fiyat dalgalanmaları ve bu konudaki belirsizlik, çiftçilerin en büyük riskini oluşturmaktadır. Bu nedenle 'vadeli işlemler borsaları' öncelikle tarım alanında gerçekleşmiştir. Günümüzde, tarım ürünleri kontratları, vadeli işlemler piyasalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Türkiye'de tarım alanının yeniden yapılanmasında, işletmelerin finansal sistemle ilişkisinde de bir yeniden yapılanmaya gidildiği açıktır. Ama bu değişimin yeterliliği konusunda bir yargı geliştirmemize olanak verecek verilere sahip değiliz. Bu sistemin yatırım konusundaki performansı, daha sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

2) KIRSAL ALANDA ARAZİ KULLANIMINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER

Türkiye'nin 1980 sonrasında içine girdiği yeni tarımsal gelişme paradigması, tarımsal yapıda olduğu gibi kırsal alandaki arazi kullanımlarında da önemli değişikliklere yol açmıştır. Türkiye, 24,5 milyon hektar tarıma uygun işlenebilir toprağa sahiptir. Bu toprak varlığıyla Avrupa'da birinci, Dünya'da on ikinci sırada yer almaktadır.⁽⁹⁸⁾

---

(97) "Tarım Kredi Kooperatiflerinden 6,5 Milyar Lira Kredi", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 12, Mart 2015, s. 24.

(98) Fersan Dursun; Erhan Ekmen: "Uluslararası Kooperatifler Yılı Biterken", *Türk Tarım*, Sayı 208, Kasım-Aralık 2012.

Bu değişmeyi izlemek için TÜİK verilerine dayanarak Tablo (3) hazırlanmıştır. Bu tablodaki verileri Şekil (1)'deki arazi kullanmaya ilişkin kutuların parametrelerine göre yorumlayalım. Şekil (1) deki en üstteki kutu tarımsal arazi miktarındaki küçülmeden söz etmektedir. Genel olarak, II. Dünya Savaşı sonrasında makinalı tarıma geçişle birlikte tarım alanlarının genişlediği, 1980 sonrasında da bu alanların küçüldüğü bilinmektedir. Bunu hazırlanan Tablo (3)'de izlemek kolay olmamaktadır. Toplam tarım alanı miktarı tarla alanı, sebze ve süs çiçeği bahçeleri, bağlar, meyve ağaçları ve zeytinliklerle mera ve çayırlar toplamından oluşmaktadır. Mera ve çayıra ilişkin istatistikler güvenilir olmadığından Tablo (3)'te mera hariç tarım alanları satırı oluşturulmuştur. Bu satıra göre, 2005-2013 arasında tarım alanında 3,79 milyon hektarlık bir azalma görülmektedir.

Türkiye'de nüfus sürekli arttığından, kişi başına düşen toprak miktarında sürekli bir düşme yaşanmaktadır. Nitekim, Türkiye'de kişi başına 1949 yılında 0,75 ha meralar hariç tarımsal toprak düşerken, 1960 yılında 0,84 ha, 1970 yılında 0,77 ha, 1975 yılında 0,69 ha, 1980 yılında 0,63 ha, 1990 yılında 0,49 ha, 2000 yılında 0,39 ha, 2010 yılında 0,33 ha, 2012 yılında 0,31 ha meralar hariç tarımsal toprak düşmüştür.⁽⁹⁹⁾ Türkiye, 1960'lı yıllara kadar extensive bir tarıma sahip olduğundan ülke nüfusunu beslemek için marjinal toprakları sürerek, 1960 yılına kadar kişi başına düşen tarım arazisini artırmak durumunda kalmıştır. Bu tarihten sonra kişi başına düşen tarımsal arazi miktarında küçülme yaşanmaya başlayınca Türkiye, intansive tarıma geçerek, tarımsal üretimini miktar olarak artırmayı gerçekleştirebilmiştir.

Tablo (3)'de, tarla ürünlerine ayrılan alanın 2005 yılına kadar önemli değişiklik geçirmeden sürdüğü, ama 2005-2013 arasında %14 gibi bir küçülme yaşandığı görülmektedir. Sebze üretimine ayrılan alanlar, 1975-1995 arasında sürekli bir genişleme göstermiş daha sonraki dönemde büyük ölçüde sabit kalmıştır. Sera ve örtü altı üretimi alanları da bu sayılar içinde yer almaktadır. Sera ve örtü altı üretim alanı, 1980 yılında 6.038 ha iken 1985 yılında 9.137 ha, 2000 yılında 42.213 ha, 2005'de 46.934 ha, 2010'da 56.380 ha, 2013'de

(99) Ertuğrul Aksoy; Gökhan Özsoy: "Tarım Arazilerinde Amaç Dışı Kullanım ve Sürdürülebilir Arazi Yönetim Sorunları", Necdet Oral (Editör): *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politik 1923-2013*, Ziraat Mühendisleri Odası Bursa, Nota Bene, Ankara, 2013, s. 272.

61.512 ha büyüklüğüne erişmiştir. Sera ve örtü altı üretim alanı sürekli bir genişleme göstermektedir.⁽¹⁰⁰⁾ Türkiye’de ve Antalya’da topraksız seracılık gelişmeye başlamıştır. Önemli olan toprak olmaktan çıkarak mikroklima ve kullanılan alanın büyüklüğü haline gelmiştir.⁽¹⁰¹⁾

Açıkça görülen diğer eğilim, bağ alanlarında gözlenen bir sürekli küçülmedir. Bu küçülme, son yıllarda kaliteli şarap üretimi konusunda yatırım yapma ve bu konuda özel bağlar geliştirme eğilimin artmasıyla bir ölçüde yavaşlamış bulunmaktadır.

TABLO 03 Yıllara Göre Arazi Kullanımındaki Değişmeler									(Bin Hektar)
Yıllar	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2013
Türkiye’nin Alanı	81.458	81.458	81.458	81.458	81.458	81.458	81.458	81.458	81.458
Toplam Tarım Alanı		40.553	39.908	40.234	39.212	38.755	41.223	39.012	38.428
Meralar Hariç Tarım Alanı	27.662	28.175	27.530	27.856	26.834	26.377	26.606	24.395	23.813
Tarla Alanı	Ekilen	16.241	16.372	17.908	18.464	18.207	18.148	16.333	15.618
	Nadas	8.177	8.188	6.025	5.324	4.826	4.876	4.249	4.149
	TOPLAM	24.418	24.560	23.933	24.192	23.588	23.033	20.582	19.766
Sebze Bahçesi	490	596	662	635	785	793	806	802	808
Süs Bitkileri									5
Bağ Alanı	790	820	625	580	565	535	516	478	469
Meyve Ağaçlığı	1.163	1.386	1.489	1.583	1.340	1.416	1.598	1.749	1.937
Zeytin Ağaçlığı	801	813	821	866	556	600	662	784	826
Daimi Mera Çayır		12.378	12.378	12.378	12.378	12.378	14.617	14.617	14.617
Orman Alanı	20.170	20.199	20.199	20.199	20.199	20.703	21.189	21.537	21.678
Kaynak: TÜİK İstatistik Yıllıkları.									

Tablo (3) meyve üretimi için ayrılan alanlarla kavaklık ve söğütliklerin alanları, 1990-1995 dönemlerinde bir düşme gösterse de genellikle bir artış içinde olmuştur. Bu artış, son dönemlerde hızlanmıştır. Zeytin alanları, 1995 yılında önemli bir düşüş göstermektedir.⁽¹⁰²⁾ 1995 yılından sonraysa düzenli bir artış göstermektedir. Bu gelişmenin zeytin üretiminin desteklenmesi ve

(100) Türkiye, 2010 yılında dünyada örtü altı üretim alanının % 8,81’ine sahiptir. Avrupa’da İspanya’dan sonra ikinci sırada, Figen Topal: “Dünya’da ve Türkiye’de Seracılık”, *Türk Tarım*, Sayı 208, Kasım-Aralık 2012, s. 14-19.

(101) Nesrin Astam Yıldız: “Seralarda Topraksız Tarım”, *Türk Tarım*, Sayı 208, Kasım-Aralık 2012, s. 28.

(102) 1995 yılında gözlenen bu düşüş ancak daha önceki yıllardaki zeytin istatistiklerinin güvenilir olması dolayısıyla TÜİK’in zeytin istatistiklerinde yeniden bir düzenleme yapmış olmasına bağlanabilir.

ücretsiz fidan dağıtımıyla ilişkili olduğu düşünülebilir. Meralar konusunda verilen bilgilerin yeterli duyarlılığa sahip olmadığını düşünüyorum. Ormanlara ilişkin olarak da 1995 sonrasında belli bir düzenli artış görülmektedir. Bu gelişme, devletin orman oluşturmak için uyguladığı programlardaki gelişmelerle açıklanabilir.

TÜİK'in arazi kullanma istatistiklerinde, son yıllarda süs bitkilerine de ayrıca yer verilmeye başlamıştır. Bu nedenle, Tablo (3)'te son sütun dışındakiler boş bulunmaktadır. 2002 yılında 19.170 dekar alanda süs bitkisi üretilirken, 2012 yılı sonu itibarıyla bu konudaki üretim alanı 49.000 dekara ulaşmıştır.⁽¹⁰³⁾ Bu üretim alanının %68'i kesme çiçeklere, %30'u dış mekan bitkilerine, %1,5'i iç mekan süs bitkilerine, %0,5'i doğal çiçek soğanlarına ayrılmıştır.⁽¹⁰⁴⁾

Mera ve yaylakları sadece hayvanların beslenmesi bakımından ele almak doğru olmaz, bir doğa mirası olarak da değerlendirmek gerekir. Meralar, kaliteli kaba yemin kaynağıdır. Bugdaygiller ve baklagilleri karışık olarak sunmaktadır. Aynı zamanda toprak muhafazası, biyolojik çeşitlilik, küresel ısınmada sera etkisinin azaltılması, yaban yaşam alanı olması gibi önemli işlevlere sahiptir.⁽¹⁰⁵⁾

Tarımsal arazinin farklılaşmasını sadece ürün türlerine göre kavramaya çalışmak yetersizdir. Toprağın sulanıp sulanmamasına göre elde edilen verim çok farklı olacaktır. Bu nedenle arazi kullanma farklılaşmasına, sulanan alan sulanmayan alan farklılaşmasını da eklemek gerekir. Türkiye'de sulanabilir arazi miktarı 8,5 milyon hektardır. Bu alanın %65'i olan 5,5 milyon ha. alan sulamaya açılmıştır. Sulanan alanın %45,72'si devlet tarafından, %54,28'iye çiftçilerin imkanlarıyla sulanmaktadır. 2012 yılında Türkiye, var olan su potansiyelinin 50 milyar metre küpünü kullanmıştır. Kullanılan suyun %72'si sulamada kullanılmıştır. Sulamada su kaynağı, etkin olarak kullanılmamaktadır.

---

(103) Abdullah Okul: "Süs Bitkileri Sektörünün Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Türktarım*, Sayı 216, Mart-Nisan 2014, s. 34-37.

(104) Aşlı Onay: "Dünya'da ve Türkiye'de Süs Bitkileri Üretimi", *Türktarım*, Sayı 216, Mart-Nisan 2014, s. 16-19.

(105) Özgün Talan: "Doğal Mirasımız Mera ve Yaylaklarımız", *Türktarım*, Sayı 217, Mayıs-Haziran 2014, s. 46.

Var olan sulama sistemleri, bir yandan suyu ziyan etmekte öte yandan toprakların tuzlanmasına yol açmaktadır. Bu nedenle Türkiye, tasarrufu sağlayacak damlama ve yağmurlama gibi basınçlı sulama sistemlerine geçişi desteklemeye başlamıştır.⁽¹⁰⁶⁾ Yaşanmakta olan iklim değişikliğinin Ege’de neden olduğu su kaynağında yaşanan azalma, sulamada yaşanan bu dönüşümü acil hale getirmiştir.

Türkiye’deki In-Situ Koruma Alanları

1980’li yıllarda FAO’nun gündemine giren biyolojik çeşitliliğin korunması hedefi doğrultusunda hazırlanan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Rio Zirvesi sırasında ulus devletlerin imzalamasına açılmıştı. Bu sözleşme, yer yüzündeki bitki ve hayvan türlerinin korunması bakımından çok önemli bir adım olmuştur. Bu sözleşmeyi imzalayan ülkeler arasında Türkiye de bulunmaktadır. Biyolojik çeşitlilik denildiğinde; genetik, türler ve ekolojik düzeylerdeki çeşitliliğin tümü kastedilmektedir. Türkiye’nin değişkenlik gösteren jeolojisi, yükseltileri ve farklılaşmış mikro iklim alanları, canlı türlerinin çeşitliliğinin zenginliği için uygun ortamlar oluşturmuştur. Anadolu’nun oluşum süreci de ekosistem çeşitliliğini sağlamıştır. Bu ekolojik çeşitlilik, tür çeşitliliği içinde yüksek bir endemizme yol açmış, dolayısıyla da genetik çeşitliliği artırmıştır.⁽¹⁰⁷⁾

Zengin biyolojik çeşitliliğini korumak, Türkiye’nin, hem kendine karşı hem de dünyaya karşı bir sorumluluğudur. Türkiye, bunun için milli parklar, tabiat koruma alanları, tabiat parkları, yaban hayatı koruma alanları, özel çevre koruma bölgeleri, doğal sitler, doğal varlıklar, gen koruma ve yönetim alanları gibi ‘in-situ’ (yerinde, doğal habitatı içinde) koruma alanları; tohum ve koleksiyon bahçeleri, arboretumlar, botanik bahçeleri ve gen bankaları gibi

---

(106) Metin Türker; Ali Çağlar Çelikan; Serkan Işık: “Sulama Sistemlerinin Gıda Güvenliği ve Kırsal Kalkınma Açısından Önemi ve Bakanlığımızın Destekleme Çalışmaları”, *Türktarım*, Sayı 210, Mart-Nisan 2013, s. 38-45.

Demet Uygun: “Sürdürülebilir Su Yönetimi İçin Basınçlı Sulama”, *Türktarım*, Sayı 225, Kasım-Aralık 2015, s. 34-41.

(107) Bu konuda bkz.: İlhan Tekeli vd.: *Dünya’da ve Türkiye’de Biyolojik Çeşitliliği Koruma*, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, Ankara, 2006.

‘ex-situ’ (doğal habitatı dışında) koruma projelerini gerçekleştirmektedir.

Kırsal alanda son yıllarda arazi kullanma türleri arasında biyolojik çeşitliliğin korunması için oluşturulan in-situ koruma alanları, paylarını artırmıştır. Türkiye’nin bu konuda oluşturduğu yerinde korunma alanlarının sayıları ve kullandığı arazi miktarları Tablo (4)’de verilmektedir. Bu tabloda verilen koruma alanlarının toplamı, 2013 yılı için 7.883.551 hektara ulaşmıştır. Korunan alanların sayısı, 2002 yılında 964 iken 2013 yılında 3.049 yükselmiştir. Bu sürede karada korunan alan, %4,34’den %8,10’na yükselmiştir.

Türkiye’nin biyolojik çeşitliliği, sadece ilan edilmiş koruma alanlarında korunmamakta, aynı zamanda 9.622.720 hektar mera, 260.071 hektar içme suyu havzası, korunan alan dışında kalan doğa koruma fonksiyonuna ayrılan 1.492.776 hektar orman da korunmaktadır. Bu alanların toplamı, 11.375.567 hektara ulaşmaktadır. Bu alana koruma alanları da eklendiğinde Türkiye’de biyolojik çeşitliliğin korunduğu alanların toplamı 19.259.118 hektara ulaşmaktadır.

TABLO 04 Türkiye’deki Yerinde Koruma (in-situ) Alanları

Koruma Statüleri	İlgili Yasa	İlan Edilmiş Alanların Sayıları	Toplam Alan Miktarı (Hektar)
Milli Park	Milli Park Kanunu	40	848.202
Tabiatı Koruma Alanı	Milli Park Kanunu	31	64.243
Tabiat Anıtı	Milli Park Kanunu	112	6.684
Tabiat Parkı	Milli Park Kanunu	192	90.218
Muhafaza Ormanı	Orman Kanunu	55	320.451
Gen Koruma Ormanı	Orman Kanunu	257	47.978
Tohum Meşcereleri (In-situ)	Orman Kanunu	351	47.063
Tohum Bahçesi (Ex-situ)	Orman Kanunu	179	1.414
Bal Ormanı	Orman Kanunu	200	24.861
Kent Ormanı	Orman Kanunu	128	11.722
Yaban Hayatı Geliştirme Sahası	Kara Avcılığı Kanunu	80	1.191.340
Sulak Alanlar		135	3.215.500
Doğal Sit Alanları	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu	1.273	1.322.749
Özel Çevre Koruma Alanları		16	2.459.116
TOPLAM		3.049	7.883.551

Kaynak: TC.Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Doğa Koruma Durum Raporu (2002-2013), Ankara, 2014.

Türkiye'nin hızla kentleşmesi ve kentlerde yaşayan nüfus miktarının sürekli artması dolayısıyla toprakların tarım dışı kullanışların miktarı sürekli artmaktadır. Bu, Türkiye'nin tarıma elverişli topraklarının tarım dışı kullanışlara geçmesine neden olmaktadır. Bunu önlemek için tarıma uygun toprakların korunması ve başka amaçlarla kullanılmaması konusunda, kanunlar ve yönetmelikler çıkartılmıştır. Bu yasal metinlerin gerekçelerinde koruma amacı dile getirilmesine karşın bu mevzuat, daha çok tarımsal arazilerin tarım dışı amaçlarla kullanılmasının yasal mekanizmaları olarak çalışmıştır. Tarım arazilerinin amaç dışı gayesiyle kullanılmasına ilişkin yönetmeliğin yürürlükte olduğu 2001-2005 yılları arasındaki dönemde, 15.746 başvuru yapılmıştır. Bu başvurularla değerlendirilen 959.500 hektar alandan, 424.994 hektara amaç dışı kullanım izni verilmiştir. Buna ayrıca, bu dönemde verilen irtifak hakkı ve kanun kapsamı dışındaki amaç dışı kullanımlar eklendiğinde 725.573 hektar alan, amaç dışı kullanışa geçmiştir. Kanunun yürürlükte olduğu 2005-2011 yılları arasındaki dönemde, 18.301 başvuru yapılmıştır. Bu başvurularla değerlendirilen 1.382,953 hektar alandan, 402.013 hektara amaç dışı kullanım izni verilmiştir. Buna ayrıca, bu dönemde verilen irtifak hakkı ve kanun kapsamı dışındaki amaç dışı kullanımlar eklendiğinde 1.032.091 hektar alan amaç dışı kullanışa geçmiştir.⁽¹⁰⁸⁾ Söz konusu sayılar küçük değildir. Türkiye'nin arazi kullanmasındaki mekânsal farklılaşma dinamiğini kavramakta ihmal edilemeyecek önemde bir olgudur.

3) TARIMSAL ÜRETİM MİKTARINDA YAŞANAN DÖNÜŞÜMLER

1980 sonrasında Türkiye'nin izlediği tarımsal politikaların, tarım sektöründe ne tür yapısal değişiklikler yarattığını ve arazi kullanımında ne tür dönüşümler ortaya çıkardığını gördük. Bu bölümde, yaşanan dönüşümlerin tarımsal üretime nasıl yansındığını ele alacağız. Bu yansımayı yorumlayabilmek için iki konuyu ele almamız gerekiyor. Bunlardan birincisi, araştırma dönemimizde Türkiye'de tarımın iç ticaret hadlerinin nasıl bir gelişme gösterdiği üzerinde durmak, ikincisiyse çiftçinin kararlarını etkilemek için

(108) Ertuğrul Aksoy; Gökhan Özsoy: *Age.*, s. 282.

devletin verdiği desteklerin bir muhasebesini yapmak olacak. Bu iki değerlendirme, çiftçinin ne tür etkiler altında üretim kararları verdiğini kavramamızı kolaylaştıracak.

Türkiye’de Tarımdaki İç Ticaret Hadleri Nasıl Gelişti?

Ülkenin izlediği tarım politikalarının çiftçinin üretim kararlarına yansıması, tarımsal ürünlerin fiyatlarının belirlenmesi yoluyla olmaktadır. Çiftçiler, hangi ürünü yetiştireceğine karar verirken bu ürünü yetiştirmek için ne tür girdiler kullanacağı ve bunlar için ne ödeyeceğiyle ve elde edeceği ürünü sattığındaki kazancı karşılaştırarak bir karar verecektir. Bu nedenle Türkiye’de tarımsal üretimin nasıl değiştiğini inceleyeceğimiz bu bölümde, tarım girdileri ve tarım ürünleri fiyatlarının değişim eğilimini gözleyebileceğimiz bir göstergeye ihtiyaç vardır. Bunun için inceleme dönemimizde Tarımsal İç Ticaret Hadlerinin (TİTH) nasıl değiştiğini ortaya koymak gerekir. TİTH, bir başlangıç yılına göre çiftçinin eline geçen fiyatlardaki değişimin çiftçinin ödediklerinin fiyatlarındaki değişme arasındaki orandır. Bu iki fiyat dizisinin değişmesini temsil etmek için genellikle tarım ve sanayi sektörlerine ilişkin zımni deflatörler kullanılmaktadır.

TABLO 05 Türkiye’de Tarımsal İç Ticaret Hadleri

Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge	Yıllar	Gösterge
1968	100	2002	78.6	2008	100,0
1978	131	2003	89.9	2009	106,9
1988	88	2004	91.8	2010	106,2
1998	126.3	2005	82.7	2011	92,8
2000	102.3	2006	77.1	2012	98,1
2001	78.6	2007	82.6		

Kaynak: Korkut Boratav,⁽¹⁰⁹⁾ Korkut Boratav ⁽¹¹⁰⁾

Tablo (5)’de Korkut Boratav’ın, TİTH hesaplamalarının sonuçları özetlenmektedir. 1968-1978 yılları arasında TİTH, %31 yükselmiştir. Bu, yılda ortalama

(109) Korkut Boratav: “Tarımsal Fiyatlar İstihdam ve Köylülüğün Kaderi”, *Mülkiye*, Cilt XXXIII, Sayı 262, 2009, s. 9-24.

(110) Korkut Boratav: “Son 15 Yılın Bölüşüm Göstergeleri”, Necdet Oral (Editör): *Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politiki 1923-2013*, Ziraat Mühendisleri Odası, Bursa, Nota Bene, Ankara, 2013, s. 67-69.

%3'lük bir yükselme demektir. 1979 yılında başlayan kriz sonucu 1980'li yıllardan itibaren tarımda neo-liberal politikalar izlenerek ürün fiyatlarının piyasa koşullarında oluşturulması yoluna girilince iç ticaret hadlerinin tarım kesimi aleyhine gelişmesi beklenir. Nitekim 1978-1988 yılları arasında TİTH'de yılda ortalama %4,3'lük kayıpla, toplam %43'lük bir kayıp yaşanmıştır. Bu tarihten sonra ekonomide Özal dönemi sona erince ortaya çıkan siyasal tablo da, popülist politika eğilimleri yeniden güç kazandı ve TİTH yeniden tarım lehine bir gelişme yaşamaya başlamıştır. 1988-1998 arasında TİTH, yılda ortalama %3,8 artarak toplam %38,3 bir artış yaşanmıştır. 1998 yılından sonra Türkiye, IMF-Dünya Bankası gözetiminde tarımda daha önce gördüğümüz üzere köklü bir yeniden yapılanma yaşamaya başlamıştır. TİTH göstergesi, yeniden tarımın aleyhine dönmüştür. Tablo 5'in son iki sütununda Korkut Boratav'ın ek bir çalışmasının sonuçları verilmektedir. Bu sütunlarda verilen bilgilere göre 2007 sonrasında fiyat makasının, genellikle bu yılın değeri etrafında bir dalgalanma gösterdiği söylenebilir.

Tarım Destekleri Nasıl Gelişti?

Tarım destekleri, çiftçinin kararlarını etkilemek için verilmektedir. Ama bunun ne kadar etkili olduğunu saptayabilmek için desteklerin genel bir muhasebesini yapabilmek ve görece önemi konusunda bir yargı geliştirmek gerekir. Bu amaçla Tablo (6) ve Tablo (7) hazırlanmıştır. 1997 verilerine göre toplam desteklemenin %40'ı tahıl, %20'si şeker, %10'u tütün alımlarına veriliyordu. Bu destekleme sistemi, fazla üretime neden olduğu gerekçesiyle Dünya Bankası çevrelerinin eleştirilerine neden oluyordu. Türkiye, uyguladığı neoliberal politikalar çerçevesinde eski destekleme politikalarını kaldırarak 14 Mart 2000 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararıyla, 2001 yılından itibaren merkezinde Doğrudan Gelir Desteği bulunan bir sisteme geçilmiştir. Tablo (6), Türkiye'nin tarımsal desteklerinin 2001 yılından itibaren gelişmesinin öyküsünü özetlemektedir. Az sayıda ve alan bazlı destekle başlayan program, zaman içinde destek türlerini çeşitlendirerek alan bazlı desteklerin ağırlığını azaltarak, tarımın yeniden yapılanmasında araçsal önemini artıran bir gelişme yaşamıştır.

Doğrudan Gelir Desteği, 2001-2007 yılları arasında yeni destek politikasına

geçiş dönemi için uygulanmıştır. Mülkiyet esaslı ve dönüme göre sabit miktarlarda verilen bu destek, aşırı kapsayıcı ve basit olarak uygulanıyordu. Bu niteliğiyle, geçmişin destek sisteminin kalkmasının yaratacağı toplumsal gerilmeyi yavaşlatan bir sosyal destek sistemi olma işlevini yükleniyordu. Mülkiyet esaslı bir sistem olduğu için bu sistemden yoksul köylünün yararlanması sınırlı kalıyordu. 2001 yılında yararlanma sınırı, 200 dönümyken bir yıl sonra bu tavan 500 dönüme yükseltilmiştir. Bu değişiklikle büyük toprak sahiplerinin yararlanması olgusunu daha da güçlendirmiştir. Doğrudan Gelir Desteğinin toplam destekler içindeki payı, 2002 yılında %79 iken zaman içinde destekleri çeşitlendirmesiyle bu oran 2005'te %45'e, 2007'de %29'a düşmüş ve bu yıl kaldırılmıştır. Geçiş döneminde böyle bir verginin kullanılması, tarımdaki istihdam alışkanlıklarını değiştirerek tarımdan 2,5 milyon iş gücünün açığa çıkmasını sağlamıştır. Bir tür kırdan yaşayan, ama tarımsal

TABLO 06 Tarım Destekleme Bütçesinin Dağılımı					(Cari Fiyatlarla milyon TL)					
Yıllar	2001	2004	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012	
Alan Bazlı Tarımsal Destekler										
Doğrudan Gelir Desteği	500	2.125	1.673	1.640	1.140	0	0	0	0	
Ek Ödeme (Org. ve İyi Tarım.)				10		13	81	150	170	
Mazot Desteği		355	410	480	492	469	512	510	600	
Gübre Desteği	121		270	345	352	596	622	625	710	
Sertifikalı Tohum ve Fidan				50	56	85	90	120	130	
ÇATAK				3	5	6	9	30	30	
Fındık							652	710	710	
Alternatif Ürün Ödemeleri						4	9	17	18	
Telafi Edici Ödemeler			56	79	79	74	81	76		
TOPLAM	621	2.480	2.409	2.607	2.124	1.247	2.056	2.238	2.368	
Fark Ödemesi Des. Hiz.	362	334	897	1.797	1.848	2.007	2.056	2.523	2.236	
Hayvancılık Desteği	49	209	345	741	1.095	908	1.158	1.670	1.868	
Kırsal Kalkınma Des.				80	109	247	304	302	409	
Tarım Sigortası Des.				40	47	61	80	240	264	
Diğer Tarımsal Des.		61	57	23	39	175	30	73	45	
Afetten Zarar Görenlere Ödeme			1	355	577	29	137	28	10	
GAP Eylem Pl. Kırsal Kalk. ve Hayvancılık Dest.					25	75	126	114	120	
TOPLAM	1.032	3.084	3.709	5.643	5.864	4.749	5.947	7.188	7.320	
Kaynak: E.Emrah Hatunoğlu; Feyza Eldeniz: Age.										

üretimden kopmuş büyük bir nüfusun doğmasına yol açmıştır.⁽¹¹¹⁾

Tablo(6)'da görüldüğü üzere 2001 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla gübre desteği kaldırılmış, 2005 yılında yeniden düzenlenerek verilmeye başlanmıştır. 2006 yılında verilmemiş bir seçim yılı olan 2007 yılında verilmiş daha sonraki yıllarda verilmeye devam edilmiştir. 2009 yılından sonra 50 dekardan büyük toprağı olan çiftçilerden, gübre desteği verilmesi için toprak analizi yapılması istenmeye başlanmıştır. Daha küçük toprağı olanlardan toprak analizi istenmemektedir. Mazot desteği, çiftçinin mazot harcamasının %35'ini sağlayacak şekilde 2003 yılında verilmeye başlamıştır. 2006 yılında verilmiş, 2007 yılında ve daha sonraki yıllarda düzenli olarak verilmektedir.⁽¹¹²⁾

Desteklerin etkili olmasında, programın niteliği kadar, kullanılan kaynağın büyüklüğü de önemlidir. Bu büyüklük hakkında bir yargı geliştirebilmek için de Tablo (7) hazırlanmıştır. Bu tablo da, her yıl verilen toplam tarımsal desteğin toplam tarımsal katma değere ve GSYİH'ya oranı verilmektedir. Toplam tarımsal desteğin toplam tarımsal katma değere oranı 2001'de %4,85'le başlamış üretimin düştüğü 2007'de %7,71'e çıkmış daha sonraki yıllarda %6,5 düzeyinde sürmüştür. GSYİH'ya oranıysa 2001'de % 4,29'la başlamış 2007'de % 6,70'e kadar yükselmiştir. Daha sonraki yıllarda %5,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Tüm yıllar boyunca siyasi beyanatlarda sözü edilen %1 düzeyinin altında kalmıştır.

TABLO 07 Tarımsal Desteklerin Göreli Büyüklüklerinde Değişmeler

Yıllar	2001	2004	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Tarımsal Desteğin Tarımsal Katma Değere Oranı (Yüzde)	4,85	5,82	6,10	7,71	6,20	6,03	6,41	6,94	6,54
Tarımsal Desteğin GSYİH' ya Oranı (Binde)	4,29	5,51	5,71	6,70	6,17	4,98	5,41	5,54	5,16

Bu destek düzeylerinin çok yüksek olmasa da seçici olarak kullanıldığında

(111) Oğuz Oyan: "Tarımda IMF-DB Gözetiminde 2000'li Yıllar", Necdet Oral (Ed.): *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiki 1923-2013*, Ziraat Mühendisleri Odası, Bursa, Nota Bene, Ankara, 2013, s. 111-130.

(112) Haydar Şengül; Orhan Sarıbal: "Makro-Ekonomik Göstergelerle Türkiye Tarımı", Necdet Oral (Ed.): *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiki 1923-2013*, Ziraat Mühendisleri Odası, Bursa, Nota Bene, Ankara, 2013, s. 131-158.

etkili olabilecek bir düzey olduğu söylenebilir.

Seçilmiş Tarla Ürünleri Üretiminin Gelişimi

İzlenen tarımsal politikaların tarımsal ürünlere nasıl yansıdığı, seçilmiş tarla ürünlerini, sebzeleri, meyveleri ve hayvanları ayrı gruplar halinde ele alarak ortaya konulmaya çalışılacaktır. Tarla ürünlerindeki gelişmeyi gösterebilmek için Tablo (8) düzenlenmiştir. Bu tablo, Tarım Bakanlığı tarafından düzenlenerek TÜİK'e verilen rakamlar üzerinden hazırlanmıştır. Odak grup çalışmaları sırasında bu verilerin sağlıklılığı çok sık sorgulanmıştır. Ama elimizde bu sayıları düzeltecek verilere sahip olmadığımız için aynen kullanırken, okuyucunun dikkatini çekmeyi bir görev olarak biliyoruz. Son yıl içinde Mersin Ticaret Odası'nın hazırladığı Bakliyat Raporu'nda devletin ilan edilmiş verileriyle piyasa verileri arasındaki farkın nohutta %80, kuru fasülyede %75, kırmızı mercimekte %35 olduğu ifade edilmiştir.⁽¹¹³⁾

TABLO 08 Seçilmiş Tarla Ürünleri Üretiminin Gelişimi									(Bin Ton)
Yıllar	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2013
Buğday	14.750	16.500	17.000	20.000	18.000	21.000	21.500	19.674	22.050
Arpa	4.500	5.300	6.500	7.300	7.500	8.000	9.500	7.250	7.900
Mısır (Dane)	1.200	1.240	1.900	2.100	1.900	2.300	4.200	4.310	5.900
Çeltik	150	143	162	138	150	350	600	860	900
Patates	2.490	3.000	4.100	4.300	4.750	5.340	4.090	4.513	3.948
Nohut	172	275	400	860	730	548	600	530	506
Mercimek	135	195	618	846	665	353	570	447	417
Ayçiçeği	488	750	800	860	900	800	975	1.320	1.523
Tütün	200	228	170	296	204	200	135	53	88
Şeker Pancarı	6.948	6.766	9.830	13.985	11.170	18.821	15.181	17.942	16.483
Pamuk(Kütlü)	1.248	1.300	1.347	1.702	2.113	2.175	2.240	2.150	2.250
Kaynak: Türkiye İstatistik Yıllıkları									

Türkiye'de tarım politikalarında dışa açılmanın başladığı 1980 sonrasında ki yıllarda Tablo (8)'deki buğday satırında da görüldüğü üzere, tahıl üretimi artmaya devam etmiştir. 2000 yılından sonra tarımda daha köklü yeniden düzenlemelere girişilmesi sonrasında da üretim büyük ölçüde aynı düzeyde kalmıştır. Türkiye'de ekmeğe verilen önem dolayısıyla dışa açılma söylemini kullanmalarına rağmen hükümetler, buğday üretimini koruma eğiliminde

(113) "Bakliyat Üretim Azalırken İthalat Artıyor, 4 Mevsim, Yıl 5, Sayı 17, Haziran 2016, s. 11.

olmuşlardır. DTÖ antlaşmasının verdiği olanaklar içinde Türkiye, 2006 yılından itibaren ekmeklik buğdayda %130, makarnalık buğdayda %100'lük gümrük vergisi uygulamaktadır. Bu durumda buğday üretimi, büyük ölçüde iç talep tarafından belirlenmektedir. Türkiye'de buğdayın temel pazarlama aktörü olan Toprak Mahsülleri Ofisi (TMO), her yıl belli bir miktar buğday ithal etmektedir. Bu ithalat, üretimin yetersizliğinden çok piyasada fiyatların denetlenmesi için yapılmaktadır. Huricihan İslamoğlu ve arkadaşlarının araştırmasına göre, buğday üretimi yapan işletmelerin %54'ünde toprak kiralama bulunmaktadır. Buğday üretiminin makinalaşmış olması ve fazla emek talep etmeyişi, bu üretim alanında toprak kiralamayı artırıcı bir etki yapmaktadır.⁽¹¹⁴⁾ Arpa üretimi de buğdayla paralel bir gelişme göstermiştir.

Mısırın durumu, buğdaydan farklıdır. Hiç korunmamaktadır. Gümrük vergisi sıfırdır. Türkiye'de geçerli olan fiyatlar, dünya fiyatlarıdır. Bu koşullara rağmen Tablo (8)'de görüldüğü üzere, Türkiye'de 2000 yılından sonra mısır üretiminde hızlı bir artış yaşanmıştır. Bu artışta İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da mısır tercihinin artmasının, kıyı bölgelerde mısırın ikinci ürün olarak üretilmesinin payı yüksektir. Büyükbaş hayvancılığın gelişmesi sonucu mısırın hayvan yemi için silajda kullanılması ve 4634 sayılı Şeker Kanunu uyarınca şeker üretiminin %10'unun nişasta bazlı şekere ayrılması üzerine mısırın nişasta sanayiinde kullanılmasının artışı, ülke içi talebin yükselmesine neden olmuştur. Bu talebin karşılanması için Türkiye, mısır üretimine Doğrudan Gelir Desteği yanı sıra üreticiye, sattığı ürün başına prim vermeye başlamıştır. Türkiye'de mısırın hızlı gelişmesinde Çukurova'nın özel bir yeri vardır. Bir saptamaya göre günümüzde Çukurova'da birinci ürün ekim yapılan alanların %49,92'si mısıra ayrılır hale gelmiştir. Güneydoğu Anadolu'da da ikinci ürün olarak en çok ekilen ürün mısırdır. Günümüz Türkiye'sinde mısır, buğday ve arpadan sonra en fazla üretimi yapılan üçüncü tahıl haline gelmiştir.⁽¹¹⁵⁾

Buğday üreticileri arasında toprak kiralama eğilimi yüksek olmasına rağmen mısır üreticileri toprak kiralamamakta, kendi toprağı üzerinde mısır

---

(114) Huricihan İslamoğlu ve diğerleri. *Age.*, s. 206.

(115) *Tarlasera*, 6 Ocak 2015.

yetiştirmektedir. Mısır üretenlerin %73'ü mısır birinci ürün olarak, %27'si ikinci ürün olarak ekmektedirler. İkinci ürün mısır, genellikle silajda kullanılmaktadır.⁽¹¹⁶⁾ Mısır üretiminin %68'i tanelik, %32'si silajlık olarak üretilmektedir.

Tablo (8)'de, 2000 yılından sonra görölen mısır üretiminin hızlı artışı, hem mısır ekim alanlarının hem de hektar başına verimin artışı dolayısıyla gerçekleşmektedir. Bu artışlara rağmen Türkiye, mısır ihtiyacının tümünü üretmemekte, ithal gereksinmesi doğmaktadır. İthalat, 2013 yılında 1.500.000 tona ulaşmıştır.

Çeltik, Türkiye'nin iç talebini karşılamakta yetersiz kaldığı alanlardan biridir. Tablo (8)'de çeltik üretiminin, 1995 yılına kadar büyük ölçüde sabit kaldığı ama bu tarihten sonra hızlı bir artışın yaşandığı görölmektedir. Buna rağmen çeltik ve pirinç üretimi ülkenin iç tüketimine yetmemekte, Türkiye ABD'den çeltik, Mısır'dan pirinç ithaline devam etmektedir. 2013 yılında Türkiye, 165.000 ton çeltik, 119.000 ton pirinç ithal etmiştir. Aynı yıl çeltik üretiminin %40,2'si Edirne'de gerçekleşmiştir. Marmara Bölgesi'nin diğer önemli üreticileri Balıkesir (%11,1), Çanakkale (%10,0) olmuştur. Karadeniz Bölgesi'nde; Samsun (%13,6) , Çorum (%7,3) , Sinop (%3,8) diğer önemli çeltik üretme merkezleridir.⁽¹¹⁷⁾

Tablo (8)'de Türkiye'nin patates üretimi, 2000 yılında 5.340 bin tona yükselmişken 2013 yılında 4 milyon tona kadar gerilemiş bulunmaktadır. Bu gerileme, Türkiye'de patates sigili hastalığının Niğde ve Nevşehir'den başka alanlara yayılması dolayısıyla karantina uygulanması sonucunda ortaya çıkmıştır. 2005 yılında, karantinalar dolayısıyla üretim alanı %25 daralmış bulunuyordu. 2012 yılında üretim alanının artması nedeniyle artan üretim sürecinde patates fiyatları düşüp, çiftçi patates ekmeyince üretim 2013 yılında 4 milyon tonun altına düşmüştür.⁽¹¹⁸⁾ FAO'nun istatistiklerine göre Türkiye, 2011 yılında dünyada on dördüncü sırada yer almaktadır. Türkiye'nin 81 ilinin 74'ünde patates üretilmektedir. En fazla patates üretimi Niğde ve Nevşehir'de

---

(116) Huricihan İslamoğlu ve diğerleri: *Age*, s. 279.

(117) Serkan Yenil: "Çeltik Üretim ve Ticareti", *Türk Tarım*, Sayı 208, Kasım-Aralık 2012, s. 82-89.

(118) "Patates Hasadı", <http://www.tzob.org.tr>, (Erişim, 22 Temmuz 2015).

yapılmaktadır. Bu iki il, patates hasadının %41'ini gerçekleştirmiştir.⁽¹¹⁹⁾

Tablo (8)'de bakliyatın örneği olarak, nohut ve mercimek yer almaktadır. Tablo (8)'de nohut ve mercimek örneklerinde görüldüğü üzere bakliyat miktarında 1990 yılına kadar bir artış yaşanırken, bundan sonra üretim miktarında sürekli bir düşüş yaşanmıştır. Bunda talebin iç pazarla sınırlı kalması ve yem bitkilerine yönelmenin etkisi vardır. Baklagiller, toplam tarla alanında %8,3 pay almaktadır. Türkiye'de bakliyat arasında en yüksek üretim nohut-tadır. Bunu kırmızı mercimek ve fasulye izlemektedir. Nohut ve mercimek kurak ve yarı kurak alanlarda girmekte, fasulye ise sulak alanlarda nöbete sokulmaktadır.⁽¹²⁰⁾ Nohutta Mersin, Antalya ve Kırşehir; kırmızı mercimekte Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin; yeşil mercimekte Çorum, Ankara ve Yozgat; fasulyede Konya, Karaman, Niğde ilk üç sırada yer alan iller olmuştur. Türkiye'nin bakliyat ithalatı, 2010 yılında 271.000 ton iken 2013 yılında 334.000 tona, 2014 yılında 448.000 tona yükselmiştir. Bakliyat üretiminin son yıllardaki düşüşü ve ithalatının artışındaki hızlanmada bakliyata verilen desteklemenin diğer ürünlere göre düşük kalmasının payı büyüktür. Nitekim devlet, 2016 yılından itibaren bakliyata verdiği desteği artırmıştır.⁽¹²¹⁾

Türkiye ayçiçeği, pamuk ve yağlı tohumlarda üretimini artırmasına rağmen kendi sıvı yağ gereksinmesini karşılayamamakta ve sürekli ithalat yapmak durumunda kalmaktadır. 2009 yılında Türkiye'de toplam yağlı tohum üretiminde ayçiçeğinin payı %45, çığitin payı %43, susamın payı %1, soyanın payı %1, yer fıstığının payı %4, kolzanın payı %5, aspirin payı %1, haşhaşın payı %1,5 olmuştur.⁽¹²²⁾ Bu nedenle Tablo (8)'de sadece ayçiçeğine yer verilmiştir. Görüldüğü üzere ayçiçeği üretimi, 1975-1985 yılları arasında hızla artmıştır. Üretim, 1985-2000 yılları arasında büyük ölçüde aynı düzeyde kalmış, daha

---

(119) Hüseyin Onaran: "Patates Üretimi ve Sorunları", *TürkTarım*, Sayı 214, Kasım-Aralık 2013, s. 51.

(120) <http://tr.millermagazine.com/?p=1868>, (Erişim, 2 Mart 2015).

(121) "Bakliyat Üretim Azalırken İthalat Artıyor", *4 Mevsim*, Yıl 5, Sayı 17, Haziran 2016, s. 10-11.

(122) Fatma Kayaçetin: "Ülkemizde Yağlı Tohumlu Bitkilerin Üretimi", *TürkTarım*, Sayı 204, Mart-Nisan 2012, s. 35.

sonraki dönemde tarımsal destek sisteminin yeniden düzenlenmesinden sonra hızla artmıştır. Ama ayçiçeği üretimi, Türkiye'nin iç talebini karşılamamaktadır. İç üretim, talebin %70'ini karşılamakta %30'u da ithalatla karşılanmaktadır. Ayçiçeği, kıraç topraklarda ve kuru da yetiştirilebilmektedir. Ayçiçeği, buğdayla rotasyon içinde yetiştirilmektedir. Ayçiçeği üreticisi, genellikle 5-10 kadar süt hayvanı beslemektedirler. 2004 yılında Türkiye'de, ayçiçeğinin %56 kadarı Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli'nde, %13'i Trakya'nın çevresindeki Marmara Bölgesi illerinde üretilmekteydi.⁽¹²³⁾

Tablo (8)'de yer alan tarla ürünlerinden üretimi sürekli azalan tek ürün tütün olmuştur. Azalma, 2000 yılından sonra hızlanmıştır. 1990'lı yıllara kadar, sigara üretiminin devlet tekeli içine alınarak, TEKEL içinde gerçekleştirilmekte olması dolayısıyla tütün üretimi tamamen devlet tarafından yönlendiriliyordu. 1991, yılında Bakanlar Kurulu kararıyla yerli ve yabancı firmalara tütün mamulü üretme hakkının verilmesiyle tütün alanında değişme yaşanmaya başladı. 1992, yılında yabancı firmalara sigara fabrikası kurma izni verildi. 2001 yılında TEKEL, özelleştirme kapsamına alındı. Sigara üretiminin devlet tekeliinden alınarak büyük yabancı firmaların eline verilmesi, Türkiye'de üretilmekte olan şark tütünlerinin büyük pazar kaybına neden olmuştur. Bu koşullarda tütün üretimi, Tablo (8)'de görüldüğü üzere hızla azalmaktadır. 2000 yılında Türkiye'de, 586.311 üretici, 204.366 ton tütün üretirken, 2011 yılında üretici sayısı 50.685'e, üretim miktarı 45.434 tona düşmüş bulunuyordu. Bu miktar, şark tütünü talebini karşılamamanın altında kalınca, alıcılar fiyatı yükseltmek durumunda kalmışlardır. Bu yıldan sonra tütün üretiminde bir miktar artış yaşanmaya başlamıştır. 2013 yılında üretici sayısı 82.400'e üretim miktarı 88.000 tona çıkmıştır.⁽¹²⁴⁾

Türkiye tarımında önemli bir yer tutan şeker pancarı üretimi, Tablo (8)'de görüldüğü üzere, 2000 yılında en yüksek düzeyine ulaştıktan sonra belli bir gerileme yaşanmış sonra da, o düzey etrafında dalgalanma göstermeye başlamıştır. Cumhuriyetin, kuruluşundan beri izlediği şeker politikasına bağlı

---

(123) Huricihan İslamoğlu ve diğerleri: *Age.*, s. 95-183.

(124) Ahmet Usman: "Soma Faciasının Hatırlattığı Ürün; Tütün", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 9, Haziran 2014, s. 10-11.

olarak şeker fabrikalarının tüm ülkeye yaygınlaştırılması sonucunda, şeker pancarı üretimi de tüm ülkeye yayılmış bulunmaktadır. Pancardan elde edilen şekerin maliyeti yüksektir. Üretiminin sürdürülebilmesi için belli bir kotaya gerektirmektedir. 2009 için yapılan bir hesaplamada Türkiye'deki fiyatlarla, Dünya fiyatları arasında %31'lik bir fark bulunmuştur. Bu fark ABD'de %24, AB'de %16 olarak saptanmıştır.⁽¹²⁵⁾ Bu nedenle Türkiye, DTÖ Anlaşması çerçevesinde ihracat ve ithalatını düşük tutmaya çalışan bir politika izlemektedir. 4 Nisan 2001 tarihinde çıkartılan 4634 sayılı Şeker Kanunu'yla kurulan Şeker Kurulu tarafından şeker pancarı üretimi için kotalar ilan edilmeye başlayınca, şeker pancarı üretiminde 2000 yılında ulaşılan düzey gerilemeye başlamıştır. Pancar üretiminde çapalama, sulama ve söküm dönemlerinde mevsimlik işçi kullanımı yaygındır. Bu işçiler, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'dan gelmektedir. Pancar üretiminin kotaya bağlanması, çapa ve sökümde olabilecek makineli tarıma geçişi engellemektedir. Makineleşme, ancak kotası 100 tonun üzerinde olan çiftliklerde gerçekleşmektedir.

Tarımsal bir hammadde olan pamuk üretiminin miktarı Tablo (8)'de görüldüğü üzere 2000 yılına kadar düzenli artış göstermiş, Türkiye'nin bu yıldan sonra tarımdaki politikalarını değiştirmesi üzerine pamuk üretimi, büyük ölçüde aynı düzeyde sabit kalmıştır. Ama pamuk üretimin coğrafyası büyük ölçüde değişmiştir. Pamuk üretimi Antalya, Çukurova ve Ege'den GAP Projesi dolayısıyla sulanan Güneydoğu Anadolu topraklarına kaymıştır. Bu kayışta mevsimlik emek sağlamakta karşılaşılan kıtlık önemli bir rol oynamıştır. Güneydoğu Anadolu'da pamuğun yetiştirilmeye başlamasıyla birlikte, buradan Ege'ye, Çukurova'ya ve Antalya'ya giden emek, kendi bölgesine kalmaya başlayınca bu bölgelerdeki pamuk üretimi daralmaya başlamıştır. Ege'de pamuk ekim alanları 2005 yılında 143.512 hektarken 2014 yılında %36,5 azalarak 91.065 hektara düşmüştür. İzmir ve Manisa'da pamuğun yerini mısır, Denizli ve Muğla'da meyve bahçeleri almaktadır.⁽¹²⁶⁾

Bu bakımdan Ege'de büyük çiftçilerin Söke ve çevresinde pamuk üretimine

---

(125) Erol H. Çakmak: "Şeker Politikası ve Ekonomisi", *Tarlasera*, 2 Şubat 2012.

(126) Arzu Alp: "Uzaydan Tescillendi Ege Pamuğunda Dramatik Düşüş", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 11, Aralık 2014, s. 64-65 ve 18 Kasım 2015 tarihinde yapılan Odak Grup Çalışması.

devam etmiş olması aydınlatıcıdır. Bu direnç, hasadın makinayla yapılmaya başlamasıyla gerçekleşmiştir. İlginç olan husus, belli bir süre sonra makinalı hasadın Güneydoğu Anadolu'ya girmiş olmasıdır.⁽¹²⁷⁾ Pamukta teşvik sisteminin Doğrudan Gelir Desteği ve primler verilerek uygulanması, tarımda *ortakçılığın* tasfiyesini hızlandırmıştır. Bu teşvikler üzerinde toprak sahiplerinin hak talepleri, *ortakçılığı* sürdürülemez hale getirmiş ve bu, çiftçileri mevsimlik emekçi olmayı tercih eder hale getirmiştir.

Türkiye tarımı pamuk üretimi bakımından dünyada yedinci sırada bulunmasına rağmen ülke, pamuk tüketiminin ancak %75 düzeyini karşılayabilmektedir. Eğer Türkiye, pamukta gümrük koruması uygulayarak Türkiye içindeki pamuk fiyatını artırabilse, tabii ki üretimini daha yüksek düzeye çıkarabilecektir. Ama Türkiye'nin en önemli ihracat sektörü olan tekstilde dünyada çok keskin bir yarışmanın yaşanmakta olması dolayısıyla tekstilciler, pamuk fiyatlarının düşürülmesi yönünde bir baskı uygulamadılar. Bu durumda pamuk üretiminde gümrük koruması, 1996 yılından itibaren sıfır düzeyine çekilmek durumunda kalmıştır. Böyle olunca da Türkiye'de hızla gelişen tekstil üretiminin yarattığı pamuk talebi, Türkiye'nin üretimiyle karşılanamamakta ve ithalata başvurulmaktadır. Bu ithalatta baş sıraları ABD ve Yunanistan almaktadır.⁽¹²⁸⁾ Bu ülkelerin pamuk üreticilerine verdiği yüksek sübvansiyonlar, dış piyasalarda pamuk fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır. Ayrıca AB ile yapılan Gümrük Birliği Anlaşmasıyla lif pamuk, işlenmiş tarım ürünleri kapsamına alınmış, serbest dolaşıma tabi kılınmış, gümrük vergisiyle koruma kaldırılmıştır. Türkiye pamuk tüketiminde talep artışı bulunmasına ve üretimi primle desteklemesine rağmen, pamuk üreticilerinin alternatif ürünlere yönelmesi önlenememektedir.⁽¹²⁹⁾

Seçilmiş Sebze­lerin Üretiminde Yaşanan Gelişmeler

Türkiye'nin bulunduğu iklim kuşağı çok sayıda sebzenin üretilmesine

---

(127) 2013'te Diyarbakır'da 185 pamuk toplama makinası bulunuyordu. 42.000 hektar pamuk ekim alanının % 60'ında hasat makinala yapılıyordu. *Tarım Bülteni*, Yıl 8, Sayı 106, Kasım 2014.

(128) Huricihan İslamoğlu ve diğerleri: *Age.*, s. 300-304.

(129) Huricihan İslamoğlu ve diğerleri: *Age.*, s. 304-306.

olanak vermektedir. Türkiye, sebze üretiminde Çin, Hindistan ve ABD'den sonra dünyanın dördüncü ülkesidir. Ülkenin hemen her yerinde sebze üretimi söz konusudur. Ama Akdeniz ve Ege bölgelerinde sebze üretiminde bir yoğunlaşma söz konusudur. Bu iki bölge, sebze üretiminin %49'unu gerçekleştirmektedirler. 2013 yılında sebze üretiminin yaklaşık beşte biri örtü altında gerçekleştirilmektedir. Üretim, küçük işletmelerde emek yoğun olarak sürdürülmesine rağmen birim alan ve nüfus başına üretimde ilk sıralarda yer almaktadır. Türkiye kavun ve karpuz üretiminde Çin'den sonra ikinci; biber, hıyar ve fasulyede üçüncü; domates, patlıcan ve ıspanakta dördüncü; taze ve kuru soğanda beşinci ülke konumundadır. Diğer sebze türlerinde de ilk on içinde yer almaktadır.⁽¹³⁰⁾

Türkiye, üretimini artırabilmesine rağmen ihracatta yüksek düzeyde miktar ve kalite kayıpları yaşadığı için, ihracatını potansiyeli kadar artıramamaktadır. Dünyada gelişen gıda güvenliği önlemlerinin Türkiye'de yeterince alınmamış olması, ihracatın engeli haline gelmektedir.⁽¹³¹⁾ 2012 yılında Türkiye, dünya sebze üretiminde dördüncü sıradayken, sebze ihracatında on ikinci sırada yer almaktaydı.

TABLO 09 Seçilmiş Sebzelerde Üretimin Gelişimi									(Bin Ton)
Yıllar	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2013
Soğan (Kuru)	670	960	1.270	1.550	2.850	2.200	2.070	1.900	1.905
Domates	2.300	3.550	4.900	6.000	7.250	8.890	10.050	10.052	11.820
Salatalık	388	500	780	1.000	1.250	1.825	1.745	1.739	1.754
Biber	375	580	725	900	1.080	1.480	1.829	1.986	2.159
Patlıcan	485	650	680	735	750	924	930	847	827
Fasulye(Taze)	250	300	400	430	460	514	555	588	632
Kavun	4.000	4.450	5.500	1.650	1.800	1.865	1.825	1.612	1.700
Karpuz				3.300	3.600	3.940	3.970	3.683	3.887
Lahana	450	430	550	575	573	725	675	693	720
Marul	57	70	89	186	249	333	424	419	437
Kaynak: İstatistik Yıllıklar									

(130) *Türkiye Tarım Sektörü Raporu 2013*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara, s.17.

(131) Gülcan Eraktan; Hasan Arısoy: *Türkiye'nin Yaş, Meyve- Sebze İhracatı*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2012.

Tablo (9)'un ilk satırında kuru soğan bulunmaktadır. Kuru soğan üretimi, 1995 yılına kadar sürekli gelişmiş, 2000 yılından sonra yılda yaklaşık iki milyon tonluk bir üretim sürdürülmektedir. Bu üretim, Türkiye'ye dünya kuru soğan üretiminde beşinci sırada bir yer vermektedir. Soğan üretiminin %40 kadarı, Amasya, Ankara ve Çorum illerinde gerçekleşmektedir. 2000 yılında 1.000.000 dekar olan kuru soğan üretim alanı, 2013 yılında 616.324 dekara düşmüş bulunuyordu.⁽¹³²⁾

İkinci satırda domates yer alıyor. Türkiye domates üretimini hızla artırarak 2013 yılında 11,8 milyon ton üreterek dünya domates üretiminin %7'sini gerçekleştirmiştir. Türkiye, bu üretimiyle Çin, Hindistan ve ABD sonrasında dördüncü sırada yer alıyordu. Türkiye'nin domates üretiminin 3,2 milyon tonu örtü altında üretiliyordu. Bu üretimin %65'i Antalya'da gerçekleşmiştir. Türkiye'nin yaş meyve sebze ihracatının %17'sini domates oluşturmaktadır. Bu ihracatın %70'i Rusya'ya yapılmaktadır.⁽¹³³⁾ Türkiye'nin domates üretiminin gerisinde sadece dış talep değil çok yüksek olan bir iç talep bulunmaktadır. 2010 yılında Türkiye'nin kişi başına domates tüketimi 113 kilo olmuştur. Dünyada açık ara birinci sırada bulunmaktadır.

Tablo (9)'da meyvesi yenen sebzelerden domatesin dışında salatalık, biber ve patlıcan yer almaktadır. Biberin üretim artışı, domatesin artışına paralel olarak gelişmiştir. Salatalık ve patlıcan üretimi, 2000 yılına kadar sürekli artış göstermiş, bu tarihten sonra biraz gerileyerek o düzeyde kalmıştır.

Baklası yenilen sebzeler içinde fasulye, bezelye, bakla ve barbunya yer almaktadır. Bu ürünler arasında en çok üretilen baklagil, %77'yle taze fasulyedir. Bu nedenle Tablo (9)'da fasulyeye yer verilmiştir. Fasulye üretimi, sürekli bir artış göstermektedir. Taze fasulye, taze tüketimi yanı sıra konserve ve turşu olarak değerlendirilmektedir. 2000 yılında Türkiye, taze fasulye üretiminde Çin'den sonra ikinci sırada bulunuyordu. Türkiye'de Samsun, taze fasulye üretiminde birinci sırada yer almaktadır.

---

(132) <http://www.tzob.org.tr> (Erişim, 7 Ekim 2014).

(133) Fikri Cinkorur: "Antalya'nın Kırmızı Altını Domates", *4 Mevsim*, Yıl 3 Sayı 9, Haziran 2014, s. 22-27. *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 9, Haziran 2014, s. 90-91.

Kavun ve karpuz en çok tüketilen sebzelerdendir. Son yıllarda kabukları doğal ilaçlar ve kozmetik sanayiinde kullanılmaya başlamıştır. 2010 yılı ve-rilerine göre Türkiye, dünya kavun üretiminin %6,11'ini üreterek dünyada Çin'den sonra ikinci sırayı alıyordu. Buna karşı ihracattaki payı % 4 düze-yindeydi. Bu, pratikte Türkiye'nin kavun üretimini iç pazarı için yapmakta olduğunu göstermektedir. 2010 yılında Türkiye'de kişi başına kavun tüke-timi 20 kg/yıl olmuştur. Bu nedenle Tablo (9)'da kavun satırında toplam üretim miktarı, artış göstermemektedir. Kavun üretimde Ankara, Manisa, Diyarbakır, Balıkesir, Konya ilk sıraları almaktadır.

Karpuz için de benzer bir durum söz konusudur. Türkiye, 2012 yılında dün-ya karpuz üretiminde %3,8 bir paya sahip olarak dünyada Çin'den sonra ikinci sırada yer alıyordu. Üretimin %5 düzeyi de ihraç edilebiliyordu. Bu nedenle Türkiye'de karpuz üretimi, büyük ölçüde iç tüketime yönelmiş bulunmaktadır. Bu nedenle de Tablo (9)'da karpuz satırına ilişkin üretim sayıları durağan kalmaktadır. 2010 yılında, Türkiye'de kişi başına karpuz tüketimi 45 kg olmuştur. 2012'de karpuz üretiminde ilk dört sırada, Ada-na, Antalya, İzmir ve Diyarbakır yer alıyordu. Adana, tek başına toplam üretimin %20'sini gerçekleştiriyordu. Adana ve Antalya'da verimlilik 6.000 kg/dekar düzeyindeyken İzmir ve Diyarbakır'da 4.000 kg/dekarın altında kalıyordu.

Türkiye'de meyvesi yenen sebzelerden sonra üretimi en fazla olan, yaprağı yenen sebzeler grubu olmaktadır. Bu grup içinde lahana, pırasa, ıspanak ve marul yer almaktadır. Tablo (9)'da bu grup içindeki sebzelerden lahana ve marula yer verilmiştir. Her iki sebze de iç tüketim için üretilmektedir. Tablo (9)'da her ikisinin de üretiminin arttığı görülmektedir. Ama marulun gösterdiği artış, dokuz kat kadar olup çok yüksektir. Bu artışın gerisinde, Türkiye'nin yemek yeme alışkanlıklarının değişmesinin bulunduğu söyle-nebilir. Türkiye'nin yeme alışkanlıkları içinde salata tüketiminin ağırlığı-nın çoğalması, bu sonucu doğurmuştur.

Seçilmiş Meyvelerin Üretiminde Yaşanan Gelişmeler

Meyvecilik Türkiye'de, tarım dışından yatırımların yapıldığı, üretimin ve

verimliliğin hızla arttığı, tarımın en dinamik kesimidir. Bu dinamizmin, Türkiye'nin ikliminin meyveciliğe uygunluğu, gen kaynaklarının zenginliği, geçmişten gelen meyvecilik kültürünün bulunması, Dünya'da ve Türkiye'de sağlıklı yaşam hareketinin güçlenmesinin geliştirdiği yeni beslenme programlarında meyve tüketiminin ağırlıklı yer alması⁽¹³⁴⁾ ve devletin bu alandaki yatırımları desteklemesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Tarla ürünlerinde ve sebzecilikte her yıl ekilip biçilen tek yıllık bitkisel ürünler söz konusuysen, meyvecilikte bir kez dikilip gençlik kısırlığı dönemini tamamladıktan sonra periyodisite gösteren türler dışında her yıl düzenli ürün alınan bir iş, yani bir tür uzun vadeli bir yatırım söz konusudur. Türkiye'nin meyve tüketim alışkanlığı Avrupa'ya göre yüksektir. Türkiye'de kişi başına toplam meyve üretimi ve tüketimi Avrupa'dan yüksektir. Türkiye'de Avrupa'ya göre toprak fiyatı ve emek fiyatı ucuzdur. Türkiye'nin yakınındaki Rusya, Ukrayna ve Ortadoğu ülkelerinin meyve açığı yüksektir. Çin'in Türkiye'den olan ihracat talebi artış göstermeye başlamıştır. Son yıllarda Türkiye, bu alanda ihracatını her yıl %10'lar düzeyinde artırabilmektedir.⁽¹³⁵⁾

Bu dinamik ortam içinde yeni meyve bahçeleri kurulmakta, eski bahçeler yenilenmektedir. İlginç olan husus, genellikle meyve suyu fabrikalarının girişimcilerinin aynı zamanda çok büyük meyve bahçelerini de kurmaya girişmesidir. Bu meyve bahçelerinde damla sulaması yapılmakta, bodur ağaçlar, yeni çeşitler ve kaliteli fidanlar seçilmekte, hatta bazılarında meyve hasadında robot kullanımına geçilmektedir.⁽¹³⁶⁾ Bu bağlamda 2000 yılında kurulan Anadolu Etap'ın 5000 hektarın üzerindeki bir alanda 10 milyon meyve ağacına ulaşmayı amaçlaması örnek olarak verilebilir.⁽¹³⁷⁾

---

(134) Ülkümen Rodoplu: "Meyve ile Sağlıklı Yaşam", 4 *Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 28.

(135) Tarkan Ersin: "Neden Meyvecilik", 4 *Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 26-27.

(136) "Yatırımların Yeni Gözdesi; Meyvecilik", 4 *Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, s. 14-15.

(137) "Türkiye'nin En Büyük Meyvecilik Yatırımı Anadolu Etap", 4 *Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 36-37. Anadolu Etap; Anadolu Grubu, Özgörkey Holding, The Coca-Cola Company ve Brezilyalı Cutrale Grubunun ortaklığıyla kurulmuştur.

TABLO 10 Seçilmiş Meyvelerde Üretimin Gelişimi**(Bin Ton)**

Yıllar	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2013
Üzüm	3.247	3.600	3.300	3.500	3.550	3.600	3.850	4.255	4.011
Portakal	540	679	505	735	842	1.070	1.445	1.710	1.781
Mandalina	105	167	257	345	453	560	715	859	942
Limon	290	283	188	357	418	460	600	787	726
Elma	900	1.430	1.903	1.900	2.100	2.400	2.570	2.600	3.128
Armut	240	330	370	413	410	380	360	380	461
Şeftali	200	240	200	350	340	430	510	539	637
Kayısı	165	160	202	300	281	579	860	450	780
Fındık	317	250	180	375	455	470	530	600	549
Zeytin	561	1.350	600	1.100	515	1.800	1.200	1.415	1.676

Kaynak: TÜİK Verileri

Tablo (10)'da görülen üzüm, turunçgiller, kayısı, kiraz, elma, armut, antep fıstığı, fındık üretiminin artışında, iç ve dış talepteki artışlar etkili olmaktadır. Bu ürünlerden fındık, kayısı, incir, kiraz, vişne ve ayva üretiminde Türkiye, Dünya'da birinci sırada yer almaktadır.⁽¹³⁸⁾ 2013 yılında, Türkiye'nin kiraz üretimi 499.325 ton olmuştur. Bu üretimin 100.000 ton kadarı İzmir Kemalpaşa'da gerçekleştirilmektedir. Mersin, Kütahya ve Afyon'da yeni plantasyonlar kurulmaktadır.⁽¹³⁹⁾ Türkiye'nin meyveciliği, 2012 yılında 16,3 milyon ton üretimle Dünya'da altıncı sırada yer almakta ve Dünya üretiminin %3'ünü karşılamaktadır.⁽¹⁴⁰⁾

Türkiye'de meyvecilik alanında bağcılığın özel bir yeri bulunmaktadır. Türkiye, bağcılık için en uygun iklim kuşağında yer almakta, çok zengin bir bağcılık kültürüne, 1200'den fazla üzüm çeşidine, zengin bir gen potansiyeline sahip bulunmaktadır. Tablo (10)'da görüldüğü üzere üretimde artış hızı en yavaş olan ürün üzüm olmuştur. Türkiye, 2013 yılında 4.011 bin ton üretimle dünya üretiminde Çin, İtalya, ABD, Fransa ve İspanya'dan sonra altıncı sırada

(138) *Tarım Bülteni*, Yıl 7, Sayı 81, Ekim 2012.

(139) Ahmet Usman: "Meyvesi, Çekirdeği, Sapı ve Yaprığıyla Para Kazandıran Ürün: Kiraz", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 12, Mar 2015, s. 10-12.

(140) Ebru Akdağ: "Meyve ve Meyve işleme Sanayisinin Bütünleşmesi", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 22-23. Ebru Akdağ: "Türkiye Meyve Suyu Sektörü", *Türk Tarım*, Sayı 207, Eylül-Ekim 2012, s. 58.

bulunmaktadır. Anadolu tarihinin en eski ürünlerinden biri olan üzüm üretimi, ülkenin hemen hemen tüm yüzeyine yayılmış bulunmaktadır. Manisa, İzmir ve Denizli Türkiye'deki üzüm üretiminin %41,17'sini gerçekleştirmektedir. Bu üç ilden Manisa, ülke üretiminin %25'ten fazlasını gerçekleştirerek üzüm üretiminin esas odağını oluşturmaktadır. Bu odak, Türkiye'nin Dünya üretiminde söz sahibi olduğu çekirdeksiz sultaniye üzüm üretiminin tümünü yapmaktadır. 2013 yılında üretimin %53'ü sofralık, %36'lık bölümü kurutmalık, %11'lik bölümü şaraplık-şıralık olarak değerlendirilmiştir. Toplam üzüm üretiminin %3'ü şarap üretiminde kullanılmaktadır. Son on yılda sofralık üzüm üretimi artışı %12 düzeyinde olmuştur. Sofralık çekirdeksiz üzümde ilk sırayı Manisa, sofralık çekirdekli üzümdeyse Kahramanmaraş almaktadır. Son beş yılda kurutmalık üzüm artışı %32,5 düzeyinde olmuştur. Çekirdeksiz kurutmalık üzümde Manisa'nın payı %32'yle ilk sırada yer almaktadır.

1960'lı yıllarda Ege'de bağlardaki üzüm, yer bağ sistemiyle yetiştirilirken zaman içinde bu sistem terk edilerek yerini 'yüksek terbiye sistemiyle' yapılan üretim almış bulunmaktadır. Geçiş başladığında önce telli sistemler yaygınlaşmış, günümüzdeyse yer yer Çardak (rasyonel pergole) sistemine geçilmeye başlamıştır. Bu değişmelerle dekadan alınan üzüm miktarı 150 kg'dan 1 tona kadar yükselmiştir. Üretimde hastalık riski azalmıştır. Bu artışta, damlama tipi sulamanın yaygınlaşması etkili olmuştur.⁽¹⁴¹⁾

Türkiye'de şaraplık üretimin büyük kısmı Tekirdağ ve adalarda gerçekleşmektedir.⁽¹⁴²⁾ AKP hükümetlerinin karşı tutumlarına rağmen Türkiye'de şarap üretiminde yaşanan gelişmeler, Merlot, Chiraz, Cabernet gibi yabancı kaynaklı, Kalecikkarası, Papazkarası, Öküzgözü, Boğazkere gibi yerli menşeli özel üzüm bağlarının kurulmasına yol açmaktadır. Ege Bölgesi'nde son yıllarda şarap bağcılığı gelişmesi hızlanmıştır. Denizli'nin Güney ilçesi, İzmir'in Kemalpaşa, Urla ve Çeşme ilçeleriyle Manisa'nın Turgutlu ilçesinde modern şarapçılık amacıyla bağlar kurulmaktadır.⁽¹⁴³⁾ Yeni şaraplık bağlar, genellikle

---

(141) 11 Eylül 2015 tarihinde yapılan Kuru Meyve Odak Grup Çalışması kayıtlarından.

(142) Meliha Akçay: "Üzüm Üretimi ve Destekler", *Türk Tarım*, Sayı 219, Eylül-Ekim 2014, s. 16-17.

(143) Selçuk Karabat; Yıldız Dilli: "Türkiye'de Bağcılık ve Önemli Üzüm Çeşitlerimiz",

eski sultaniye bağlarının yerinde kurulmaktadır.

ABD’de çekirdeksiz kuru üzüm alanlarının daralması üzerine Türkiye, çekirdeksiz üzümde Dünya lideri haline gelmiştir. Kuru üzüm ihracatında %29 oranıyla birinci sırada yer almaya başlamıştır. Son yıllarda yaş çekirdeksiz üzümlere dış dünya talebi artmıştır. Türkiye’nin yaş çekirdeksiz üzüm ihracatı da özellikle Rusya ve Ukrayna’ya yoğunlaşmıştır. Üzüm ihracatında Türkiye’nin karşılaştığı temel sorunlardan biri, üzümlerdeki mücadele ilaçları kalıntılarının çok çeşitli olmasıdır. Almanların iki büyük firması, Türkiye’den üzüm almaktan vazgeçmiştir. Pestisit kalıntılarının miktarının yüksek ve çeşitliliğinin fazla olmasında Türkiye’de üzüm üreticilerinin küçük parsellerde üretim yapması ve çevreden gelen bulaşmalar etkili olmaktadır. Bir konteynır yükü olan 20 tonluk bir lot, ancak 4-5 üreticinin ürününün bir araya gelmesiye sağlanabilmektedir. Bu çeşitlilikten kaçınabilmek için piyasadaki zirai mücadele ilaçları yelpazesini daraltmak gerekecektir.⁽¹⁴⁴⁾

2013 yılında Türkiye’nin toplam meyve üretiminde %22 ile üzüm birinci sırayı alırken, turunçgiller %20,2’lik bir payla ikinci sırayı almıştır. Oysa Türkiye’nin yaş sebze ve meyve ihracatında ilk sırayı turunçgiller almaktadır. 2013 yılında Türkiye, 3.449 bin ton turunçgil üretmiştir. Bu üretim, Dünya’da dokuzuncu sıradadır. Ama ihracatta 1.219 bin ton ihracatla, İspanya ve Güney Afrika’dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Turunçgiller, Akdeniz sahil kuşağı, Ege Bölgesi ve Doğu Karadeniz’in sınırlı bir bölgesinde yer almıştır. Doğu Akdeniz’de limon ve mandarin, Batı Akdeniz’de portakal, Doğu Karadeniz ve Ege’de satsuma mandarin üzerinde bir uzmanlaşma görülmektedir. Türkiye, 2011 yılında mandarin üretiminde Dünya’da beşinci sırada bulunuyordu.⁽¹⁴⁵⁾

Üretimini en hızlı artıran meyve, elma olmuştur. 2013 yılında 3,128 bin ton üretimle Türkiye’de üretim miktarı bakımından elma, Dünya’da üçüncü sırayı almıştır. 2013 yılında meyve suyu için işlenen meyveler arasında elma

---

Türktarım, Sayı 219, Eylül- Ekim 2014, s. 22.

(144) 11 Eylül 2015 tarihinde yapılan Kuru Meyve Odak Grup Çalışması kayıtlarından.

(145) Ahmet Usman: “Mandalinada Hem Üretim, Hem Sorunlar Artıyor”, *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 11, Aralık 2014, s. 12.

%46 ile en yüksek paya sahip olmuştur. Türkiye'nin meyve suyu ihracatında elmanın payı %37 düzeyindedir.⁽¹⁴⁶⁾ Türkiye'nin elma üretiminin %22,5'u Isparta'da gerçekleşmektedir. Isparta, aynı zamanda kirazın %5,7'sini üretmektedir.⁽¹⁴⁷⁾ Bursa, 2013 yılında armut üretiminin %34,4'ünü, şeftali üretiminin %17,7'sini gerçekleştirmiştir. Bursa, ayrıca siyah incir üretiminde uzmanlaşmıştır. Önemli bir kısmı, yaş olarak ihraç edilmektedir.⁽¹⁴⁸⁾ Kurutulmuş incir üretiminin yoğunlaştığı Aydın'da da yaş olarak ihraç edilmek üzere bir ölçüde siyah incire geçiş yaşanmaktadır. Son yıllarda gelişen bir başka meyve alanı, nar üretimi olmuştur. Nar suyu ihracı, 2005-2013 yılları arasında 10 katından çok artmıştır.

Tablo (10)'daki meyveler arasında üretimi en hızlı artan, kayısı olmuştur. 2012 yılında Türkiye, taze kayısı üretiminde 3.956 bin ton üretimle Dünya'daki üretiminin %20,11'ini gerçekleştirerek birinci sırada yer almıştır. İkinci sırada, %10,82 ile İran yer almaktadır. Dünya kuru kayısı üretiminde dünyadaki payı %74'e yükselmektedir. Türkiye'deki yaş kayısı üretiminin yaklaşık yarısı Malatya'da üretilmekte ve kurutulmaktadır.⁽¹⁴⁹⁾

Meyve üretiminde İzmir'de, örtü altı meyveciliğe geçilmeye başlanmıştır. İzmir Kemalpaşa'da, örtü altında kiraz üretimi başlamıştır.⁽¹⁵⁰⁾ Bergama- Dikili arasında jeotermalle ısıtılan büyük bir sera alanına sahip Agrobay firması, burada organik meyve yetiştiriciliğine başlamış bulunmaktadır.⁽¹⁵¹⁾ Tablo (10)'da üretim artışı gözlenen meyvelerden fındığın üretimi, 2012 yılında 660 bin tona ulaşmıştı. Bu 932 bin ton olan dünya üretiminin %71'ini oluştuyordu.

(146) "İhracatın Yıldızı Elma Suyu", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 21.

(147) "Isparta'da Elma ve Kiraz Yetiştiriciliği", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 64-65.

(148) Soydan Pehlevan: "Meyve Üretim ve İhracat Merkezi: Bursa", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 34.

(149) Ahmet Aslan: "Malatya İlinde Taze Kayısı Pazarının Geliştirilmesi", *Türktarım*, Sayı 216, Mart-Nisan 2014, s. 54-57.

(150) İsmet Danyeli: "Türkiye'de Bir İlk; Örtü Altı Kiraz Bahçesi", *Türktarım*, Sayı 205, Mayıs-Haziran 2012, s. 85.

(151) Sedat Alp: "Agrobay Organik Meyve Üretiyor", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 69.

Fındık, Türkiye’de yaklaşık 500.000 çiftçi tarafından 33 ilde 697.000 hektar alanda üretiliyordu. Bu üretimin %61’i Ordu, Giresun ve Trabzon’da gerçekleştiriliyordu.⁽¹⁵²⁾

Tablo (10)’un son satırındaki zeytin, Cumhuriyet’in başından beri teşvik edilen üretim alanlarından biri olmuştur. İlk yıllarda doğada yetişen delicelerin aşıl原因arak ürün veren ağaçlar haline gelmesi özendirilmiştir. Aşılamayı yapanlara arazilerin tapuları verilmiştir. 2012 yılında meyve veren 121 milyon ağaçtan⁽¹⁵³⁾ (toplamı 159 milyon ağaç) 1.820.000 ton zeytin üretilmiştir. Aynı yıl, 2.824.000 adet yeni dikim gerçekleşmiştir. Dünyada zeytincilik yapılan alanların %9’u, dane üretiminin %8’i Türkiye’ye aittir. 2000 yılından sonra devlet tarafından verilen sertifikalı fidan ve bahçe tesisi desteğiyle zeytin bahçelerinde genişleme hızlanmıştır. 2012 yılında Türkiye, zeytin danesi üretiminde İspanya, İtalya, Yunanistan’dan sonra Dünya’da dördüncü sırada bulunuyordu. Zeytinyağı üretimindeyse %5’lik payla beşinci sırada yer alıyordu. Sofralık zeytin üretimindeyse %13’le ikinci sırada yer almaktadır.

Türkiye’nin Hayvancılığında Yaşanan Gelişmeler

Türkiye’de hayvancılığın, artan nüfusun beslenmesi bakımından ve sanayi hammaddesi olarak önemli bir yeri bulunmaktadır. 2010 yılında dünya tarımsal üretiminin %34’ünü hayvancılık oluşturmaktaydı. 2003 yılında Türkiye’de hayvancılığın toplam tarım üretimindeki payı %29 iken, 2010 yılında %32’ye yükselmiştir.⁽¹⁵⁴⁾ Kırsal kesimde bitki üretiminin yanı sıra hayvancılığın varlığı özel bir öneme sahiptir. Hayvancılık, tarımın iklim dolayısıyla yaşadığı risklere karşı bir tür sigorta işlevi görmektedir. Bu nedenle Türkiye tarımında 1975-2013 yılları arasında yaşanan üretim artışına ilişkin resmi tamamlayabilmek için hayvancılık alanındaki gelişmeleri de analizimize katmamız gerekir. Bunun için Tablo (11) hazırlanmıştır.

(152) *Fındık Çalıştayı Sonuç Raporu 18-19 Aralık 2013 Trabzon*, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ankara, 2004.

(153) 11 Eylül 2015 tarihinde yapılan Zeytin Odak Grup Çalışması’nda, bu ağaçlardan 95 milyonunun eski ağaç olduğu belirtilmiştir.

(154) *Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu 2023*, TC. Kalkınma Bakanlığı, Ankara, 2014.

TABLO 11 Hayvan Sayılarındaki Gelişmeler									(1000 Baş)
Yıllar	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2013
Sığır	13.751	15.894	12.410	11.377	11.789	10.761	10.526	11.370	14.415
Manda	1.051	1.031	544	371	255	145	105	85	118
Koyun	41.366	48.630	40.391	40.553	33.791	28.492	25.304	23.070	29.284
Kıl Keçi	15.216	15.385	11.127	9.698	8.397	6.828	6.284	6.141	9.059
Tiftik Keçi	3.547	3.658	1.973	1.279	714	373	233	253	166
At	871	794	604	513	415	271	208	155	136
Eşek	1.476	1.345	1.226	985	731	489	341	212	181
Katır	300	305	206	202	169	99	82	48	46
Deve	18	12	3	2	2	1	1	1	1
Kaynak: Türkiye İstatistik Yıllıkları.									

Tablo (11), hayvancılıktaki gelişmeleri özetlemektedir. Hayvan sayılarında, önemli bir düşüş gözlenmektedir. At, eşek, katır, deve gibi binek ve yük hayvanları sayısında sürekli bir düşüş yaşanmaktadır. Bu, beklenen bir gelişmedir. Önemli olan düşüş, hem küçükbaş, hem büyük baş hayvanların sayısında yaşanan düşüştür. Bu düşüş eğilimini tersine çevirmek ve hayvancılıkta gelişme dinamiğini yeniden harekete geçirebilmek için 28 Şubat 2001 tarihinde, 4631 sayılı Hayvan Islahı Kanunu çıkarılmıştır. 2009 yılında Türkiye’de bu yasadan yararlanarak, 226 adet ıslah amaçlı yetiştirici birliği kurulmuş bulunuyordu. Bu birlikler, 11 Haziran 2010 tarihinde çıkarılan 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri Yasası uyarınca Islah Amaçlı Hayvan Yetiştirici Birlikleri’ne dönüştürüldüler. 2012 yılında Türkiye’de, 265 adet ıslah amaçlı yetiştirici birliği bulunuyordu. Ortak sayısıysa 370.288’e ulaşmıştı.⁽¹⁵⁵⁾ Bir başka önemli üretici örgütlenmesi kanalı da 29 Haziran 2004 tarihinde, 5200 sayılı Tarımsal Üretici Birlikleri Kanunu’nun çıkarılmasıyla atıldı. Bu yasaya göre kurulan birlik sayısı, 2009 yılında 568’e üye sayısı 39.265’e ulaşmış bulunuyordu. Birliklerin %48’i hayvansal üretim, %23’ü meyve, %12’si sebze ve süs bitkileri, %10’u tarla bitkileri, %4’ü su ürünleri, %4’ü organik tarım konusunda kurulmuşlardı. Bu birlikler, sayısal fazlalıkları dolayısıyla pazarlama fonksiyonlarını yerine getirecek potansiyele sahip

(155) Sibel Tan; İlker Karaönder: “Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdelenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği”, *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, 2013, s. 88. Söz konusu 265 birliğin 81’i damızlık sığır, 80’i damızlık koyun-keçi, 79’u arı, 19’u manda, 6’sı damızlık tavuk alanındadır.

olmamışlardır.⁽¹⁵⁶⁾ Türkiye’de 2012 yılında, 5200 sayılı kanuna göre kurulmuş üretici birliklerinin sayısı 821’e, ortak sayısı 222.452’ye yükselmiş bulunuyordu.⁽¹⁵⁷⁾

Tablo (11)’e göre koyun, kıl keçisi ve tiftik keçisi gibi küçükbaş hayvanlarda 2010 yılına kadar bir azalma yaşanmıştır. En büyük azalma, tiftik keçisindedir. Bu azalma, tüm dünyada yaşanmaktadır.⁽¹⁵⁸⁾ Koyun ve kıl keçisindeki azalma, tiftik keçisi kadar olmasa da oldukça yüksektir. Bu azalmada, Türkiye’deki et tüketiminde koyun ve keçi eti tüketimi ve sığır eti tüketimlerinin payları %50-%50 iken günümüzde koyun ve keçi eti tüketimin payı %10’a düşerken, sığır eti tüketiminin %90’a çıkmasının bir payı bulunmasının yanı sıra Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki olağanüstü koşullar dolayısıyla meraların kullanılmayışının etkisi de yüksek olmuştur. 2010 yılı sonrasında bu azalma eğiliminin tersine artış başlamıştır. Bu artışta son dönemde, keçi sütüne ve keçi sütünden yapılan mamullere olan talebin artmış olmasının payı da vardır.⁽¹⁵⁹⁾ Türkiye, 2013 yılında toplam 38.509.795 küçükbaş hayvanla AB ülkeleri arasında birinci sırada, Dünya ülkeleri arasında 12. sırada yer almaktadır. 2013 yılında kırmızı et üretiminin %12,70’i, süt üretiminin %8,32’si, deri üretiminin %64,74’ü küçükbaş hayvanlardan sağlanmaktadır.⁽¹⁶⁰⁾

Büyükbaş hayvan sayısında 2002 yılına kadar sürekli bir azalma yaşanmıştır. Sığır sayısı 9.800.000’e kadar düşmüştür. Bundan sonra artış yaşanmaya başlanmıştır. Bu, yalnız sayılarda olan bir artış değildir. İşletme büyüklüklerinde bir artış olmuş ve kültür ırklarına geçiş yaşanmıştır. 50 başın üstündeki işletme sayısı, 2002 yılında 4.300 iken 2014 yılında 29.000’e yükselmiştir.⁽¹⁶¹⁾ 2002 yılında sığır varlığı içinde kültür ırkı %19’luk bir popülasyona sahipken

---

(156) Mevhibe Albayrak: “Türkiye’de Tarım Ürünleri Pazarlama Sistemlerindeki Gelişmeler”, *Türktarım*, Sayı 207, Eylül-Ekim 2012, s. 20.

(157) Sibel Tan; İlker Karaönder: *Age*, s. 88. 821 üretim birliğinin 494’ü hayvansal üretim, 148’i meyvecilik, 61’i sebze ve süs bitkisi, 65’i tarla bitkileri, 32’si su ürünleri, 21’i organik üretim konusunda faaliyet gösteriyordu.

(158) *2011 Yılı Tiftik Ekonomik Raporu*, T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, Ankara, 2012.

(159) Ülkümen Rodoplu: “Keçi Sütü Her Derde Deva”, *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 11, Aralık 2014, s. 42.

(160) Mehmet Soner Tanışık; M. Yavuz Çelik: “Sürü Yönetimi Elemanı”, *Türktarım*, Sayı 217, Mayıs- Haziran 2014, s. 8.

(161) Hilal Doğan: “Tarihi Başarılarla İmza Attık”, *Türktarım*, Sayı 219, Eylül Ekim 2014, s. 9.

2012 yılında bu oran %42'ye yükselmiştir. Bu geçişin yaşanması Türkiye'nin destek politikalarının değişmesiyle yakından ilişkilidir. 2002 yılında toplam tarımsal destek içinde hayvancılığın payı %4,4 iken, 2013 yılında bu pay %30 düzeyine yükselmiştir. Bir anlamda hayvan sayısında bu artış, mera hayvancılığından ahır hayvancılığına geçişle birlikte yaşanmıştır.⁽¹⁶²⁾

Hayvan sayısındaki ve ırkındaki bu değişme, kırmızı et üretiminin 2002 yılındaki 482.000 tondan, 2012 yılında 915.000 tona çıkmasını sağlamıştır. Buna rağmen fiyat artışları dolayısıyla, Türkiye 2010 ve 2011 yıllarında et üretiminin %4'ü kadar ithalat yapma durumunda kalmıştır. 2002-2013 yılları arasında süt üretimi 12.200.000 tondan, 18.200.000 tona ulaşmıştır. Türkiye'de kişi başına süt tüketimi düşük olduğu için süt üretimin pazarlanmasında Türkiye sorunlarla karşılaşmaya başlayınca Devlet, Et ve Balık Kurumu'nu Et ve Süt Kurumu haline getirerek bu konuda bir müdahale aracı oluşturmuştur. FAO verilerine göre Türkiye, 2011 yılında inek sütü üretiminde dünyada sekizinci sıraya gelmiş bulunuyordu. Sığır popülasyonunun yeniden yapılanması sonucu sığır başına süt üretimi 1700 kg'dan 3000 kg'a, karkas verimi 184 kg'dan 286 kg'a ulaşmıştır. Bu ulaşılan verimlilik düzeyi, Dünyadaki hayvan başına 2363 kg/baş süt, 212 kg/baş karkas veriminin üzerindedir.⁽¹⁶³⁾ Türkiye'nin büyükbaş hayvan üretimin belli bir ivmeyi yakalayabilmesinde, damızlık yetiştirme birliklerinin başarı sağlamış olmasının payı yüksektir. Bu birlikler, son yıllarda Türki devletlere de damızlık ihracına başlamış bulunmaktadır.⁽¹⁶⁴⁾

Mera hayvancılığından ahır hayvancılığına geçiş yaşanmaya başlayınca, 1990 yılı sonrasında ekili alanı ve üretimi en çok artan ürün yonca olmuştur. Toplu-laştırılmış sayılarda doğrudan görülme de kültür ırklarının yetiştirilmesi teşvik edilince kaba yem ihtiyacı artmış ve sulanan topraklardaki artışın sağladığı olanaklar bir araya gelince yonca üretiminin hızlı artışı gerçekleşmiştir. Aynı durum mısır üretimi için de geçerlidir. Tablo (9)'da görülen mısırdaki büyük artışın önemli bir kısmı, silaj yapılarak hayvan yeminde kullanılmasından gelmektedir.

(162) 23 Haziran 2015'te yapılan Büyükbaş Hayvancılık Odak Grup Çalışması kayıtlarından.

(163) Sedar Günyel: "Hayvansal Üretim Politikalarında Temel Yaklaşımlar ve Hedefler", *Türk-tarım*, Sayı 214, Kasım Aralık 2013, s. 28-32.

(164) "Türk Cumhuriyetleri'ne Damızlık İhracı", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 9, Haziran 2014, s. 54.

Tarım Üretimi, Türkiye'nin Gıda Güvenliğini Ne Kadar Sağlıyor?

Türkiye'nin dönüşümünü gördüğümüz tarımsal yapısı, tarımsal faaliyetleri ve arazi kullanımında yarattığı dönüşümler sonrasında tarım, 2013 yılında 76 milyon olan nüfusunu beslerken ülkeyi ziyarete gelen 30 milyon turistin gereksinmesini karşılayabiliyor ve 16 milyar dolarlık bir ihracatı gerçekleştirebiliyordu. 2013 yılı Küresel Gıda Güvenliği Endeksi'nde Türkiye, 105 ülke arasında 36. sırada yer almıştır.⁽¹⁶⁵⁾ Türkiye'nin kişi başına sebze ve meyve üretiminin yüksekliği, halkın beslenmesinde kişi başına sebze ve meyve tüketiminin dünyaya göre yüksek olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

TÜİK'in bu tarımsal üretimin, ülkenin tüketimi bakımından yeterliliğini saptamak için yaptığı bir hesaba göre 2012 yılında yeterlilik düzeyi; buğdayda %105,10, mısırdan %79,70, pirinçte %72,82, patatesten %100,18, kuru fasulyede %83,44, mercimekte %102,01, nohutta %101,65, ayçiçeğinde %42,20, şeker pancarında %100,00, domatesten %111,62, salatalıkta %107,60, kuru soğanda %107,51, elmada %123,54, üzümde %134,34, kayısıda %524,83, portakalda %122,91, fındıkta %468,42 olarak bulunmuştur.⁽¹⁶⁶⁾

Bu sayılar bize, Türkiye'de hangi tarımsal ürünlerde ihracat ve ithalat yapılması gerektiğinin ipuçlarını vermektedir. Türkiye, 2012 yılında gıda maddelerinde 15.035 milyon dolarlık ihracat, 10.419 milyon dolarlık ithalat yapmaktadır. Gıda ithalatında kahve, kakao, muz, kivi, ananas, hurma, hindistan cevizi tropikal meyveler ağırlık kazanmaktadır. İthalat halkın tüketiminin çeşitlilik yelpazesini zenginleştirmektedir. Ama Türkiye'nin ithalatını sadece tropik meyveler değil Türkiye'de yetişen bitkilerde oluşturmaktadır. Bazı ürünlerdeki kronik açıklar, doğal koşullar dolayısıyla bazı yıllarda ortaya çıkan yetersizlikler ve olgunlaşma tarihlerinde ülkeler arası farklar ya da rekabet edebilir fiyatları dolayısıyla 126 ülkeden, 133 tür tarımsal ürün ithal etmektedir. Örneğin Rusya'dan buğday, Fransa'dan arpa, Mısırdan pirinç, Ukrayna'dan mısır, İtalya'dan bakla, Meksika'dan nohut, Kanada'dan mercimek, Çin'den sarımsak ithal

(165) *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*, DPT, Ankara, 2013, s. 98

(166) *Türkiye İstatistik Yıllığı 2012*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2013, s. 203.

edilmektedir. Türkiye'nin tarım ürünlerindeki dış ticareti, gıda maddelerinde belli ölçüde fazla vermektedir. Oysa ham madde olarak kullanılan tarım ürünleri dış ticaretinde Türkiye, gıda maddeleri dış ticaretinde verdiği fazlaya yakın açık vermektedir. 2012 yılında, Türkiye'nin ham madde nitelikli tarım ürünleri ihracatı 968 milyon dolarken, ithalatı 5.950 milyon dolar olmuştur. Türkiye, toplam tarım ele alındığında her yıl küçük açıklar ya da fazlalar vermektedir.

4) TARIM ALANINDAKİ DEĞİŞMENİN DİNAMİKLERİ

Türkiye, geç sanayileşen bir ülke olarak sanayileşme/modernleşme sürecine girdiğinde, Colin Clark'ın üç sektör ekonomisine uygun bir dönüşüm yaşamaya başladığı söylenebilir.⁽¹⁶⁷⁾ Tarımda çalışanların payı küçülmeye, sanayi ve hizmetlerde çalışanların payı artmaya başlamış; sanayi de çalışanlar belli bir zirveye ulaştıktan sonra hem tarımda, hem de sanayilerde çalışanların oranının azalması aşamasına geçilmiştir. Bu modelin işleyebilmesi için tarımda toprak ve emek yoğun üretimden sermaye yoğun bir üretime geçilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin de yaşadığı bu dönüşümde, GSYİH içinde tarımın payı ve tarım istihdamı azalırken, toplumun beslenme ve sanayinin hammadde gereksinmelerinin karşılanabilmesi için tarımda verimliliğin artması ve bunu sağlayacak yatırımların tarıma yöneltilmesi gerekmektedir. Tablo (12)'nin birinci satırında görülen tarımsal üretimin GSYİH'da payının sürekli olarak düşüşü, tarım kesiminin ve tarım dışı kesimin büyümelerinin farklı hızlarda olmasından kaynaklanmaktadır. Her iki kesim de, mutlak olarak büyümüştür. Tarım kesimi, 1975 ve 2012 yılları arasında sabit fiyatlarla ölçüldüğünde %61 oranında büyümüştür. Tarım dışı kesim, 1975 ve 2012 arasında %321 oranında yani tarım kesiminden 5,3 misli hızla büyümüştür. Tarımın büyümesi, tarım dışı büyümenin %19'udur.

Tablo (12)'nin ikinci satırında, tarımın istihdamdaki payının düşüşü görülmektedir. Tarım istihdamı, 1975-2013 yılları arasındaki 38 yılda %31 gerilemiştir. Ama ilginç olan bu gerilemenin %19'unun 1995-2005 yılları arasında gerçekleşmiş olmasıdır. Bu yıllar arasında tarım istihdamında hızlı bir kayıp yaşanmasında Türkiye'nin IMF-Dünya Bankası çizgisinde tarımsal kesimi yeniden yapılandırmasının etkili olduğu söylenebilir. Bu sonucun ortaya çıkması, tarımsal kesimde marjinal

---

(167) Colin Clark: *Conditions of Economic Progress*, MacMillan, London 1940.

üreticilerin tasfiye olması ve tarımda üretim verimliliğinin ciddi olarak artmasıyla olanaklıdır. Bu durum, 1995-2005'de yaşanan gelişmeleri açıklamaktadır. 2005 sonrasında, tarımda istihdam kaybında yaşanan yavaşlamanın açıklanması gerekmektedir. Bir açıklama biçimi, Türkiye'nin 2001 krizinden çıktıktan sonra toplumsal nedenlerle tarımsal kesimde yeni bir tür marjinalite yaratması olabilir.

TABLO 12 Tarımın Türkiye Ekonomisi İçindeki Öneminin Değişmesi

Yıllar	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2013
Tarımın GSYİH'daki Payı (Yüzde) (Cari Fiyatlarla)	33,5	25,8	19,8	17,0	15,0	10,1	9,4	8,4	7,4
Tarım İstihdamının Payı (Yüzde)	55	51	47	47	44	36	25	25	24

Kaynak: TÜİK Verileri

Tarımsal Üretimde Verimliliğin Gelişmesi

Yaşamlarını tarımsal faaliyetlerle sürdürenlerin refah düzeyinin yükselmesi ve tarımsal faaliyetlerini dönüştürebilmesi bakımından gerekli yatırımların yapılabilmesini gerçekleştirilmesini sağlayacak en kritik parametre, tarımda emeğin ve toprağın kullanılması açısından verimliliğin artırılması olmaktadır. Emeğin verimliliğinin artırılması, genellikle emeği ikame eden mekanik teknolojilerin kullanılmasını ve bunun için yatırım yapılmasını gerektirir. Hem emeğin, hem de toprağın verimliliğinin artırılması için biyolojik teknolojilere gerek vardır. Biyolojik teknolojiler dediğimizde tohum ıslahından, gübrelemekten, mücadele ilaçlarının kullanımından söz etmiş olmaktadır. Bu genel tanımlar açısından organik olan ve olmayan tarım arasında fark yoktur. Organik tarımda da toprak verimliliğini artırmak bakımından uygun gübre ve toprak düzenleyicileri kullanılacaktır. Ama bunlar, organik tarım yönetmeliklerine ya da standartlarına uygun olarak kullanılacaktır.

Korkut Boratav'ın saptamalarına göre, 1998-2006 yılları arasında 2,8 milyon insan, tarımdan kopmuştur. Tarımsal istihdamdaki bu düşüş, tarımda emek veriminin hızlı artışıyla paralel gitmektedir. 1998-2006 döneminde tarımda emek veriminin artışı yılda %5'i aşmıştır. Bu, aynı yıllarda sanayide gerçekleşen verimlilik artışından yüksektir.

Toprak verimliliğinde gelişmeyi gözlemek için Tablo (13) ve Tablo (14) hazırlanmıştır. Tablo (13)'de seçilmiş tarla ürünlerinde verimliliğin gelişmesi verilirken,

Tablo (14)'de bitkisel üretimde seçilmiş ürünlerde, 2013 yılındaki ülkeler arasında verimlilik düzeyleri karşılaştırılmalı olarak verilmektedir.

TABLO 13 Seçilmiş Tarla Ürünlerinde Verimliliğin Gelişmesi									(kg/ha)
Yıllar	1975	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Buğday	1.595	1.829	1.819	2.116	1.915	2.234	2.234	2.428	2.669
Mısır	2.000	2.127	3.351	4.078	3.689	4.144	7.000	7.256	7.388
Pirinç		4.577		4.340		6.034	7.059	8.687	7.350
Nohut	1.229	1.146	1.003	996	980	862	1.076	1.164	1.244
Ayçiçeği	1.167	1.304	1.244	1.201	1.538	1.476	1.723	2.058	2.226
Pamuk (Saf)	716	744	785	1.021	1.125	1.345	1.579	1.699	1.757
Patates	13.911	16.393	19.807	22.396	23.750	26.195	26.507	32.321	27.765
Şeker Pancarı	32.389	25.119	30.486	36.819	35.774	45.902	45.208	54.508	53.306
Kaynak: TÜİK Verileri									

TABLO 14 2013 Yılı İçin Ülkelere Göre Ürün Verimliliği Karşılaştırması									(kg/ha)
Ürünler	ABD	Arjantin	Fransa	Rusya Fed.	Ukrayna	Çin	Hindistan	Türkiye	Dünya
Tarla Ürünleri									
Buğday 2013	3.172	2.262	7.254	2.229	3.471	5.055	3.154	2.837	2.268
Mısır 2013	9.969	6.604	8.138	5.011	6.411	6.000		8.939	5.499
Nohut 2013	1.820	1.070		1.000		3.333		1.194	966
Ayçiçeği 2004	1.343	1.701	2.373	1.019	890	1.786	583	1.636	1.227
Ayçiçeği 2013	1.547	1.916	2.053	1.550	2.170	2.624	882	2.498	1.750
Pamuk (Kütlü) 2013	2.498	1.502				4.356	1.616	4.990	2.271
Patates 2004	43.550	28.870		11.590	12.750	16.760	17.860	26.060	17.260
Patates 2013	46.611	28.777	43.404	14.464	15.995	17.090	22.760	31.576	19.400
Şeker Pancarı 2013	63.740		85.400	44.205	39.900	50.922		56.642	56.438
Sebzeler									
Soğan (Kuru) 2013	54.466	29.412	25.340	23.151	17.375		15.858	29.854	19.107
Domates 2013	83.843	43.571	194.608	22.066		51.456	20.712	38.006	34.698
Karpuz 2013	29.428		18.277		7.338	33.658		16.898	24.856
Lahana 2013	50.902			29.924	26.630	33.679	22.941	25.272	29.234
Marul 2013	34.201		27.191		36.000	23.682	6.353	24.538	21.680
Meyveler									
Elma 2013		27.367	43.977	8.438	11.659	16.465		18.073	15.490
Portakal 2013	30.531	18.775	5.192	3.633		12.968		32.523	17.511
Limon 2013	37.171	26.744	4.718			21.848		26.482	15.162
Üzüm 2013	19.615		7.255	9.519		15.893	21.042	8.557	10.786
Kayısı 2013		10.085		5.663	14.516	3.733	3.400	13.477	8.152
Fındık 2013	3.642		1.682		1.000	2.000		1.299	1.384
Zeytin 2013	9.317		1.563			7.407		2.029	1.978
2013 Yılı İçin Çalışan Başına Tarımsal Katma Değer (\$)									
2011 Sabit ABD Dolar	63.269	12.065	75.052	5.973	4.375	785		6.898	1.201
Kaynak: FAO Verileri, factfish Catalog Geography and Agriculture.									

Genel bir değerlendirme yapılırsa Türkiye’de, 1975–2013 yılları arasında, nohut hariç tüm tarla ürünlerinde verimlilik iki misline yakın yükselmiştir. Mısırdaki verimlilik yükselişi 3,7 misli düzeyinde olmuştur. Bu verimlilik artışının gerisinde mısırın nişasta sanayiinde ve hayvan yemindeki kullanımı, dolayısıyla iç talepteki hızlı artışlar bulunmaktadır. Patates verimliliği de sürekli gelişmiştir. 2011 yılında hektar başına 32,3 ton üretimle dünya ortalamasının üstünde bir verimliliğe sahip Türkiye, Dünya’da verimlilik bakımından dokuzuncu sırada bulunmaktadır.⁽¹⁶⁸⁾

Tablo (14) günümüzde geline nokta, Türkiye’de tarla bitkileri, sebzeler ve meyvelerdeki verimlilik düzeyi, Dünya ortalamasıyla ve seçilmiş ülkelerle karşılaştırmalı olarak verilmektedir. Genel bir değerlendirme yapılırsa Türkiye tarımında verimlilik düzeyi, genellikle Dünya ortalamasından daha fazla olduğu, bazı ürünlerde verimliliğin Dünya’da iddia taşıyan bir düzeye geldiği söylenebilir. Pamukta sertifikalı tohum, gübre ve zirai mücadele ilaçları kullanımı ve makinalı tarımın hasada da yayılmasıyla birlikte verimlilik artmıştır. Geldiği düzey Dünya’ya göre de yüksek olup, Dünya sıralamasında Avusturalya’dan sonra gelen ikinci ülke düzeyine yükselmiştir.⁽¹⁶⁹⁾ Türkiye, verimlilik sıralamasında portakalda dördüncü, limonda ve kayısıda beşinci, ayçiçeğinde yedinci sırada yer almaktadır. Türkiye’de tarımın büyümesi extensive olarak değil, intansive olarak gerçekleşmeye başlayınca verimlilik düzeyleri yükselmiştir. Tablolardaki sayılar, Türkiye’nin tarımın dönüşmesi için gerekli verimlilik artışını sağlayacak bir kapasite oluşturduğunu göstermektedir.

Bu bölüme kadar geliştirdiğimiz anlatı içinde Türkiye’nin örtü altı ya da sera üretiminde dünyada dördüncü sırada yer aldığını ve bu tür üretimi artırmak için potansiyeli bulunduğunu görmüştük. Bu durumda seralarda verimlilik düzeyini sorgulamamız özel bir önem kazanmaktadır. Sera, sürekli 18-20°C sıcaklık ve belli bir nem düzeyi ve yeni bir yaşam ortamı yaratarak bir yandan yüksek verimlilik sağlamakla öte yandan ürün yetiştirme mevsimini değiştirebilmektedir. Seralarda verim, yaklaşık olarak metre karede

---

(168) Hüseyin Onaran: *Age*, s. 51.

(169) 18 Kasım 2015’ te toplanan Pamuk Odak Grup Çalışması kayıtlarından.

domateste 45 kg, hıyarda 64 kg, biberde 26 kg, patlıcanda 44 kg. dir.⁽¹⁷⁰⁾ Bu değerler hektar başına çevrildiğinde domateste 450, hıyarda 640, biberde 260, patlıcanda 440 tona yükselmektedir. Bu, çok yüksek bir verimlilik düzeyidir. Öte yandan ürün alma mevsimini değiştirdiği için bu, ürünün piyasaya fiyatların elverişli olduğu dönemlerde arz edilmesini sağlamaktadır. Sera üretimin doğurduğu iki sonuç biraraya geldiğinde seracılığı çekici bir yatırım alanı haline getirmektedir.⁽¹⁷¹⁾

Türkiye’de tarımdaki emek verimliliğini Dünya’yla karşılaştırabilmek için Tablo (14)’deki son satır hazırlanmıştır. Bu satırda Fransa ve ABD’nin emek verimlilikleri, çalışan başına ulaşılabilecek en üst verimlilik düzeyini temsil etmektedir. Tarım, bu düzeydeki verimliliğe ulaştığında ülkedeki gelir eşitsizliğinin temel nedeni olmaktan kurtulmuş olmaktadır. Tablo (14)’deki son satırda Türkiye, Rusya, Ukrayna bir orta düzeyi temsil etmektedir. Üçüncü düzeyde Dünya ortalaması ve Çin bulunmaktadır. Bu düzeyde tarımsal faaliyet, uğraşanları yoksulluğa mahkum etmektedir. Türkiye’nin içinde bulunduğu orta düzeyde, belli bir gelişme dinamiği başlamıştır ama tarım faaliyetleri henüz eşitsizliği kaldırmaya katkıda bulunacak bir verimlilik düzeyine ulaşmamış bulunmaktadır.

Bir ülkedeki yaşamını tarımsal faaliyetlerden kazananlarla tarım dışı faaliyetlerden kazananlar arasında gelir farklılıklarını ölçebilmek için o ülkedeki tarım sektörü katma değerinin yüzdesi, tarım istihdamı yüzdesine bölünmesinin ortaya çıkardığı katsayı (quotient) kullanılmaktadır. Eğer bu katsayı 1’den fazlaysa tarımda çalışanların tarım dışında çalışanlara göre daha yüksek gelir elde etmekte olduğu ortaya konulmuş olmaktadır. Bu oran, sadece İsrail’de 2009-2011 yılları arasında 1 ve biraz üstü değerler almıştır. Diğer tüm ülkelerde bu katsayı 1’in altında değer almaktadır. Bu katsayı, Avustralya’da 2006’da 0,7 düzeyindeyken 2014’de 1’e yaklaşmıştır. ABD’de bu katsayı, 2006 yılında 0,7 düzeyindeyken 2014 yılında 0,85 düzeyine ulaşmıştır. Hollanda’da bu katsayı 2006 yılında 0,65 düzeyinden 2014 yılında 0,8 düzeyine yaklaşmıştır. Fransa’daysa bu katsayı, 2006 yılında 0,45 düzeyindeyken

---

(170) Figen Topal: “Dünya’da Türkiye’de Seracılık”, *Türktarım*, Sayı 208, Kasım-Aralık 2012, s. 14.

(171) 18 Kasım 2015 tarihinde yapılan Süs Bitkileri ve Seracılık Odak Grup Çalışması kayıtları.

2010-2012 yıllarında 0,6 düzeyine yükselmiş, 2014 yılında yeniden 0,6 altına inmiştir. Türkiye ve Kore'deyse tüm dönem boyunca 0,4 değerinin biraz altında seyretmiştir.⁽¹⁷²⁾

Tarım Kesiminde Yatırım Ne Ölçüde ve Nasıl Gerçekleşiyor?

Türkiye tarımında başlayan dönüşümün gerçekleşmesi için, tarıma ve kırsal kesime yatırım yapılması gerekmektedir. Türkiye'de tarımda bir dönüşüm yaşandığına göre gerçekte bir yatırım yapılmaktadır. Ama bu yatırımın ne düzeyde olduğu konusunda elimizde kapsamlı bir çalışma yoktur. Böyle kapsamlı bir hesaplama bulunmayınca bu bölümde tarım sektörüne yatırım yapabilecek değişik aktörleri sırayla ele alarak, sistemin yatırım yapabilme olanakları hakkında genel bir kavrayış oluşturulmaya çalışılacaktır.

TÜİK hesaplarına göre, 1980-2015 yılları arasında sabit sermaye yatırımları içinde tarımın payı %5,3 olarak hesaplanmıştır. Bu pay, 1980-1989 döneminde %8,1, 1990-1999 döneminde %4,9, 2000-2015 döneminde %3,9 olmuştur. TÜİK hesaplamalarına göre Türkiye'de tarıma yapılan yatırım miktarında bir azalma görülmektedir.⁽¹⁷³⁾

Yatırım bakımından ilk ele alınması gereken **aktör, devlettir**. Devlet, özellikle sulama altyapısının geliştirilmesi için önemli altyapı yatırımları yapmaktadır. Devletin diğer yatırım alanları; araştırma kuruluşlarıyla AR-GE alanında yaptığı harcamalar, dış dünyaya tarımsal ürünlerin satımı için bir ön koşul haline gelen denetleyici laboratuvarlar ağının kurulması vb. sayılabilir. Bunlara köy yollarının asfalt hale getirilmesi ve sertifikalı tohum üretilmesi ve üretiminin örgütlenmesi vb. olarak başka başlıklar eklenebilecektir.

İkinci olarak **uluslararası kurumların rolü** ele alınabilir. Türkiye, uluslararası kuruluşlardan gelebilecek kaynakları değerlendirebilmek için 4 Mayıs 2007

---

(172) Mehmet Aşıcı: “Tarımda Verimlilik Sorunu: Tarımdan Sanayiye İş Gücü Transferi ve Zirai Gayri Menkul Ortaklıkları”, *Kalkınmada Anahtar Verimlilik*, Yıl 28, Sayı 332, Ağustos 2016, s. 25.

(173) Yaşar Uysal: “Büyükşehir Perspektifinden İzmir Tarımı İçin Bütünsel Stratejik Yaklaşım”, *KATSEM Kamu Yönetimi Sempozyumu 10, 5- 7 Mayıs 2016, İzmir*, s. 86-112.

tarihinde 5648 sayılı yasayla Kırsal Destekleme Kurumunu oluşturmuştur. Bu kurum, AB'nin katılım öncesi yardım aracı olan Kırsal Kalkınma Programı (IPARD) ve başka uluslararası kaynaklardan gelen fonları kullanmak için kurulmuştur. 2014 yılı sonuna kadar bu yolla 7.938 proje seçilmiştir. Bu projelerin toplam yatırım tutarı 3,8 milyar lirayı bulmaktadır. Bu projelere 1,2 milyar lira hibe desteği verilmiştir.⁽¹⁷⁴⁾

Üçüncü aktör olarak, **yabancı sermayeyi** alabiliriz. Tarım alanına giren yabancı sermayenin yüksek olduğu söylenemez. Türkiye'de 1954- 2005 yılları arasında tarım, ormancılık ve balıkçılık alanında birikmiş olarak 156 yabancı ortaklı firma varken bu tür firmaların sayısı 2010 yılında, 409'a yükselmiş bulunuyordu. 2005 yılında bu alana bir yılda giren doğrudan yabancı sermaye, yılda 7 milyon dolarken 2010 yılında, 79 milyon dolara yükselmiştir. Bu sayılar yüksek değildir. Gıda ve içecek alanına giren 1954-2010 yılları arasında kurulan yabancı ortaklı firma sayısı 467, gelen yabancı sermayenin toplam yabancı sermaye içindeki payı da %1,81 olmuştur.⁽¹⁷⁵⁾ Bu da çok büyütülecek bir sayı değildir. Esas etkinin perakendecilik alanından geldiği söylenebilir.

Ama belli stratejik alanlarda yabancı sermaye kuruluşlarının, denetleme payının çok yüksek olduğu görülmektedir. Bu bakımdan **tohumculuk alanı** ön plana çıkmaktadır. 1980 öncesinde tohumculuk alanında yüksek bir devlet denetimi bulunuyordu. 1983 yılında tohum fiyatları, 1984 yılında da tohum ithalatı serbest bırakıldı. 1985'te tohumculuk teşvik kararnamesi çıkarıldı. 2006 yılında çıkarılan 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu'yla tohumculuk alanı büyük ölçüde çok uluslu şirketlere kaldı. 3 Nisan 2012 tarihinde, tohumculuk hizmetlerinde yetki devri yönetmeliğiyle piyasa denetim yetkisi Birliğe devredilmiştir. Bu gelişmelerle, 2002'de buğdayda tohumun %5,5'i özel kesimce sağlanırken bu oran 2010'da %55'e yükselmiştir. Pamuktaysa 2002'de %23 olan özel kesim payı 2010'da %99'a ulaşmıştır. Hibrit mısırdaki hibrit

---

(174) "Kırsal Kalkınmaya 1.2 Milyar Lira Hibe", 4 *Mevsim*, Yıl 3, Sayı 12, Mart 2015, s. 54-55.

(175) Özgür Teoman; N.Barış Tartıcı: "Türkiye Tarımında Sözleşmeli Üreticilik Kapitalist Dönüşümünde Bir Halka Olabilir mi?", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 2, 2012, s. 163-184.

ayçiçeğinde, patatestede, sebzede 2002 yılında özel kesim payı %99'un üzerindeydi. 2010 yılında %100'e çıkmıştı. 2010 yılında tohumluğun mısırdaki %60'ı yabancı 5 şirket, ayçiçeğinde %90'ı üç yabancı şirket, pamukta %45'i iki yabancı şirket tarafından sağlanıyordu. Bu tohum üretiminin hepsi Türkiye'de üretilmemekte, bir kısmı ithal edilmekteydi. 2009 yılında hibrit mısırdaki ithalatın payı %10, patatestede %13, şekerpancarında %23, standart sebzede %45, hibrit sebze de %80 düzeyindedir.⁽¹⁷⁶⁾

Tarım alanına yatırım yapan dördüncü aktör olarak, **Türkiye'de tarım dışı alanlarda sağladığı birikimini tarıma yatırımları** ele alabiliriz. Bu tür küçük büyüklükte, değişik türde motivasyonu olan yatırımcılardan söz edebiliriz. Türkiye'de organik tarım kesimi içinde, çoğu kez çevreci motivasyona sahip, kentli çok sayıda girişimci vardır. Son yıllar içinde, Türkiye burjuvazisi arasında iyi şarap üretmekte yarışmak gelişen bir moda haline gelmiştir. Karlı hale gelen büyükbaş hayvan yetiştiriciliği, kentten tarım dışı girişimcileri çekmeye başlamıştır. Trakya'daki kanola ve Ege'deki organik tarıma yatırımlar, tarım dışı sektörlerden gelmektedir. Dikili'de Kocaoba'da Bayburtlu grubunun kurduğu Agrobay şirketinin, belediyeden kiraladığı toprak üzerindeki 250 dönümlük sera tarımı yatırımı ilginç bir gelişme yönünü temsil etmektedir.⁽¹⁷⁷⁾ Daha sonraki yıllarda bu seranın büyüklüğü, 580 dönüme çıkarılmıştır.

Buraya kadar Türkiye'nin tarımına, tarım dışından gelen kaynakları ele aldık. Devletin dışındaki aktörlerin, tarım alanındaki etkisi oldukça sınırlıdır. Tarım alanındaki yatırım dinamiğini kavramak için, temelde **tarımda yaratılan artı ürünün, tarım alanında yatırıma dönüşebilme derecesi** üzerinde bir analiz yapmamız gerekiyor. Sanayileşmesine yeni başlayan ülkelerde, sanayinin finansmanı büyük ölçüde tarımdan sanayiye aktarılan artı ürünle gerçekleştirilmektedir. Bu durumda kırdaki yaratılan artı ürün, bir yandan tarım dışına aktarılırken öte yandan kırsal kesimde, makineleşmeyi ve kapitalist tarımsal işletmenin ortaya çıkışını finanse edecektir. Bunun

---

(176) Necdet Oral: "Tarım ve Gıdada Çok Uluslu Şirketlerin Egemenliği", Necdet Oral (Ed.): *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiki 1923-2013*, Ziraat Mühendisleri Odası Bursa, Nota Bene Yay., Ankara, 2013.

(177) Çağlar Keyder; Zafer Yenal: *Age.*, s. 84-86.

gerçekleşmesinde iç ticaret hadlerinin rolü, tefeci- tüccar ve piyasa için metalaşan kapitalist üretimi gerçekleştiren çiftçi temel aktörler olarak rol oynamışlar, değişik yerelliklerde farklı uyum mekanizmaları yaratmışlardır.⁽¹⁷⁸⁾

Türkiye’de, tarımda küreselleşme kapitalistleşme sürecinde; emeğin ve toprağın metalaştığı, tarımın tamamen piyasa için üretilir hale geldiği, köydeki emeğin önemli bir kısmının küçük mülkünü korurken ücretli emek haline geldiği, yaşamını sürdürmek için tarım kadar tarım dışı işlerde çalışmaya başladığı, kırdan yaşamını sürdürmek için tarım dışı iş olanaklarının seçenekler içine girdiği bir noktaya ulaşılmış bulunmaktadır. Burada yürütülen tartışma bakımından kırdan yaşayan ve tarımla uğraşanları, **tarıma yatırım yapma kapasiteleri** bakımından dört gruba ayırmak yeterli olabilir.

Bunlardan birinci grupta çok küçük toprak sahipleri bulunmaktadır. Tablo (2)’deki 1-19 dekar toprağa sahip işletmeler grubunu bu grup olarak tanımlarsak, eğer örtü altı üretimi yapmıyorlarsa bu gruptaki toprak sahiplerinin kırsal kesimde varlıklarını sürdürmek için sadece tarımdan yeterli gelir sağlama olanakları yoktur. Bu gruptakiler, kırdan varlıklarını tarım ya da tarım dışı işlerde çalışarak sürdürebileceklerdir. Bu grubun üyelerinin tarımsal yatırım yapması söz konusu olmamaktadır.

Eğer 20-49 dekar, 50-99 dekar arasını küçük işletmeler olarak alırsak bu grup içindeki işletmeler, tüm işletmelerin %50’den fazlasını oluşturmaktadır. Küçük de olsa yatırım, bu gruptan başlamaktadır. Sulamayı gerçekleştirmek, meyveciliğe geçmek, traktör almak vb. gibi yatırımlar yapmaktadırlar.

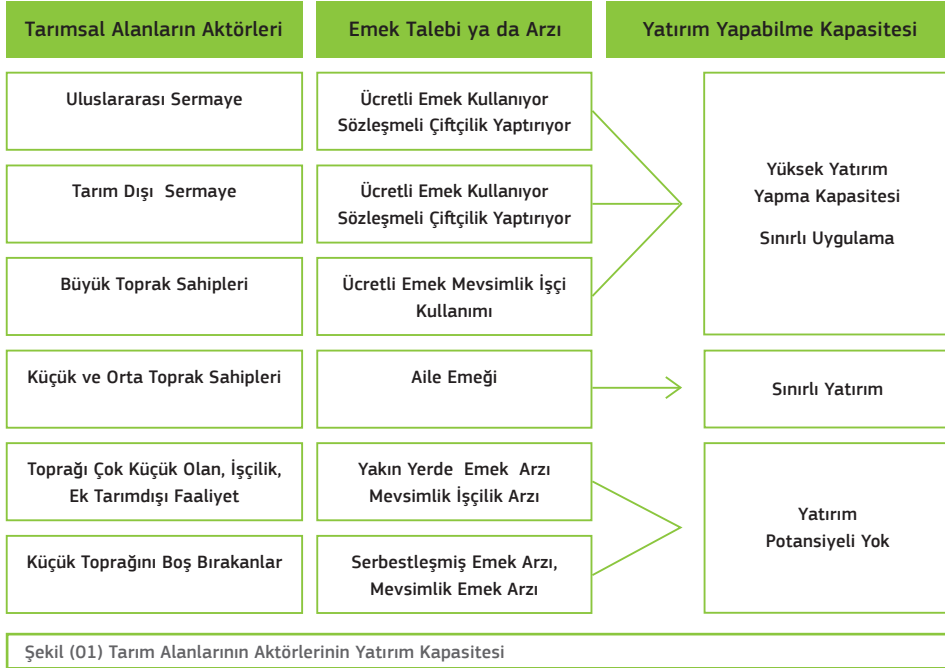
100-199 dekar arasında toprağa sahip orta büyüklükteki çiftçiler, tüm işletmelerin %12’sini oluşturmaktadır. Bu grupta tarıma yatırım yapma ve bu bağlamda yeni toprak alma eğilimi yükselmektedir.

2000’li yıllarda Türkiye’de tarımın içine girdiği koşullar, sektörün karlılığını düşürmüştür. Karlılık düşüşü, tarım sektörüne yapılan yatırımda da bir düşüşe neden olmaktadır. Tarım desteğinin varlığı çoğu kez, karlılığın yeterli

---

(178) Bahattin Akşit: “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerinde Dönüşümler”, 75 *Yılda Köylerden Şehirlere*, ‘Bilanço’ 98 Dizisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 173-186.

düzeyde yükseltilmesini sağlayamamaktadır. Çiftçilerde karlılık düzeyini yükseltebilmek için mevsimlik işçi kullanımında bir azaltmaya gidilmektedir. Pamuk örneğinde olduğu gibi pamuk toplamada makine kullanımına gidilmektedir. İslamoğlu'nun saptamalarına göre tarım alanından kaynaklanan yatırımlardaki düşüş meyve, sebze ve bağcılık alanındaki yatırımlarda tarım dışından gelenlerin ağırlığını artırmıştır.

Eğer 200 dekardan büyük toprağı işleyen işletmeler, büyük işletme olarak sayılırsa bunlar toplam işletme sayısının %8,4 ünü oluşturmakta, toplam toprağın %44,7'sini işlemektedirler. Bu gruptan itibaren tarımdaki faaliyetleriyle birikim yapma olanağı yükselmektedir. Bu çiftçiler, bir kısım yatırımlarını tarıma yaparken birikimlerinin bir bölümünü de tarım dışına aktarmaktadır. Kırsal alandaki hizmetler alanı benzin istasyonları, turistik hizmetler, soğuk hava depoları vb. temel tercihleri olmaktadır. Öztürk'ün, 2010 yılında yaptığı araştırmada çiftçilerin tasarruflarını hayvancılığa yatırma eğilimi bulunduğunu, traktör ve ekipmanlarına yatırım yapma eğiliminin düştüğünü, köyde ya da şehirde ev yapma ve otomobil alma eğiliminin arttığını saptamıştır. Çiftçilerin birikimlerini, eşit oranlarda altın ya da bankada tuttuğu anlaşılmaktadır.

İslamoğlu'nun saptamalarına göre büyük toprakları olanlar, toprak alma eğilimindedirler. 500+ dekar toprağı olanların yarısından fazlası toprak almıştır. Ayçiçeğı, üzüm ve mısır üreticilerinde bu eğilim daha yükselmektedir. 500+ dekar toprağı olanlar, satılan toprakların %15'ini almışlardır. Tarım dışı sektörlerden yatırım çeken üzüm üreticilerinin dörtte biri toprak almıştır.⁽¹⁷⁹⁾ Damla sulama yatırımı yapılması 500+ dekardan büyük işletmelerde yoğunluk kazanmaktadır.

---

(179) Huricihan İslamoğlu: *Age.*, s. 51-54.

V. TÜRKİYE’NİN TARIMSAL DÖNÜŞÜMÜNE İZMİR NASIL KATILIYOR

Türkiye tarımında yaşanan dönüşümü gördükten sonra, bu bölümde Türkiye tarımında yaşanan dönüşüme İzmir’in nasıl katıldığı; İzmir’de tarımsal işletmelerin ne tür bir profil değişikliği yaşadığı, arazi kullanma biçiminin nasıl değiştiği ve ne tür üretim değişikliği yaşandığı üzerinde durularak ele alınacaktır.

En genel çizgisiyle gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de tarımda çalışanların payı sürekli düşerken, tarımda verimliliğin artması beklenmektedir. Daha önce gördüğümüz üzere 2002 sonrasında Türkiye’nin izlediği tarımsal politikalar, Türkiye tarımını dünya piyasalarıyla bütünleştirmeye yöneltmiştir. İzmir tarımı da bu politikalardan etkilenerek sektörel üretim kompozisyonunu yeniden tanımlamıştır. Ama İzmir tarımında yaşanan dönüşümü sadece bu faktör belirlememiştir. Özellikle **tarımsal üretimin İzmir coğrafyasında nasıl bir farklılaşma yaşadığını** kavrayabilmek için, İzmir’de yerleşme yapısının şekillenmesinde etkili olan iki dinamiğe daha değinmek gerekir.

Bunlardan birincisi, İzmir ilinin kıyılarında yer alan turizm tesisleri ve yazlık evlerin tarımsal faaliyet alanlarını buradan çıkarması şeklindeki dinamiktir. İzmir ilinin 629 km’lik çok uzun ve girintili çıkıntılı bir kıyısı bulunmaktadır. Bu kıyının, 101 km’lik kısmını doğal plajlar oluşturmaktadır. Bu dinamik, kıyılara yakın yerlerdeki tarımsal faaliyetleri yok etmektedir.

İkinci dinamikse, İzmir'in merkezi ve çevresindeki çok odaklı kentsel bölgeden sanayi ve hizmetlerin çevreye desantralize olmasıdır. Bu süreçte kentin merkezinden çevreye sığrayan faaliyetler, bu topraklardaki tarımsal faaliyetleri yok etmektedir. Tarım, genellikle kırdaki/kıyıda yeni yer seçen faaliyetlerle yarışmamakta yerini yeni işlevlere terk etmektedir.

İzmir tarımının çerçevesini, büyük ölçüde içinde bulunduğu Akdeniz iklimi çizmektedir. Yazları kurak ve sıcak, kışları ılık ve yağışlıdır. Sıfırın altındaki gün sayısı onu geçmez. Senenin 100 güne yakınıysa +30 derecenin üstüne çıkar. Kar yağışıysa yok denecek kadar azdır. Bu koşullarda, **İzmir'de bir yılda üç kez ürün alınabilmektedir.** Dağların kıyılara dik olması, denizsel etkilerin iç kesimlere kadar yayılmasına olanak vermektedir. Akdeniz iklim bölgesinde yetişen geniş, sert ve iğne yapraklı sürekli yeşil kalan kuralığa dayanıklı ağaç ve çalılar, yaygın doğal bitki örtüsü oluşturmaktadır.

İzmir Tarımında İstihdam, Emek ve Emeğin Örgütlenmesi

Tarımsal ürünlerin temel iki girdisi, emek ve topraktır. Bu iki öğeyi ayrı ayrı ele alalım. 2013 yılı itibariyle Türkiye'de nüfusun istihdam edilen kısmı %45,9 iken İzmir'de bu oran %47,3'tür. Bu fazlalılığın altında, İzmir'de kadın istihdamının Türkiye'ye göre payının yüksek olması yatmaktadır. 2008 yılı itibariyle Türkiye'de kadın istihdamı ortalaması %14 iken, İzmirde %21,4 olmuştur. 2012 yılında Türkiye'deki istihdamın %24,6'sı tarımda çalışırken bu oran İzmir'de %10,1 düzeyine düşüyordu. Türkiye düzeyindeki bu %24,6 oranındaki tarım istihdamı, Gayri Safi Katma Değerin %9,5'ini üretirken İzmir %10,1'lik tarım istihdamıyla Gayri Safi Katma Değerin %5,9'unu üretiyordu. İzmir'de tarım istihdamının verimliliği, Türkiye ortalamasından daha yüksek düzeydeydi.

Tarımda kullanılan emeği, iki tür için ayrı ayrı ele almak gerekir. Bunlardan biri, kendi toprağı üstünde ya da kiraladığı topraklar üzerinde çiftçilik yapanlardır. Tarımsal işletmelerin sahipleridir. İkinci gruptaysa sürekli ya da mevsimlik tarım emekçileri bulunmaktadır. Tarım emekçileri konusunda yeterli veriye sahip değiliz. Ama 2002’de tutulmaya başlayan çiftçi kayıtları dolayısıyla İzmir’de çiftçi sayısı ve bu sayının ilçelere göre farklılaşmasını bilebiliyoruz. Bu farklılaşma, Tablo (15)’te verilmektedir.

TABLO 15 2014’te İzmir’de Çiftçi Kayıt Sistemine Kayıtlı Bulunan Çiftçi Sayıları			
ALIAĞA	508	KONAK	0
BAYINDIR	4.549	MENDERES	2.332
BAYRAKLI	7	MENEMEN	2.150
BERGAMA	6.332	ÖDEMİŞ	5.936
BEYDAĞ	1.251	SEFERİHİSAR	1.419
BUCA	334	SELÇUK	1.309
ÇEŞME	205	TİRE	5.372
DİKİLİ	1.429	TORBALI	2.986
FOÇA	508	URLA	668
KARABAĞLAR	88	BALÇOVA	39
KARABURUN	400	BORNOVA	100
KARŞIYAKA	7	ÇİĞLİ	24
KEMALPAŞA	2.594	GAZİEMİR	2
KINIK	2.054	GÜZELBAHÇE	124
KIRAZ	5.004	NARLIDERE	5
		TOPLAM	47.736
Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık İzmir İl Müdürlüğü.			

Çiftçi sayısının büyüklüğü bakımından Bergama birinci sırada yer alırken bunu Ödemiş, Tire, Kiraz, Bayındır, Torbalı, Kemalpaşa izlemektedir. 2014 yılında Türkiye’de Çiftçi Kayıt Sistemi’ne kayıtlı 2.206.874 çiftçi bulunmaktadır. Bunların topraklarının büyüklüğü, 14.927.689 hektardır. **Türkiye’deki çiftçilerin %2,16’sı İzmir’de yer almaktadır.** Odak grup toplantılarında katılımcılar, çiftçi sayılarının tam gerçeğı yansıtmadığı konusunda eleştiri getirmişlerdir. Bir katılımcı, her çiftçinin kayıt altına alınmadığı, her kayıtlı olanın da çiftçi olmayabileceğine dikkati çekmiştir. Bu durumu yaratan mekanizmayı da ortakçılık yoluyla çiftçilik yapanların sisteme kayıtlı olmadığını, toprak sahibinin de doğrudan çiftçilik yapmasa da destek alabilmek için kayıtlı hale geldiğini söyleyerek anlatmıştır. Bu durumda İzmir’de kayıt dışı çiftçilerin varlığını biliyoruz ama miktarını bilmiyoruz.

Çiftçilerin tek tek üretici olarak yaşamlarını sürdürürken, ekonomiye katkıları sınırlı kalmaktadır. Bu çiftçilerin yapabilme kapasitelerini artırabilmele-ri için örgütlenmeleri gerekmektedir. Bu bakımdan İzmir avantajlıdır. Çünkü 100 yılı aşan bir kooperatifçilik birikimine sahiptir. İzmir’de merkez ve ilçelerinde 2014 yılında, 3476 sayılı yasayla değişik 1163 sayılı Kooperatifler Yasası’na göre kurulan 310 tarımsal amaçlı kooperatif bulunmaktadır. Bunlardan 163’ü tarımsal kalkınma kooperatifi, 100’i sulama kooperatifi ve 47’si su ürünleri kooperatifidir. Çalışma Alanları; süt toplama, fidancılık, çiçekçilik, karadut şoklama, süt işletme, salamura, turşu, konserve, zeytinyağı, çam fıstığı işleme, nazarboncuğu yapımı, su ürünleri avcılığı, sulama hizmetleri gibi değişik alanları kapsamaktadır. Ayrıca 4 adet kooperatif üst birliği, 5996 sayılı Gıda ve Yem Kanunu’na göre kurulmuş 3 adet yetiştirici birliği ve 5200 sayılı Üretici Birlikleri Kanunu’na göre kurulmuş 28 adet üretici birliği bulunmaktadır. İzmir’de değişik tarım amaçlı örgütlere kayıtlı 92.909 üye bulunmaktadır.

Türkiye’de ortalama tarımsal işletme büyüklüğü 61 dekar-ken Avrupa Birliği’nde 167 dekadır. Yani Türkiye’deki işletme büyüklüğünün 2,5 katıdır. **İzmir’de ise ortalama işletme büyüklüğü 37 dekadır.**⁽¹⁸⁰⁾ Türkiye ölçeğine göre bile küçüktür.

İzmir Tarımında Toprak Kalitesi ve Tarımsal Toprakların Sulanma Durumu

Tarımsal üretimin ikinci girdisi, topraktır. Ege Üniversitesi’nce yürütülen toprak etüdüne göre 2011 yılında İzmir’deki tarımsal toprakların kalitele-rine göre farklılaşmasına ilişkin saptamalar Tablo (16)’da verilmektedir. Bu tabloda, “Tarım Arazilerinin Korunması ve Kullanılmasına Dair Yönetmelik” kategorileri kullanılmıştır.⁽¹⁸¹⁾

(180) İZKA: *İzmir Mevcut Durum Analizi 2013*, İzmir, Temmuz 2014.

(181) Mutlak Tarım Arazileri: Topografyası, toprağın, fiziksel, kimyasal ve biyolojik özellikleri tarımsal üretime uygun olan, halen tarımda kullanılan ve tarım kullanışında kalması gereken yerlerdir. Dikili Tarım Arazileri: Arazi özelliklerine bağlı olmaksızın, belli sayıdaki meyve ağaçları, ağaççıkları ve çalıların dikili olduğu arazilerdir. Özel Ürün Arazileri: Mutlak tarım ve dikili tarım araziler dışında topografik sınırlamaları nedeniyle özel bitki yetiştiriciliği yapılan ve

TABLO 16 İzmir'in Topraklarının Kalitelerine Göre Sınıflandırılması			
Marjinal Tarım Arazisi	Mutlak Tarım Arazisi	Özel Ürün Araziler	Dikili Tarım Araziler
2011 Yılı İçin Saptamalar			
353.918 hektar	171.161 hektar	14.405 hektar	163.816 hektar
2014 Yılı İçin Saptamalar			
265.686 hektar	172.651 hektar	14.940 hektar	164.557 hektar
Kaynak: İzmir Arazi Sınıflandırılması 2014			

Ege Üniversitesi'nin araştırmasında İzmir'in topraklarında Menemen ve merkezdeki ilçelerde 31.062 hektar arazide tuzlanma ve çoraklaşma, Menemen, Torbalı, Bergama, Dikili, Ödemiş ve Selçuk'ta 81.428 hektar arazide drenaj zorlukları tespit edilmiştir.⁽¹⁸²⁾

DSİ'nin 2011 verilerini kullanarak yaptığı bir analizde, bir tarımsal arazi sulanırsa 5,84 kata kadar fazla değerde ürün alınabildiği gösterilmiştir.⁽¹⁸³⁾ Dolayısıyla bir bölgedeki toprakların sulanabilirliği ve fiilen sulanmakta olması çok önem kazanmaktadır. Bu nedenle bir bölgenin toplam toprak zenginliğini betimlenirken sulanan ve sulanmayan toprak ayrımı yapılmaktadır. İzmir'de 2011 yılında yapılan toprak etüdüne göre, toplam sulanabilir arazi, 280.000 hektar olarak saptanmıştır. Aynı yıl, İzmir ili tarım alanları toplamının 341.119 hektar olduğu saptandığına göre, **İzmir'in tarım alanlarının %82'si sulanabilecek** bir potansiyele sahip bulunmaktadır.

2001 yılındaki Genel Tarım Sayımı'na göre, İzmir'deki kırsal alandaki 702 yerleşmeden 570'inde sulama yapılmaktadır. Aynı yılda İzmir'de sulanan tarım alanları toplamı 132.775 hektara ulaşmış bulunuyordu. 2001 yılında bu alanın %11,10'u devletçe, %88,90'ı çiftçilerin kendi imkanlarıyla sulanmaktaydı. 2001 yılı verilerine göre İzmir'in tarım alanının %34,84'ü sulanıyordu. 2011 yılı çalışmasına göre sulanan alan 179.547 hektara yükselmiştir. Yani, tarım arazisinin %53'ü sulanmaya başlamıştır. Aynı yılda sulanan tarım arazileri

---

tarımda kalması gereken alanlardır. Marjinal Tarım Arazileri: İlk üç kategori içinde yer almayan, sadece geleneksel toprak işlemeli tarımın yapıldığı, yerel önemi olan ve kullanım kararının yerel ihtiyaçlara göre belirlendiği alanlardır.

(182) *İzmir Mevcut Durum Analizi 2013*, İZKA, s. 144.

(183) Sulamanın Önemi, *DSİ Genel Müdürlüğü*, www.dsi.gov.tr/docs/hizmet-alanlari/tarim-sulama.pdf?sfvrsn=2 (Erişim, 11 Aralık 2016).

Türkiye ortalaması %23 düzeyinde bulunuyordu. 2011 yılında İzmir'deki sulamanın %44'ü devlet sulamasıdır. %56'sıysa halk tarafından yapılmaktadır. 2013 yılında tarım arazilerinin sulama oranı Menemen'de %97,1'e, Kınık'ta %71,7'e, Narlıdere'de %70,6'ya, Dikili 'de %70,3'e, Ödemiş'te %64,9'a, Balçova'da %63,7'e, Tire'de 63,3'e, Torbalı'da %60,2'e ulaşmış bulunuyordu.

İzmir'de, 2014 yılında ulaşılan sulama durumuysa Tablo (17)'de verilmiştir. Sulanan miktar ve bunun içinde devlet sulamalarının payı artmış görünmektedir.

TABLO 17 İzmir'de Tarım Arazilerinin Sulama Durumu (2014)		
KURUMU	SULANAN ALAN (Dekar)	YÜZDE
DSİ Sulama Alanı (Baraj + Yer Üstü Sulaması)	641.860	34,16
Yeraltı Suyu Sulamaları (DSİ + Köy Hizmetleri)	285.950	15,21
Köylere Hizmet Götürme Koordinasyon Md. (Gölet ve Yerüstü Sulamaları)	87.180	4,64
Devlet Sulamaları Toplamı	1.014.990	54,01
Halk Sulamaları	864.304	45,99
Toplam Sulanan Alan	1.879.294	100,00
Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık İzmir İl Müdürlüğü.		

Halk sulamaları ve devlet sulamalarının bir kısmı yeraltı kuyularından sağlanmaktadır. İzmir ili yeraltı suyu kullanım oranı %70 civarındadır. Foça ve Dikili bölgesinde altere volkanik birimlerde açılan kuyularda yüksek demir, mangan ve yer yer arsenik konsantrasyonları ölçülmüştür. Yeraltı suyu kaynakları doğal ve insan kaynaklı riskler altındadır. Bilinçsiz tarım uygulamaları yeraltı suyu kaynaklarının kalitesini etkilemektedir. Menemen Ovası'nda kuyular tuzlanma riskiyle karşı karşıyadır. Gediz ve Bakırçay havzalarında çok sayıda sulama ve içme suyu amaçlı kuyu açılmıştır. Bu havzalarda açılan kuyuların önemli bir bölümü ruhsatsızdır ve kontrolsüz bir şekilde su tüketmektedirler. Örneğin, 2014 yılında DSİ tarafından yapılan çalışmada Kemalpaşa ilçesi ve çevresinde 6730 adet kuyu saptanmıştır. Tespit edilen kuyuların %87'si, tarımsal sulama amaçlı kullanılmaktadır. Kuyuların %10,8'inin kullanma amaçlı su temini, %1,8'ininse, içme amaçlı su temininde kullanıldığı belirlenmiştir. Kuyuların tamamına yakını, alüvyon ovalarında açılmıştır. Benzer bir durum Menemen için de geçerlidir. DSİ tarafından 2014 tarihinde yapılan çalışmalara göre Menemen ilçesi ve çevresinde 1753 adet kuyu tespit edilmiştir. Bu kuyuların kullanım amaçları incelendiğinde; %87'sinin tarımsal sulama, %8'inin kullanma, %5'inin ise içme amaçlı su temininde kullanıldığı belirlenmiştir.⁽¹⁸⁴⁾

(184) Koray Velibeyoğlu vd.: *İzmir Gediz-Bakırçay Havzası Sürdürülebilir Yerel Kalkınım Stratejisi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir. 2015.

İzmir Tarımının 2001 Sonrasında Yeniden Yapılanan Destek Sisteminden Aldığı Pay

İzmir'in tarımsal performansını sadece toprak ve su kaynakları ve tarımsal iş gücü belirlememekte, performansın belirlenmesinde devletin sağladığı desteklerin niteliği de önemli rol oynamaktadır. Türkiye'de tarımın devlet eliyle nasıl bir dönüşüm geçirdiğini önceki bölümlerde ele almıştık. İzmir'de de çiftçilerinin üretim kararlarını etkileyen destekler, Türkiye'deki desteklerin değişmesine paralel olarak yeniden şekillenmiştir. İzmir'de çiftçilere yapılan ödemelerin gelişimi Tablo (18)'de verilmektedir.

TABLO 18 İzmir'de Tarımsal Destekleme Ödemeleri			
Yıllar	Bitkisel Üretim (TL)	Hayvansal Üretim (TL)	TOPLAM (TL)
2002	55.091.452	662.220	55.753.672
2003	71.325.509	4.199.058	75.524.567
2004	75.046.143	18.517.064	93.563.207
2005	98.608.416	22.055.454	120.663.870
2006	118.867.354	46.686.717	165.554.071
2007	89.860.140	57.152.578	147.012.718
2008	57.626.710	39.867.924	97.494.634
2009	60.203.116	69.835.147	130.038.263
2010	80.040.463	85.101.418	165.141.881
2011	105.404.623	133.488.709	238.893.332
2012	101.490.006	143.134.243	244.624.249
2013	115.734.206	155.404.889	271.139.095
2014	131.109.014	153.499.327	284.608.341
TOPLAM	1.160.407.152	929.604.748	2.090.011.899
Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İzmir İl Müdürlüğü.			

2002 sonrasında getirilen yeni destek sistemi içinde en yüksek oranda verilen destek türü, doğrudan gelir desteği olmuştur. Üretim yapmayan üreticiye verilen bu destek, 2007 yılından sonra kaldırılmıştır. 2002 yılından itibaren çiftçiye mazot, 2004 yılından sonra da gübre desteği verilmeye başlamıştır. Mazot ve gübre desteği için 2014 yılında 22,8 milyon TL, 2003-2014 yılları arasında toplam 184,5 milyon TL destek primi ödenmiştir. Pamuk için 2013 yılında 43,5 milyon TL, 2002-2013 yılları arasında 380,4 milyon TL, organik tarım için 2014 yılında 4,3 milyon TL, 2005-2014 yılları arasında toplam 10,5 milyon TL destek primi ödenmiştir.

2002 yılında İzmir'de tarım destek sistemi içinde hayvancılığın payı ancak %1,2

iken 2014 yılında hayvancılık desteklerinin payı %44,48'e yükselmiştir. Tarım içinde hayvancılık teşviklerinin payı hızla yükselmiştir. Tüm süre boyunca en yüksek destekleme, çiğ süte verilmiştir. 2008 yılından sonra anaç sığır desteklemesi devreye sokulmuştur. Hayvancılığa verilen önemin bir başka görüntüsü yem bitkileri üretimine verilen destekte de kendini göstermeye başlamıştır. Yem bitkileri için İzmir'de 2014 yılında 29 milyon TL, 2002 yılından itibaren 2014 yılı sonuna kadar olan dönemde 223,5 milyon TL destek ödemesi yapılmıştır.

TABLO 19 İlçelere Göre Tarımsal Destekleme Ödemeleri (2002-2014 Yılları Arası)

	İLÇELER	Bitkisel Üretim (TL)	Hayvansal Üretim (TL)	TOPLAM (TL)
01	ALİAĞA	13.843.369	18.410.164	32.253.533
02	BALÇOVA	50.055	182.339	232.394
03	BAYINDIR	87.512.034	103.249.884	190.761.918
04	BAYRAKLI	11.358	347.699	359.058
05	BERGAMA	216.038.945	43.577.386	259.616.331
06	BEYDAĞ	10.355.453	23.345.500	33.700.953
07	BORNOVA	7.818.509	45.961.232	53.779.741
08	ÇEŞME	2.829.351	44.746.330	47.575.681
09	BUCA	1.163.492	1.738.623	2.902.115
10	ÇİĞLİ	1.524.471	928.486	2.452.957
11	DİKİLİ	41.766.496	23.655.085	65.421.580
12	FOÇA	36.428.230	17.791.195	54.219.425
13	GAZİEMİR	31.585	63.449	95.034
14	GÜZELBAHÇE	435.308	1.552.807	1.988.115
15	KARABAĞLAR	159.497	1.481.804	1.641.301
16	KARABURUN	6.321.983	40.256.386	46.578.369
17	KARŞIYAKA	21.950	430.797	452.747
18	KEMALPAŞA	16.706.674	25.447.531	42.154.205
19	KINIK	49.544.373	8.159.900	57.704.274
20	KIRAZ	33.863.091	85.678.573	119.541.664
21	KONAK	383	422.655	423.038
22	MENDERES	36.704.015	22.776.140	59.480.155
23	MENEMEN	211.558.358	27.792.577	239.350.935
24	NARLIDERE	2.518	219.954	222.472
25	ÖDEMİŞ	104.145.013	192.194.525	296.339.538
26	SEFERİHİSAR	13.773.206	9.596.644	23.369.850
27	SELÇUK	22.527.419	3.048.811	25.576.229
28	TİRE	130.592.428	126.379.947	256.972.375
29	TORBALI	108.939.427	34.843.039	143.782.466
30	URLA	5.738.161	25.325.285	31.063.446
	TOPLAM	1.160.407.152	929.604.748	2.090.011.899
Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İzmir İl Müdürlüğü.				

İzmir’de tarıma verilen desteklerin ilçeler arasındaki farklılaşmasını ortaya koyabilmek için Tablo (19) hazırlanmıştır. Devletten en çok tarım desteği alan ilçeler Ödemiş, Bergama, Tire, Bayındır, Torbalı ve Kiraz olmuştur.

Devlet’in destekleri sadece üretim faaliyetleriyle sınırlı kalmamış, 2006 yılından sonra tarımı geliştirecek yatırımlara da yönelmeye başlamıştır. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığınca 2006 yılında kırsal alanda gelir düzeyinin yükseltilmesi, tarımsal ürün ve sanayi entegrasyonunun sağlanması, tarımsal pazarlama altyapısının geliştirilmesi, gıda güvenliğinin güçlendirilmesi, alternatif gelir kaynaklarının oluşturulması amacıyla yapılan yatırımlara %50 hibe desteği verilen, **“Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı”** (KKYDP) başlatılmıştır.

Tarımsal ürünlerin işlenmesi, depolanması, paketlenmesi ve ambalajlanmasına yönelik yatırım tesislerinin yapımını, bu alanlardaki mevcut faal olan veya olmayan tesislerinin kapasite artırımı ve teknoloji yenilemesine yönelik olarak yatırımları, başlamış yarım kalmış veya kısmen yapılmış yatırımların tamamlanmasına yönelik yatırımları, jeotermal, güneş, rüzgar ve benzeri alternatif enerji kaynakları kullanılan seraların yapımı projelerini kapsamaktadır.

%50 Hibe Destekli KKYDP kapsamında 2006 yılından itibaren, 8 etapta 160 adet projeyle İzmir iline toplam 80.296.617 TL tutarında yatırım yapılmıştır. Bunun 36.806.487 TL’si hibe desteği olarak verilmiştir. 2.238 kişiye istihdam sağlamaktadır. 9 ve 10’nuncu etapta (2014 ve 2015 yılları) 168 projeyle 203.633.233 TL yatırım yapılmış bunun 96.449.430 TL’si hibe olarak verilmiştir. 1.622 kişiyi istihdam edecektir.

KKYDP makine ve ekipman alımı kapsamında 2007 tarihinden 2014’e kadar 3.264 makine için 37.103.518 TL yatırım yapılmış, bunun 18.083.518 TL’si hibe olarak verilmiştir.

İzmir’de Arazi Kullanımının Farklılaşması

İzmir’in il alanının küçük bir kısmı, su yüzeyleri tarafından kullanılmaktadır. 2015 yılında ilde bulunan iki doğal gölün yüzeyi Karagöl, Gölcük 83 ha, 12 baraj gölü yüzeyi 5599 ha, 38 gölet yüzeyi 549 ha ve Bakırçay, Küçük

Menderes ile Gediz'in su yüzeyleri toplamı 861 ha olmak üzere toplam, 7092 ha su yüzeyi bulunmaktadır.

İzmir ilinin su yüzeyleri dışındaki toprak alanlarında nasıl bir arazi kullanımı farklılaşması ortaya çıktığını gözlemleyebilmek için Tablo (20) ve Tablo (21) hazırlanmıştır. Tablo (20), 2001 yılı Genel Tarım Sayımı verileri kullanılarak hazırlanmıştır. Bu yılın saptaması önemlidir. Tarım alanında neo-liberal politikalar, bu tarihten sonra kalıcı olarak uygulandığından, yaptığı etkileri gözleyebilmek için böyle bir referans gereklidir.

TABLO 20 2001 Yılında İzmir'de Arazi Kullanımı Farklılaşması (Dekar)

	Toplam	Sulanan	Sulanmayan	İzmir'de Arazi Kullanma Dağılımı	Yüzde
Tarla Arazisi	1.559.379	856.046	703.333	Toplam Tarım Arazisi	3.418.170
Sebze ve Çiç. Bahçe.	273.199	255.258	17.971	Nadas	137.462
Meyve ve Diğerleri (Zeytin Dahil)	1.144.497	193.887	950.610	Otlak, Mera	1.062.736
Kavaklık, Söğütlik	15.209	8.227	6.982	Koruluk, Orman	4.635.348
Tarıma Elverişli Kullanılmayan Arazi	391.401	13.160	378.241	Tarıma Elverişsiz Arazi	795.825
Daimi Çayır	34.485	1.200	33.285	Köy Yerleşim Yeri	500.301
Toplam Tarım Arazisi	3.418.170	1.327.748	2.090.422	Toplam Arazi	10.549.844
Kaynak: 2001 Genel Tarım Sayımı Köy Genel Bilgileri.					

TABLO 21 2015 Yılında İzmir'de Arazi Kullanımı Farklılaşması (Dekar)

	Toplam	Yüzde	İzmir'de Arazi Kullanma Dağılımı	Yüzde
Tarla Arazisi	1.416.089	41,12	Toplam Tarım Arazisi	3.443.674
Nadas	32.074	0,93	Otlak, Mera, Çayır	524.000
Sebze ve Çiç. Bahçe.	414.866	12,04		
Meyve ve diğerleri	496.998	14,43		
Zeytin Alanı	973.626	28,27		
Kavaklık Söğütlik	11.590	0,34	Koruluk, Orman	4.905.475
Tarıma Elverişli Kullanılmayan Arazi	98.429	2,86	Diğer Araziler	3.212.963
Toplam Tarım Arazisi	3.443.674	100.00	Toplam Arazi	12.086.112
Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık İzmir İl Müdürlüğü.				

Tablo (20)'de verilen 2001 yılı için İzmir'in ekilen ve dikilen **toplam tarım alanı (nadas dahil)** 3.164.231 dekar'dır. Tablo (21)'deyse 2015 yılı için İzmir'in toplam tarım alanı, 3.345.245 dekar olarak verilmektedir. Türkiye'de olanın tersine İzmir'de de toplam tarım arazisinde küçük de olsa bir artış yaşanmıştır. 2001-2015 yılları arasında bu artış %5,7 olmuştur. Türkiye'deki tarım alanının %1,8'i İzmir'de bulunmaktadır. Bu oranla İzmir, iller arası sıralamada

otuzuncu olarak yer almaktadır. Nadasa ayrılan alanlar 2001'de 137.462 de-kardan, 2015'de 32.076 dekara düştüğü için filen ekilen ve dikilen alanda-ki artış %9,5'a ulaşmaktadır. Toplam tarım arazisinde **tarla bitkilerine ay-rılan alan**, 2001 yılındaki 1.559.379 dekardan %17,23 azalarak 2015 yılında 1.384.015 dekara düşmüştür. İzmir'de tarla bitkilerine ayrılan alan, Türkiye'de tarla bitkileri alanının %0,87'sine tekabül etmektedir. Bu alan, İzmir'i iller arası sıralamada kırküçüncü yapmaktadır. Buna karşılık sebze ve çiçeğe ayı-ran alanlar, 2001 yılında 273.199 dekardan, 2015'de %52'lik bir artışla 414.866 dekara yükselmiştir. 2014 yılında, İzmir, Türkiye'de süs bitkilerine ayrılan alanın %28,42'sine sahip olarak iller arasında birinci sırayı almıştır. İzmir'de süs çiçeği yoğunlaşmasının gerisinde Bayındır ve Ödemiş çiçek kooperatifle-ri ve İzmir Büyükşehir Belediyesinin bu kooperatiflere verdiği desteğin payı bulunmaktadır.⁽¹⁸⁵⁾ İzmir, Türkiye'de sebze ve meyveye ayrılan alanın %5,08'ine sahip olarak iller arasında 5'inci sırada yer almıştır. Meyve ve kavaklılığa 2001 yılında ayrılan alanlar, 1.159.706 dekarken %28 artışla 2015 yılında 1.482.214 dekara ulaşmıştır. Bu alanın, %66'sı zeytinliktir. %34'ü diğer meyvelere ay-rılmıştır. 2014 yılında Türkiye'de meyveye ayrılan alanların %4,54'ü İzmir'de bulunmaktadır. Bu oranla İzmir, iller arasında beşinci sırada yer almaktadır.

İzmir ilinde en büyük arazi kullanım alanı, **ormanlara** ayrılmış bulunmakta-dır. Tablo (20)'ye göre 2001 yılında 463.535 hektar bulunuyordu. 2015 yılın-daysa İzmir'de 490.547 hektar orman alanı bulunuyordu.⁽¹⁸⁶⁾ Bu, il toplam alanının %40,5'ini oluşturuyordu. Bu oran, %27,6 olan ortalama Türkiye or-talamasının üstündedir. Ama İzmir'deki ormanların ancak %43'ü verimlidir. Bu verimlilik oranıysa, Türkiye ortalaması olan %52'nin altında kalmaktadır. Ağaçlandırma ve Erozyon Kontrol Seferberliği kapsamında 2008-2012 yılları arasında İzmir'de 44.305 hektarlık alanda çalışma gerçekleştirilmiştir. 2008-2011 yılları arasında 2.583 hektar özel ağaçlandırma izni verilmiştir. Çev-re ve Şehircilik Bakanlığı'nın İzmir İli 2012 Yılı Çevre Durumu Raporu'nda, ilin genel alanı 1.185.172 hektar ve orman alanıysa, 492.965 hektar olarak

(185) 18 Kasım 2015'te yapılan Süs Bitkileri ve Seracılık Odak Grup Çalışması kayıtları.

(186) İzmir Kalkınma Ajansının 2008'de verdiği sayılara göre 2006 yılında 444.128 hektar orman alanı ve 167.749 hektar fundalık ve makilik bulunmaktadır. İki alanın toplamı 611.877 hektardır. *İzmir (TR31) Bölgesi*, İzmir Kalkınma Ajansı, İzmir, Eylül 2008.

verilmektedir. Bu sayılara göre İzmir’de ormanlar %42 alanı kapsamaktadır. Bu ormanlık alanın %49’u iğne yapraklı, %45’i yapraklı, %6’sı makiliktir.⁽¹⁸⁷⁾ Makilik alanlar, genellikle denizden 600 m yüksekliğin altındaki bölümlerde yer almaktadır. Bu makiliklerde ardıç, pırnal, yabancı zeytin, çitlembik, sakız, kermes meşesi bulunmaktadır.⁽¹⁸⁸⁾

İzmir’de 191’i orman içi, 351’i ormana bitişik olmak üzere toplam 542 orman köyü vardır. Bu köylerde, 246 bin kişi yaşamaktadır. Bu sayı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı 2013 verilerine göre Türkiye’deki orman köyleri nüfusunun %3,48’ini oluşturmaktadır. İzmir orman köylerinde, 22 tarımsal kalkınma ve sulama kooperatifi vardır. Bu kooperatiflerin 4.712 üyesi bulunmaktadır.⁽¹⁸⁹⁾

Mera ve otlak alanları konusundaki bilgilerimizin güvenilirliği azdır. Toplumda, mera ve otlakların azalması sonucunu doğuran çok sayıda dinamik etkili olmaktadır. Tablo (20)’ye göre İzmir’de 2001 yılında 106.274 hektar mera ve otlaklık alan bulunmaktadır. T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı’nın 2006 yılı verilerine göre, İzmir’de 113.668 hektar otlak ve mera alanı saptanmıştır. Bu sayılara göre mera ve otlak alanlarında bir artış görülmektedir. Bu gerçekçi değildir. Azalma eğilimini başka bazı saptamalarda açıkça gözlemlemek olanaklıdır. İzmir’de 4342 sayılı Mera Kanunu kapsamında 1999-2011 yıllarında yürütülen tespit, tahdit ve tahsis çalışmalarında 45.043 ha mera ve otlak yeri tespiti yapılmıştır. Bunlardan 27.555 ha kısmında tahdit işlemi, 2.810 ha kısmında tahsis işlemi gerçekleştirilmiştir. Nitekim, Tablo (21)’de verilen çayır mera miktarı, 2015 yılında İzmir’de 52.400 ha düşmüş görülmektedir.

Tarım alanlarının ilçelere göre dağılımını gözleyebilmek ve yorumlayabilmek için Tablo (22) verilmektedir.

---

(187) T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, *İzmir İli 2012 Yılı Çevre Durum Raporu*, İzmir, 2014, s. 110.

(188) Yaşar Uysal: “İzmir Tarımı”, *İzmir Kent Ansiklopedisi Ekonomi/Birinci Cilt*, İzmir Büyükşehir Belediyesi APIKAM, Birinci Baskı Aralık 2015, s. 74

(189) *İzmir Mevcut Durum Analizi 2013*, İZKA, s. 186-187, http://www.izmiriplanliyorum.org/static/upload/file/mda_39.pdf, (Erişim, 10 Mart 2017).

TABLO 22 İlçeler İtibariyle Tarım Alanlarının Kullanış Amaçlarına Göre Dağılışı (2012) (Dekar)

İLÇELER	Tarla Alanı			Sebze Alanı	Meyve Alanı	Kavaklık	Süs Bitkileri	Boş Arazi	Toplam Tarım Alanının
	Ekilen	Nadas	Toplam						
Merkez*	1.391	795	2.186	414	3.994	0	95	3.515	10.203
Aliağa	5.764	290	6.054	242	5.036	5	2	735	12.074
Bayındır	10.070	0	10.070	1.600	17.818	400	65	0	29.954
Bergama	25.013	75	25.088	4.776	11.959	135	0	0	41.957
Beydağ	1.515	13	1.518	216	3.209	12	0	0	4.965
Çeşme	268	107	375	726	629	0	0	120	1.850
Dikili	6.894	145	7.039	217	4.677	0	0	0	11.932
Foça	2.094	460	2.554	307	1.729	0	0	500	5.090
Karaburun	271	100	371	138	3.257	0	42	100	3.908
Kemalpaşa	2.532	94	2.626	870	18.677	90	13	650	22.926
Kınık	6.247	20	6.267	2.005	911	0	0	9	9.192
Kiraz	10.202	0	10.202	1.101	4.519	90	29	2.600	18.541
Menderes	11.458	0	11.458	1.887	9.140	0	135	814	23.434
Menemen	12.045	50	12.095	3.883	3.837	10	6	406	20.237
Ödemiş	16.000	775	16.775	7.208	10.501	350	55	0	34.889
Seferihisar	355	124	479	270	6.877	0	27	39	7.692
Selçuk	1.435	1.200	2.635	506	11.682	12	40	430	15.305
Tire	12.538	0	12.538	6.800	8.206	35	28	0	27.608
Torbalı	14.055	0	14.055	6.182	9.414	15	57	220	29.943
Urla	1.437	0	1.437	1.624	5.477	5	141	738	9.421
TOPLAM	141.583	4.248	145.831	40.971	141.548	1.159	735	10.875	341.119

Kaynak: İzmir Mevcut Durum Analiz 2013, İZKA, s. 145.

*Merkez: (Balçova, Bayraklı, Bornova, Buca, Çiğli, Gaziemir, Güzelbahçe, Karabağlar, Karşıyaka, Konak, Narlıdere)

Tarımsal toprak büyüklüğü bakımından Bergama, Ödemiş, Bayındır, Torbalı, Tire, Menderes, Kemalpaşa ve Menemen'den oluşan bir sıralama ortaya çıkmaktadır. Tarım arazileri en küçük olan ilçeler; Merkez, Çeşme, Urla, Seferihisar olmuştur. Bu ilçelerde tarımsal alanların turizme ve sanayi kullanışlarına hızlı bir geçişi yaşanmıştır. Tarla alanları içinde Bergama ve Ödemiş; sebze alanlarında Ödemiş, Tire, Torbalı ve Bergama; süs bitkileri alanında Urla, Menderes, Bayındır, Ödemiş ve Balçova ön planda gelmektedir. Ödemiş, dış mekan bitkilerinde uzmanlaşmıştır. Çok yıllık bitkiler arasında bağlarda Kemalpaşa, Menemen, Menderes ve Bergama'da bir yoğunlaşma görülmekte; meyve için kullanılan alanlarda Kemalpaşa, Ödemiş, Tire, Selçuk, Kiraz ve Beydağ ön sıralarda yer almaktadır. Son 10 yılda yaygınlaşan zeytin ağacı dikiminde Bayındır, büyük farkla ön

planda yer almaktadır. Bunu Bergama, Selçuk ve Torbalı ilçeleri izlemektedir.⁽¹⁹⁰⁾

Ormanlık ve fundalık alan büyüklüğü açısından Bergama, Menderes, Urla, Ödemiş ve Kemalpaşa ilçeleri ilk sıralarda yer almaktadır. Çayır ve mera bakımından Bergama en önde bulunmaktadır. Bunu Kiraz, Aliağa ve Dikili izlemektedir.

İzmir’de In-Situ Koruma Alanları ve Sulak Alanlar

Günümüz dünyasında sürdürülebilir bir gelişmeyi sağlamak için yoğun kentsel yığılma alanlarının dışındaki alanlarda, biyolojik çeşitliliği sürdürebilmek için insanın ayak izinin değmeyeceği, in-situ koruma alanlarının örgütlenmeye başlandığını görmüştük. Nitekim İzmir’de de değişik türde koruma alanları tesis edilmiştir. İzmir’de koruma alanlarının toplam büyüklüğü 153.378,52 hektara ulaşmış bulunmaktadır. Bu rakam, 1.203.952,48 hektar olan toplam il alanının %12,74’ünü oluşturmaktadır.⁽¹⁹¹⁾

İzmir ilinde Orman ve Su İşleri Bakanlığı IV. Bölge Müdürlüğü İzmir Şube Müdürlüğü’nün sorumluluğunda oluşturulan in-situ koruma alanları, üç farklı yasada; 2873 sayılı Milli Parklar Kanunu, 6831 sayılı Orman Kanunu ve 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu’nda dayanağını bulmaktadır. Bunlardan belki de en önemlisi, Milli Parklar Kanunu’dur. Bu yasada dört koruma statüsü bulunmaktadır. Türkiye’de en önemli koruma statüsüne sahip 40 milli parktan ve 31 tabiatı koruma alanından hiç biri İzmir’de yer almamaktadır. Diğer iki statü tabiat anıtı ve tabiat parkıdır. İzmir’de 10 tabiat anıtı ve 10 tabiat parkı tescil edilmiştir.

2013 yılı itibariyle İzmir’de tabiat anıtı olarak tescil edilmiş bulunan ağaçlar; Dikili-Taşdede Pırnal Meşesi (250 yaşında), Güzelbahçe-Yarandere

---

(190) Yaşar Uysal: *Age*, s. 76-78.

(191) T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Türkiye’nin Korunan Alanlar Sistemi Durum Analizi, www.milliparklar.gov.tr/korunanalanlar/belgeler/ka_cbs.pptx (Erişim, 10 Mart 2017).

Fıstık Çamı (165-170 yaşında), Güzelbahçe Yemişçi Mevkii Fıstık Çamı (120-125 yaşında), Güzelbahçe Yemişçi Çınarı (370-380 yaşında), Buca Kunduracı Çınarı (980 yaşında), Seferihisar Teos Menengici (50-55 yaşında), Foça Bağarası Köyü Kadınlar Kuyusu Menengici (800 yaşında), Menemen Çaltı Köyü Dede Menengici (800 yaşında), Bayındır-Ovacık Köyü Anadolu Kestanesi (515 yaşında), Ödemiş-Gölcük Yaylası Anadolu Kestanesi (615 yaşında) olarak sayılmaktadır. 10 sayısı çok azdır. Beklenilebileceği üzere İzmir tabiat varlıkları koruma kurullarının tescil ettiği başka anıt ağaçlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında; Ödemiş İlk Kurşun Çınarı, Çeşme Musalla Menengici, Urla-Özbek Servisi, Selçuk Selatin Çınarı, Urla-Çeşmealtı Zeytini, Narlıdere Yukarıköy Fıstık Çamları ve Ödemiş Gençer Çınarı sayılabilir.⁽¹⁹²⁾

2012 yılı sonu itibariyle İzmir’de; Örnekköy (199 ha), Meryemana (363 ha), Karagöl (18,92 ha), Tanay (30,30 ha), Çiçekli (20,91 ha), Efeoglu (22,67 ha), Ekmezsiz (14,96 ha), Gümüldür (7,46 ha), Gümüşsuyu (1732 ha), Yamanlar Dağı (39,71 ha) tabiat parkları bulunuyordu. Bu parkların tümü 1776 hektar alanı kapsamaktadır.⁽¹⁹³⁾

In-situ koruma alanlarının dayanağını bulduğu yasalardan ikincisi Orman Kanunu olmuştur. Bu yasaya göre Türkiye’de 55 muhafaza ormanı, 239 gen koruma ormanı, 373 tohum meşçeresi saptanmıştır. Ayrıca orman içi dinlenme yerleri de dayanağını bu yasadandır almaktadır. İzmir’de 59 adet mesire yeri ve bir adet kent ormanı bulunmaktadır. İzmir’de 2012 yılında bu yerlerden 648 bin kişi yararlanmıştır.⁽¹⁹⁴⁾

In-situ koruma alanlarının dayanağını oluşturan üçüncü yasa Kara Avcılığı Kanunu’dur. Bu yasaya göre yaban hayatı koruma ve yaban hayatı geliştirme alanları ilan edilebilmektedir. Türkiye’de 239 yaban hayatını koruma, 79 yaban hayatını geliştirme alanı ilan edilmiş bulunmaktadır. İzmir’de bir yaban hayatı koruma, iki yaban hayatı geliştirme ilan edilmiştir.

(192) T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, *İzmir İli 2012 Yılı Çevre Durum Raporu*, İzmir, s. 194.

(193) T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, *İzmir İli 2012 Yılı Çevre Durum Raporu*, İzmir, s. 190-193.

(194) *İzmir Mevcut Durum Analizi 2013*, İZKA, s. 151-152.

Bunlardan Gebekirse Gölü Yaban Hayatı Geliştirme Sahası (Selçuk), 2006'da Bakanlar Kurulu kararıyla Kara Avcılığı Kanunu uyarınca ilan edilmiştir. 839,2 ha bir alanı kapsamaktadır. Özellikle kuş türleri açısından önemlidir.

Bayındır Ovacık Yaban Hayatını Geliştirme Sahası da, 2006'da Bakanlar Kurulu kararıyla, Kara Avcılığı Kanunu çerçevesinde ilan edilmiştir. Karacaların doğal yaşam alanı olarak geliştirilmekte ve 5.785 ha bir alana yayılmaktadır.

Homa Dalyanı Yaban Hayatını Koruma Alanı, 20.400 hektarlık Gediz Deltası Sulak Alanı içinde 8.000 hektar alanı kapsayan geniş bir kıyı sulak alanını oluşturmaktadır.⁽¹⁹⁵⁾

Biyolojik çeşitliliğin korunması bakımından **sulak alanlar**, özel bir öneme sahiptir. Sulak alanlar, yeryüzünün en zengin eko sistemlerinden biridir. Biyolojik çeşitliliğin korunması bakımından en az orman alanları kadar kritik öneme sahiptirler. Organik madde üretimi, metre karede 20 grama ulaşarak, ormanlara eş değer bir katkı yapabilmektedirler. Sulak alanlar, bir buğday tarlasından 8 kat daha fazla biyolojik kütle üretebilmektedirler. Dünyanın en önemli genetik rezervuarlarıdır. Dünya'da ilk uluslararası sulak alan koruma sözleşmesi, 1971 yılında İran'ın Ramsar kentinde imzaya açıldı. Türkiye, 1993 yılında "Sulak Alanların Korunması Genelgesini" yayınlamış ve 1994 yılında da Ramsar Anlaşması'nın tarafı olmuştur. Sulak alanlar, derinliği 6 metreden az bazı ortak özelliklere sahip tatlı ve acı su gölleriyle bataklıkları, akar suların durgun kısımlarını, lagünleri, alçak deniz kıyılarını içine almaktadır.⁽¹⁹⁶⁾

İzmir'in en önemli sulak alanı olan Gediz Deltası Sulak Alanı (20.400 hektar), 15 Nisan 1998'de Ramsar Sözleşmesi listesine alınmıştır. Gediz Deltası Sulak Alanı, Türkiye'deki 14 Ramsar alanından biridir. İzmir Kuş Cenneti sahasında dört tip ekosistem bulunmaktadır. Bunlar; 1) Tuzlu su ekosistemleri (dalyanlar ve Çamaltı Tuzlası havuzları), 2) Tatlı su ekosistemi (sazlıklar),

(195) T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, *İzmir İli 2012 Yılı Çevre Durum Raporu*, İzmir, s. 110-111.

(196) Semra Cırık: "Sulak Alanlar", *Ekoloji Çevre Dergisi*, Sayı 7, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s. 49-50.

3) Otlak sahaları, 4) Tepeliklerdir. Tatlı ve tuzlu su sistemlerine geçiş alanlarında acı su sistemleri bulunmaktadır. Yapılan gözlemlerde İzmir Kuş Cenneti'nde 289 kuş türü, 315 bitki türü saptanmıştır.

Türkiye, Ramsar alanları dışında 300 sulak alan saptamış bulunmaktadır. Bunların 135'i uluslararası önemdeki sulak alanlardır. Bunlardan İzmir'de bulunan yedisi aşağıda sıralanmaktadır.

Gebekirse Gölü Sulak Alanı; Küçük Menderes Deltası'nda Selçuk ilçesi Zeytinköy mevkiinde 2006 yılında 839,2 hektar alanda Yaban Hayatı Geliştirme Sahası ilan edilmiştir. 50 kadar kuş türünü barındırmaktadır. Ramsar listesinde yer alması için önerilmiştir. Birinci derece doğal sit alanıdır.

Belevi Gölü Sulak Alanı: Küçük Menderes Deltası'nda Selçuk ilçesi Belevi mevkiinde 2006 yılında 150 hektar göl alanında Yaban Hayatı Geliştirme Sahası ilan edilmiştir. Ramsar listesinde yer alması için de önerilmiştir. Tatlı su ekosistemine sahiptir. Kuş türleri bakımından zengindir.

Gölcük Gölü Sulak Alanı: Ödemiş'teki Gölcük, 2006 yılında sulak alan ilan edilmiştir. Ayrıca Ramsar listesine alınması için de teklif edilmiştir. Göl yüzeyi, 80 hektardır. Tatlı su ekosistemine sahiptir. Kuş türleri zengindir.

Bunlara **Karagöl sulak alanı** (4 ha), **Küçük Menderes Nehri ve Deltası sulak alanı** (1.500 ha), **Bakırçay ve Deltası sulak alanı** (3000 ha) ve **Alaçatı kıyı ekosistemi sulak alanını** (4.000 ha) eklemek gerekir.

1989 yılında Akdeniz'in korunması için imzalanan 'Barselona Anlaşması'nın çerçevesi içinde Türkiye, 21 Kasım 1990'da 71,44 kilometre kare alanda İzmir'de **Foça Özel Çevre Koruma Bölgesi'nin** kurulduğunu ilan etmiştir. Bu bölge, nesli tükenmekte olan Akdeniz foklarının neslinin sürdürülmesini sağlamak için kurulmuştur.⁽¹⁹⁷⁾

---

(197) T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı İl Durumu Raporu, (tarih belirtilmemiş) T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı: *Foça Özel Çevre Koruma Bölgesi Yönetim Planı Raporu*, Ankara, Ekim 2011.

İzmir Tarımının Bitkisel Üretim Miktarları, İlçelere Göre Uzmanlaşmaları, Coğrafi İşarete Sahip Ürünler

İzmir’de 48 çeşit tarla bitkisi, 45 çeşit sebze, 41 çeşit meyve, 13 çeşit kesme çiçek bitkisi olmak üzere 147 tür bitkisel tarım ürünü üretilmektedir. İzmir’deki bu çeşitlilik, bize olanaklı ürün yelpazesinin genişliğini göstermesi bakımından önemlidir. Ama İzmir’deki üretim kalıbı bu yelpaze içinden çıkmaktadır. Ekonomi paradigmasının mantığıyla bu yelpaze içinden yapılan seçimler dolayısıyla belirli ürünlerde yoğunlaşmış bir üretim deseni ortaya çıkmaktadır. Bu üretim kalıbı içinde, Türkiye’de söz sahibi olabilecek önemdeki ürünlerin ne olduğunu saptamak için Tablo (21) hazırlanmıştır.

İzmir’de, tarla ürünlerinde Türkiye bakımından en önemli yoğunlaşma **silajlık mısırdaki** görülmektedir. Türkiye silajlık mısırının %13,5’i İzmir’de üretilmektedir. Silajlık mısır üretimi Bayındır, Kınık, Ödemiş, Tire ve Torbalı ilçelerinde yoğunlaşmıştır. Silajlık mısırın en öndeki ürün haline gelmesi iki gelişmeyle yakından ilişkilidir. Bunlardan birincisi, İzmir’de pamuk üretimin gerilemesi ve ikincisiyse onun yerine gelişen büyükbaş hayvancılığın yarattığı kaba yem talebini karşılamak üzere silajlık mısırın girmesi olmuştur. Silajlık mısır, hem birinci, hem de ikinci ürün olarak ekilmektedir.

İkinci önemli ürün olan **patatesin** yoğunlaşması sadece Ödemiş’te ortaya çıkmaktadır. İzmir, Türkiye patatesinin %9,4’ünü üretmektedir.

İzmir’de yoğunlaşan tarla ürünlerinin üçüncüsü, pamuktur. Türkiye’de kütlü pamuk üretiminin %5,4’ü İzmir’de gerçekleşmektedir. İzmir pamuğu uzun elyafli, yumuşak ve boya kabul eden çok kaliteli bir üründür. Bu kalite, İzmir’in mikro kılma özellikleri dolayısıyla gerçekleşmektedir. **İzmir ya da Ege pamuğu**, coğrafi işaret alabilme niteliklerine sahiptir. Bu nedenle tekstil sektörünün İzmir pamuğuna talebi yüksektir. Ama tekstil sektörü, Dünya’da yarışabilmek için Türkiye’de pamuk üstündeki korumaların kaldırılmasını sağlamıştır. Tekstil sektörü de ucuz ithal pamuk kullanmaya başlamıştır. GAP’ta sulama kanallarının yapılarak topraklar sulanmaya başlayınca büyük toprak sahiplerinin pamuk üretimine geçmesi sonrasında Türkiye’de

pamuk üretiminin coğrafyası değişmiş, pamuk üretimi Ege ve Çukurova'dan Güneydoğu Anadolu Bölgesi ovalarına kaymıştır. Bu durumda Ege'de pamuk üreticileri pamuğu hasat edecek mevsimlik emek bulamamaya başlamışlardır. Pamuk, hasad edilemez hale gelmiş ve pamuk hasadında makina kullanılmaya başlanmıştır. Ege'de ve İzmir'de makinalı hasada geçilmesi, 2009 sonrasında gerçekleşmiştir. Bu yılda pamuk fiyatı, 90 krş/kg iken toplama fiyatı 45 krş/kg'a ulaşmış bulunuyordu.⁽¹⁹⁸⁾

Makinalı tarıma geçiş, yalnız emeğin pahalı hale gelmesi sorununu çözmemiş, pamuk ürününün kalitesini geliştirici bir etki yapmıştır. Makinalı tarıma geçince hasat süresi kısalıp yağmur riski azalmış ve hasat sırasında ürünün bozulma riski azalmıştır. Makinalı toplamayla birlikte jüt çuvallara da toplamanın yasaklanması üzerine abraj sorunu kalmamıştır. Pamuk, insan eli değmeden pazara ulaşır hale gelmiştir. Ama makinalar, küçük tarlalara giremediği için pamuk üretimi, büyük ölçüde büyük topraklara doğru kaymıştır.

İzmir pamuk üretimi Menemen, Bergama ve kısmen de Kınık'ta yoğunlaşmıştır. Güneydoğu Anadolu'daki gelişmelere karşı İzmir'in pamuk üretimini sürdürebilmesi; İzmir pamuğunun kalitesi, hasadın makinayla yapılır hale gelmesi, ayrıca Menemen Ovası'ndaki toprağın tuzlanmış olması dolayısıyla bu topraklarda pamuk dışında tarımın yapılmasının güçleşmesi gibi nedenler dolayısıyla mümkün olmuştur.

2001 sonrası Türkiye'nin içine girdiği yeni tarım rejiminin İzmir'in tarla bitkileri üretimine yansması, sanayi ürünlerinde bir gerileme halinde ortaya çıkmıştır. Pamuk, tütün, susam, şeker pancarı üretimi devlet politikalarındaki değişmelere bağlı olarak gerilemiştir. Sadece zaten az olan ayçiçeği üretimi sürdürülmüştür.⁽¹⁹⁹⁾

(198) 18 Kasım 2015 tarihinde yapılan Pamuk Odak Grup Çalışması kayıtlarından.

(199) Yaşar Uysal: *Age*, s. 82-84.

TABLO 23 İzmir'in Tarım Üretimindeki Yeri 2014

Ürün Çeşidi	Üretim Miktarı	Türkiye Yüzdesi	Türkiye'deki İl Sırası
İzmir'in Türkiye'deki Tarla Bitkilerindeki Yeri			
Sılaglık Mısır (I ve II ürün)	2.496.408 Ton	13,45	1
Patates (I ve II ürün)	391,347 Ton	9,39	3
Pamuk (kütülü)	133,700 Ton	5,39	6
İzmir'in Türkiye'deki Sebze Üretimindeki Yeri			
Enginar	11.339 Ton	32,79	1
Salatalık	229.832 Ton	12,45	2
Domates	955.875 Ton	8,07	3
Karpuz	238.005 Ton	6,13	3
Pırasa	17.422 Ton	7,80	
Kırmızı Pancar	1,658 Ton	23,15	
Kereviz (Kök)	3.869 Ton	26,15	
Salçalık Biber	65.560 Ton	7,90	
Bamya	7.926 Ton	23,94	
Bezelye	9.001 Ton	8,55	
Fasulye (Taze)	43.203 Ton	6,76	
Börülce	6.085 Ton	31,44	
Bakla	3,958 Ton	10,01	
Barbunya Fasulye	8.990 Ton	11,66	
İspanak	26,753 Ton	12,88	
Dereotu	500 Ton	6,86	
Karnabahar	21.573 Ton	13,37	
Brokoli	8.050 Ton	19,72	
İzmir'in Türkiye'deki Meyve Üretimindeki Yeri			
Zeytin	422.521 Ton	23,89	1
Kiraz	39.263 Ton	8,81	2
Şeftali	66.952 Ton	11,10	
Mandarin (Satsuma)	156.180 Ton	14,91	2
Kestane	10.176 Ton	15,96	3
İncir	32.278 Ton	10,74	2
Trabzon Hurması	4.293 Ton	12,82	
İzmir'in Türkiye'de Süs Bitkilerindeki Yeri			
İç Mekan Süs Bitkileri	12,3 Milyon Adet	29,85	1
Dış Mekan Süs Bitkiler	146,5 Milyon Adet	32,14	1
Karanfil	208,3 Milyon Adet	34,70	1
Kasımpatı (Krizantem)	39,6 Milyon Adet	93,67	1
Nergis	14,9 Milyon Adet	95,10	1
Glayöl	5,4 Milyon Adet	51,00	1
Gül (Kesme)	33,3 Milyon Adet	38,20	
Toplam Kesme Çiçekler	352,8 Milyon Adet	34,40	2
Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık İzmir İl Müdürlüğü: İzmir'de Tarım 2015.			

Tablo (23)'de, İzmir'de yoğunlaşan sebzeleri saptamak için İzmir nüfusunun Türkiye nüfusuna oranının %5,3 olduğunu gözönünde tutarak, yoğunlaşmanın %5,3'ten yüksek olduğu sebze türü ürünlerin 2014 yılında İzmir'deki üretimleri verilmiştir. Enginar ve börülcenin İzmir'deki yoğunlaşması %30'un üzerindedir. Enginar üretimi Çeşme, Urla ve Seferihisar'da daha kısa bir ifadeyle Yarımada'da, börülce üretimiye Torbalı ve Tire ilçelerinde yoğunlaşmış bulunmaktadır.

Tablo (23)'de İzmir'de Türkiye'ye göre yoğunlaşma oranı %20'nin üzerinde olan ürünler olarak, kırmızı pancar, kereviz ve bamya olarak ortaya çıkmaktadır. **Kereviz üretimi** Bergama ve Seferihisar'da yoğunlaşmıştır. **Bamya üretiminin** yoğunlaştığı ilçeler; Urla, Torbalı, Bergama, Dikili, Ödemiş'tir. Kırmızı turp ise Tire, Kemalpaşa ve Ödemiş'te toplanmış bulunmaktadır.

Tablo (23)'de üretimin İzmir'deki yoğunlaşma oranının %10'nun üzerinde olduğu ürünler salatalık, bakla, barbunya fasulye, ıspanak, karnabahar ve brokoli olarak belirlemektedir. **Ispanak üretimi** esas olarak Menemen ve Foça'da; **sofralık salatalık** Bayındır'da; **turşuluk salatalık** Ödemiş ve Torbalı'da; bakla (taze) Ödemiş ve Bergama'da; **barbunya fasulye** Ödemiş, Kiraz ve Beydağ'da; **karnabahar** Bayındır, Ödemiş ve Torbalı'da; **brokoli** temelde Ödemiş'te yoğunlaşmış bulunmaktadır.

Tablo (23)'de, yedi üründe yoğunlaşma oranları %5,3 ile 10 arasında değer almaktadır. Bunlardan **domatesin üretimi** Torbalı, Tire, Ödemiş, Menemen, Kınık, Bergama, Bayındır'da; **karpuz üretimi** Ödemiş, Tire, Menderes, Bayındır'da; **pırasa üretimi** Torbalı ve Ödemiş'te; **salçalık biber üretimi** Tire, Kınık, Ödemiş, Bergama; **bezelye üretimi** Ödemiş, Torbalı'da; **fasulye (taze) üretimi** Ödemiş, Torbalı, Kiraz, Tire'de; **dereotu üretimi** Menemen'de yoğunlaşmıştır.

Sebze üretiminde hızlı gelişme gösteren ürünler domates, salatalık ve taze fasulye olurken karpuz üretiminde bir gerileme yaşanmıştır.

İzmir'de meyve ağaçlarında en hakim tür **zeytindir**. Tarım arazisinin %28'inde zeytin dikili bulunmaktadır. İzmir'de, 2014 yılında 19.007.597 zeytin ağacı bulunmaktadır. Bu ağaçların %11,63'ü sofralık, %88,37'i yağlık zeytindir. Bu ağaçların %20,22'si meyve vermeyen yaştaki genç ağaçtır. Sofralık zeytin ürünü 41.933 ton, yağlık zeytin ürünü 388.588 ton olmuştur. Bu

zeytinden 78.902 ton zeytinyağı üretilmiştir. Sofralık zeytin üretimi Torbalı, Bayındır, Dikili, Kemalpaşa ve Urla'da yoğunlaşmıştır. Yağlık zeytinse Bayındır, Kemalpaşa, Seferihisar, Selçuk, Torbalı'da yoğunlaşma göstermektedir.

İzmir'de, Yarımada'da belli bir coğrafya da 'hurma zeytin' yetişmektedir. Bu özel coğrafyada yetişen, özellikle erkence çeşidi zeytinlerde bazı bakteri ve mantarların etkisiyle zeytinin acılığı yok olmaktadır. Bu alana ekilen gemlik sofralık zeytinleri, bir süre sonra hurma zeytin niteliği kazanmıştır. Sofralık zeytin olarak çok değerli olan hurma zeytin, coğrafik işaret alabilecek niteliktedir.⁽²⁰⁰⁾

İzmir'de **kiraz üretiminin** %43'ü Kemalpaşa'da gerçekleşmektedir. Bunu Kiraz, Ödemiş ve Bayındır izlemektedir. **Şeftali üretimi** Selçuk ve Kemalpaşa'da yoğunlaşmıştır. **Mandarin (satsuma)** üretimi Seferihisar, Menderes ve Selçuk'ta yapılmaktadır. **Kestane üretiminin** yoğunlaştığı ilçeler Ödemiş, Beydağ ve Kiraz'dır. İncir üretimi Tire, Ödemiş ve Beydağ'da toplanmıştır. **Trabzon hurması** ise sadece Ödemiş'te yetişmektedir denilebilir.

Tablo (23)'de görüldüğü üzere İzmir, çiçek yetiştiriciliğinde Türkiye'de özel bir yere sahiptir. İzmir, **dış mekan süs bitkisi** üretiminde Türkiye'de birinci ildir. Dış mekan süs bitkisi üretiminde birinci sırada Ödemiş ve Bayındır bulunmaktadır. Bu ilçeleri Torbalı, Selçuk, Urla ve Tire izlemektedir. **Kesme çiçekte** ise %34,40'lık bir oranla ikinci sıradaki il olarak yer almaktadır. Kesme çiçek üretimi Karaburun, Kiraz'da yoğunlaşmıştır. Kesme çiçekte, 2014 yılında 208 milyon adet karanfil, 39 milyon kasımpatı üretimiyle İzmir birinci sırada yer almaktadır. Aynı yılda İzmir'de 33 milyon gül, 27 milyon gerbera, 14 milyon nergis üretilmiştir.

İzmir'deki bu ürünlerden bir kısmı, Türk Patent Enstitüsü'nden, kendilerine pazarlama üstünlüğü sağlayacak olan **coğrafik işaret** almış bulunmaktadır. Bu ürünler ege sultani üzümü, ege pamuğu, ege inciri, ödemiş patatesiyle bergama kozak çam fıstığıdır. Önümüzdeki yıllarda coğrafi işaret almış ürünlerin sayılarının artması beklenmektedir.⁽²⁰¹⁾

(200) 11 Eylül 2015 tarihinde yapılan Zeytin Odak Grubu Çalışması kayıtlarından derlenmiştir.

(201) Türkiye'de bu aşamada 183 ürün, coğrafik tescil almış bulunmakta, 207 ürünün tescil

İzmir’de Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Tarımı

Tıbbi ve aromatik bitkiler; defne, kekik, adaçayı, papatya, lavanta vb. bitkileri için geniş bir yelpaze oluşturmaktadır. Bu, başlangıçta doğada, yaban koşullarında yetişen ve doğadan toplanarak piyasaya sunulan bir niş oluşturan ürünleri kapsamaktadır. Gerek alternatif tıp alanındaki, gerek kozmetik sanayiindeki gelişmeler, bu nişteki kaliteli ürün talebini sürekli artırmaktadır.

Doğadan toplanan bu ürünlerin kaliteli olarak piyasaya sunulabilmesi için 1) Kimyasal kalıntılar ve toksinler bulunmayan ürünün toplanması; 2) Ürünün, özelliklerinin en iyi olduğu dönemde toplanması; 3) Bu konuda bilgili kişilerce hasat edilmiş olması; 4) Tağşiş edilmeden, uygun şekilde saklanmış olması gerekir. Günümüzde bu hasat koşulları içinde yeterli ürün sağlanamayınca, bunların kültür ürünü olarak üretimine geçilmiştir. Bu geçişte Kütaş ve bir Almanya firması olan Martin Bauer ve 1963’te FAO katkısıyla kurulan Ege Tarımsal Araştırma Enstitüsü öncülük yapmışlardır. Bu ürünler, 1. sınıf topraklarda değil, 500 metre üstü rakımlarda yamaç topraklarda, emek yoğun olarak üretilmektedir. Ege’de tütün üretiminin kalktığı yerlerde, tütünü ikame etmek için yetiştirilmeye başlamışlardır. Bu bitkiler, çok yıllık bitkilerdir. Susuz olarak yapılan tarımında ot sorunu olmamaktadır. Ama sulu tarım yapıldığında da üç hasat yapılabilir.

Türkiye’de ve Ege’de doğadan toplama, yerini yetiştirmeye bırakmaya başlamıştır. 2015-2016 yılında, doğadan toplama yapılmayınca ıhlamur fiyatları yükselmiş, ithalat yapılmak durumunda kalınmıştır. Bunun üzerine Karadeniz’de ıhlamur fidanı dağıtılarak, budamayla toplaması kolay biçim verilen ıhlamur ağaçlıkları kurulmaya başlanmıştır. Dağçayı ve şevketi bostan⁽²⁰²⁾ son yıllarda kültür üretimine alınmıştır. En çok başarı sağlanan ürünler kekik ve adaçayı olmuştur. Bu başarıda bu ürünlerin tarımının, tütün tarımına

---

süreci devam etmektedir. Türkiye’de tescil edilebilecek 2500 ürünün bulunduğu tahmin edilmektedir. İzmir tulum peyniri, İzmir boyozu, İzmir gevreği, İzmir lokması, İzmir şambalı, İzmir kumrusu, İzmir tulum peyniri konusunda tescil süreci devam etmektedir. Coğrafi İşaretler Sempozyumu”, *İzmir Ticaret Borsası*, Sayı 93, Kasım 2015, s. 31.

(202) Dağçayı (*sidentis perfoliata*), şevketi bostan (*scolymus hispanicus*).

benzer olmasının ve tütün alanlarının daraltılmasının payı bulunmaktadır. Kekik üretimi, Denizli’de gelişmiştir. 23 köyde 8.000 aile 100.000 dekar arazide üretim yapmaktadırlar. Dekardan 1200 lira gelir sağlayabilmektedirler. İzmir’de de eskiden tütün ekilen Kiraz, Ödemiş ve Karaburun köyleri, Tahtalı Barajı koruma alanları ve kirlenmemiş Yarımada bölgesi gelecekte bu tür tarımın gelişmesi için uygun yerler olarak görülmektedir.⁽²⁰³⁾

İzmir’de Örtü Altı (Sera) Üreticiliği

Tablo (23)’de verilen sebze ve çiçek üretimi değerleri, İzmir’de örtü altında ve örtü dışında gerçekleştirilen üretim miktarlarının toplamını vermektedir. Bu, örtü altında gerçekleştirilen sebze ve çiçek üretiminin bir bölümünü oluşturmaktadır. İzmir’de 2014 yılında, 11.918 dekar alanda sebze, 4.666 dekar alanda kesme çiçek üretimi yapılmaktadır. Toplam örtü altı üretimi, 16.584 dekar alanı kapsamaktadır. Bu alan, Türkiye’nin örtü altı üretim alanının %2,77’sini oluşturmaktadır. İzmir’de örtü altı sebze üretimi, 58 köye dağılmıştır ve 1797 hane tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu 1797 ailenin, 1630’u Menderes ilçesindeki 19 köyde kümelenmiş ve 9.817 dekar alanda örtü altı üretimi yapmaktadırlar. İkinci kümelenme, Bergama’nın dört köyünde 16 hanenin 800 dekar alanda yaptığı örtü altı üretiminde gerçekleşmektedir. İzmir’deki 11.918 dekar örtü altı sebze üretiminin 2.403 dekarı marula ayrılmış ve 7.567 ton üretim yapılmaktadır. 6.549 dekarlık alanda yapılan salatalık üretiminden de 155.737 ton ürün elde edilmektedir. 1.216 dekar üstü örtülü alanda yapılan domates üretiminden 33.337 ton ürün alınmıştır.⁽²⁰⁴⁾

İzmir’deki örtü altı çiçek üretimi, 57 köye yayılmıştır ve 2379 hane tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu 2379 aileden 600’ü Bayındır, 600’ü Ödemiş, 380’i Menderes, 246’sı Urla ve 160’ı Balçova’da yer almaktadır.

İzmir’de toplam örtü altı üretimin %90’ı plastik seralarda gerçekleşmektedir.

---

(203) 3 Aralık 2015 tarihinde yapılan, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Odak Grup Toplantısı kayıtlarından derlenmiştir.

(204) Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İzmir İl Müdürlüğü verileri.

Seralardaki üretim maliyetinde ısıtmada kullanılan enerjinin maliyeti önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle örtü altı üretimin, jeotermal enerjinin bulunduğu yerlerde yığılma eğilimi taşıdığı görülmektedir. Bu bakımdan Balçova, Bergama ve Dikili’de bir sera yoğunlaşması bulunmaktadır. Dikili’de 580 dekarlık alanda Agrobay tarafından kurulan topraksız tarımla yapılan ve jeotermal enerjiyle ısıtılan sera, Avrupa’nın en büyük serası olma iddiasını taşımaktadır. Jeotermal enerjinin kullanılması için hazırlanan projelerde, seralarda ısıtma için kullanılan suyun kullanıldıktan sonra geriye basılması için mekanizmalar bulunmaktadır. Ama üreticilerin bir kısmının geri basma işlevini yerine getirmemesinin yarattığı yüksek nemli ortam, üretimde sorunlar yaratmaktadır.⁽²⁰⁵⁾

Seralarda yapılan üretimde, gelişmiş ülkelerde topraksız tarıma geçiş eğilimi bulunmaktadır. Örneğin Hollanda ve Belçika’daki seraların %95’inde topraksız tarım yapılmaktadır. Böyle bir üretim, modern seralar gerekmektedir. Türkiye’de bu tür üretime ilk olarak, 1995 yılında Antalya’da Agroser başlamıştır. Antalya’da ve Kumluca’da bu tür üretim yaygınlaşmaya başlamıştır. İzmir’de de bu gelişmenin öncülüğünü Agrobay’ın, Dikili’deki seraları yapmaktadır.

İzmir’de Organik Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları

Tarımda verimliliği artırmak ve tarımsal zararlılarla mücadele etmek için kullanılan kimyasalların insan sağlığına ve çevre sağlığına ciddi bir tehdit oluşturması üzerine dünyada ortaya çıkan gıda güvenliğini geliştirmeye dönük akımdan, İzmir’deki orta sınıflar da etkilenmiş ve İzmir’de organik tarımsal üretim ve iyi tarım uygulamalarına talep yaratmışlardır. Kentli orta sınıfların kendileri, tarımsal üretime bir yandan sağlıklı gıda sağlamak, öte yandan yaşamlarına anlam katan bir faaliyette bulunmak için girmeye başlamışlardır. Bu gelişmeler, orta sınıflar açısından tarımı itibarlı bir faaliyet haline sokmaya başlamıştır. Çevreye, insan haklarına ve hayvan haklarına saygılı bir dünya görüşüne sahip olan bazı gruplar, organik tarım ürünü

---

(205) 18 Kasım 2015 tarihinde yapılan Süs Bitkileri ve Seracılık Odak Grup Çalışması kayıtlarından.

tüketmeye ve üretmeye kendilerini adamaya başlamışlardır.

İzmir’de ilk organik tarım Rapunzel firmasının, 1981’de Kemalpaşa’da gerçekleştirdiği kuru üzüm projesiyle başlamıştır. Türkiye’de organik tarımın öncü kuruluşu Ekolojik Tarım Organizasyonu Derneği, 1992 yılında İzmir’de kurulmuştur. Bakanlık, ilk organik tarım birimini İzmir’de örgütlemiştir. 2009 yılından itibaren her yıl, İzmir’de Organik Ürünler Fuarı açılmaktadır.⁽²⁰⁶⁾ Türkiye’de ilk organik ürün sertifikasyon kuruluşları, İzmir’de çalışmaya başlamıştır. Ayrıca Türkiye’nin ilk kontrollü ve sertifikalı organik açık pazarı *Eko Pazar, İzmir-Bostanlı* 2010 yılında açılmıştır.⁽²⁰⁷⁾ İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü’nün saptamalarına göre 2014 yılında İzmir’de organik bitkisel üretim yapan üretici sayısı 3.250’dir. 136 farklı tür ürün üretilmektedir. Ayrıca 6 farklı hayvansal ürün üretilmektedir. Organik olarak kayıt altına alınmış 23.000 hektarlık alanının 19.000 hektarı tarımsal üretim alanı olarak kullanılmaktadır; 4.000 hektarlık kısmı da doğal toplama yoluyla bitkisel ürün elde etme alanı olarak tanımlanmıştır.

İzmir, 2008 yılı ve öncesinde organik tarım yapılan alan bakımından Türkiye’de birinci sıradayken, 2009 yılında altıncı, 2010 yılında yedinci, 2011 yılında onbirinci sıraya gerilemiştir. 2007 yılında İzmir, üretim alanı bakımından Türkiye organik üretim alanının %20,4’ünde üretimin %4,5’ini üretirken 2011 yılında Türkiye’deki üretim alanının %2,3’ünde üretimin %1,6’sını üretmeye başlamıştı. Alan bakımından bu gerileme büyük ölçüde doğadan toplama yapılan alandaki küçülme dolayısıyla gerçekleşmiştir. Bu nedenle bu küçülme, üretim miktarında görülmemektedir. 2007 yılında, İzmir’in organik üretim miktarı, 25.376 ton iken 2011’de 45.593 tona 2014’te 50.282 tona⁽²⁰⁸⁾ yükselmiştir.

Organik tarımın yoğunlaştığı ilçeler; Tire, Torbalı, Karaburun, Foça, Kemalpaşa, Menderes ve Menemen’den oluşuyordu. Organik tarım hareketinin amaçları paralelindeki bir gelişme, FAO’nun **İyi Tarım Uygulamalarını (İTU)**

---

(206) <http://www.apelasyon.com/Yazi/325-izmir-organik-tarimin-baskenti> (Erişim, 10 Mart 2017).

(207) *İzmir Mevcut Durum Analizi 2013*, İZKA s. 152.

(208) Hüseyin Gökçe: “Organik Tarımda Üretim 1 Milyon Tonu Aştı”, *e-Dünya*, 3 Haziran 2015.

tanımlaması ve daha sonra özel sektörün Eurogap (daha sonra Globalgap adını almıştır) standartlarını geliştirmesi olmuştur. İTU, “tarımsal üretim sisteminin sosyal açıdan yaşanabilir, ekonomik açıdan karlı ve verimli, insan sağlığını koruyan, hayvan sağlık ve refahı ile çevreye önem veren bir hale getirmek için uygulanması gereken işlemler” olarak tanımlanmıştır. Bunun için üretimde Zararlılarla Entegre Mücadele, Entegre Ürün Yetiştiriciliği yaklaşımlarının uygulanması ve üretim sonrasında hasat ve depolamada, Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktaları yaklaşımı kullanılmaktadır. Türkiye’nin 2004 yılında İyi Tarım Uygulamalarına İlişkin Yönetmeliği uygulamaya koymasından sonra, İzmir’de de İyi Tarım Uygulamaları başlatılmıştır. İyi Tarım Uygulaması yapanların ürünlerine Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı’nca İTU sertifikası verilmektedir. Bu sertifikanın verilmesi için üretimden sofraya kadar ürünün gördüğü tüm işlemlerin kayıt altında tutulması ve sertifika alınması için Bakanlıkça yetki verilmiş sertifikasyon kuruluşlarına başvurulması gerekmektedir. Sistemde gönüllülük esastır. Üreticiler, sertifikasyon kuruluşuna gönüllü olarak başvurmakta, değerlendirme sonunda elde ettikleri sertifikayı ürünlerine pazarda üstünlük sağlamak üzere kullanılmaktadırlar.

İzmir’de, 2007 yılında 258 hektarlık alanda İTU yapılırken 2011 yılında 88 üretici tarafından 30 üründe 1.104 hektarda İyi Tarım Uygulamaları yapılmıyordu. 2014 yılındaysa, 18 ilçede (Aliağa, Balçova, Bayındır, Bergama, Buca, Çeşme, Dikili, Foça, Karaburun, Kemalpaşa, Menderes, Menemen, Ödemiş, Seferihisar, Selçuk, Tire, Torbalı, Urla) 551 üretici tarafından 48.362 dekar alanda İyi Tarım Uygulaması yapılmıştır. İyi Tarım Uygulamalarının yapıldığı ürünlerin başında zeytin gelmektedir. Zeytin dışında kiraz, narenciye, üzüm, nar, badem; yaş sebze domates, taze soğan, salatalık, enginar, pamuk ve dane mısır üretiminde de iyi tarım uygulaması yapılmaktadır. Gıda Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğünden alınan bilgilere göre 2015 yılında iyi tarım yapan üreticiler ve tarım yapılan alanda %100 ‘lük bir artış olduğu ifade edilmiştir. Bu yılda uygulanmaya başlayan Kiraz Yetiştiriciliğinde İyi Tarım Uygulamalarının Yaygınlaştırılması ve Kontrolü Projesi’nde 60 üretici, İyi Tarım Uygulaması içine girmiştir.

ÇATAK (Çevre Amaçlı Tarım Arazilerinin Korunması Projesi) kapsamında 2014

yılında İzmir'in 12 ilçesinde 334 üreticiye 24.822 dekar alanda 2.202.065 TL destekleme verilmiştir. Entegre ve Kontrollü Ürün Yönetimi Projesi'yle (EKÜY) 15 ilçede 22.771 dekar alanda 6 çeşit meyve ve 4 çeşit sebze 170.950 ton ürün alınmıştır. 2014 yılında İzmir'de, 3.211 üretici 22.980 hektar alanda organik tarım yapmıştır. 184 çeşitte 74.049 ton ürün alınmıştır. En çok **organik tarım yapılan ürünler, incir, zeytin, üzüm, yabani elma** olmuştur. Bu üreticilerden 1.218'i 86.873 dekar alanda yetiştirdikleri ürünler için 4.355.416 TL destek ödemesi almışlardır. Son 12 yılda organik üretim alanı %281, organik ürün üretimi %205 artmıştır.

Gıda güvenliğini tehdit eden gelişmelerden biri de biyoçeşitliliğin azalması olmaktadır. Bu bakımdan Türkiye'nin iki ulusal gen bankasından birinin İzmir'de bulunması çok önemlidir. Bu bankada, 55.000'i aşkın tohum örneği bulunmaktadır.

İzmir'de Hayvancılıkta Yaşanan Dönüşmeler

İzmir tarımı içinde hayvancılığın önemi sürekli bir artış içinde bulunmaktadır. Bu gelişmede Pınar Süt Mamulleri Sanayii A.Ş. süt ve et entegre tesislerinin, 1973 yılına kadar geriye giden bir tarihte kurulmuş olmasının payı büyük olmuştur. Daha sonra, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin süt kooperatiflerine destek vermesi, bu alandaki pazarlamanın gelişmesine önemli bir katkı yapmıştır. İzmir'de, 2002 sonrasında büyükbaş hayvan sayısındaki gelişmeyi izlemek için Tablo (24) hazırlanmıştır.

TABLO 24 Büyükbaş Hayvan Sayıları

	2002	2010	2014
Sığır (Kültür)	101.925	280.491	424.945
Sığır (Melez)	97.758	97.540	110.380
Sığır (Yerli)	28.824	20.487	20.590
Sığır (Toplam)	228.507	398.518	555.915

Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık İzmir İl Müdürlüğü.

Türkiye'nin büyükbaş hayvan sayısının %3,90'ı, İzmir'de bulunmaktadır. Son 12 yılda büyükbaş hayvan varlığı %143, son beş yılda ise %74,4 artmıştır. Sığırlarda saf kültür ırkı oranı %76 ve kültür melezi ırkı oranı %20'dir. Yerli ırk oranı %4'tür. Türkiye'nin tümüyle yerli ırk oranı %59'dur.

İzmir’de büyük baş hayvancılık, büyük ölçüde saf kültür ırkına dayanır hale gelmiştir. İzmir’de saf olan ırk, Holstein’dır. Büyükbaş hayvancılıkta 2014 yılındaki 424.945 kültür sığırının 325.951’i Ödemiş, Bayındır, Tire, Kiraz ilçelerinde bulunuyordu. Aynı yıldaki 110.380 melez sığırın 65.795’i Menderes, Kiraz ve Bergama’da yetiştiriliyordu. 20.590 yerli sığırın 9.409’u Bergama ilçesinde sayılmıştır.

İzmir’de sağılan hayvan başına kültür ırkı (Holstein) 7,3 ton/yıl, melezler 4,4 ton/yıl, yerli ırksa, 2 ton/yıl süt vermektedir. 2014 yılında, İzmir’de kültür ırkı inekler 1.411.372 ton, melez inekler 187.959 ton, yerli inekler 16.049 ton olmak üzere toplam 1.615.381 ton süt üretilmiştir. 2013 yılında uygulamaya konulan Süt Kalitesi Artırma Projesi kapsamında, Küçük Menderes Havzası’nda 8.200 süt sığırı işletmesi ziyaret edilerek eğitim verilmektedir.

Meraların fakir olması dolayısıyla İzmir’de büyükbaş hayvancılık ahırlarda intansive olarak yapılmaya başlayınca, büyükbaş hayvancılık, kaba yem üretiminin gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Günümüzde Türkiye’de yem üretimiyle hayvancılık birbirine bağımlı olarak gelişmektedir. Salt yem üreten bir çiftçi, kendi hayvancılık işletmesi yoksa ürününü satacak bir yer bulamamaktadır. Hayvancılık yapan bir kişi de kendi yetiştirmese yeterli kaba yem bulamamaktadır. Yonca, ‘yem bitkilerinin kraliçesi’ olarak bilinmektedir. Çok yıllık bir yem bitkisidir. Özellikle küçük çiftçiler, uzun erimli olarak düşünmedikleri için yonca ekimine gitmemektedirler. İzmir’de pamuk üretimindeki düşüş, bir yönden yem kaybına neden olduysa da öte yandan pamuktan boşalan alanlarda silajlık mısır üretilmeye başlanmasıyla kaba yem arzı artırılmıştır. Yem bitkisi olarak silajlık mısır, Türkiye’de %20’lik bir paya sahipken bu oran İzmir’de %70’e yükselmektedir. Yem bitkisinde silajın bu kadar baskın hale gelmesi, yem üretimi bakımından küçükbaş hayvanların dışta kalmasına neden olmaktadır. Mısır üretiminde çok miktarda su ve önemli miktarlarda azot gübresi kullanılması gerekmektedir. Ödemiş’te sularda görülen azot kirliliği büyük ölçüde bu yüzden olmaktadır. Silajlık mısır üreticileri, domuz tehdidiyle karşılaşmaktadırlar. Bunun için elektirikli çitler kurma, çakal popülasyonunu artırma gibi yollara başvurulmaktadır. İzmir, yem bitkisi üretiminde Türkiye’de birinci il haline

gelmiştir. Buna rağmen İzmir’de hayvancılığın kaba yem açığı, 250.000 ton olarak hesap edilmektedir. İzmir ve Ege’nin bahçe tarımına uygun olmasından yola çıkılarak silajlık mısır üretiminin bu hakimiyetini, sorgulanmaya başlamasına karşın, önümüzdeki yıllarda İzmir’de silajlık mısır üretiminin önemini koruyacağı söylenebilir.⁽²⁰⁹⁾

İzmir’de mera hayvancılığı yapılamadığından hayvancılık, salt et hayvancılığı olarak değil hem süt, hem et hayvancılığına uygun Holstein türü ırklar üzerinden yapılmaktadır. İzmir’de besi hayvancılığı yapılmamaktadır. İzmir’de hayvancılık işletmeleri, erkek buzağları bir yaşında 250 kg’a gelinceye kadar beslemekte sonra satmaktadırlar. Bu, hayvancılık işletmeleri için bir güvence teşkil etmektedir. Çiftçi, çocuğunu evlendirirken ya da başka nedenlerle paraya ihtiyacı olduğunda buzağısını satmaktadır.⁽²¹⁰⁾

İzmir’de büyükbaş hayvancılığının gelişmesinde sağlanan başarının gerisinde iki önemli faktörün etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi İzmir’in kaba yem yetiştirmekteki üstünlüğüdür. İzmir’de bir yılda üç ürün alınabilmektedir. Genellikle kasım-mayıs döneminde arpa; mayıs-temmuz döneminde mısır; ağustos- ekim döneminde mısır yetiştirilmektedir. İkinci önemli faktör, süt için soğuk zinciri olan iyi bir pazarlama sisteminin bulunması dolayısıyla süt fiyatlarının istikrarlı ve yüksek olmasıdır. 2015 yılından itibaren süt talebinin artırılamaması dolayısıyla İzmir’de büyük baş hayvancılık sıkıntıya düşmüştür.⁽²¹¹⁾

TABLO 25 Küçükbaş Hayvan Sayıları

	2002	2010	2014
Koyun (Yerli)	329.008	378.627	547.344
Koyun (Merinos)	1.015	3.465	3.620
Keçi (Kıl)	121.407	161.843	234.967
Keçi (Tiftik)	1.400	2.605	867
Toplam	452.830	546.540	786.798
Kaynak: Gıda Tarım ve Hayvancılık İzmir İl Müdürlüğü.			

(209) 3 Aralık 2015 tarihinde yapılan Yem Bitkileri Odak Grup Çalışması kayıtlarından.

(210) 23 Haziran 2015 tarihinde Büyükbaş Hayvancılık Odak Grubu Çalışması kayıtlarından.

(211) 23 Haziran 2015 tarihinde Büyükbaş Hayvancılık Odak Grubu Çalışması kayıtlarından.

2014 yılında İzmir’de, Türkiye’deki küçük baş hayvan sayısının %1,90’ı bulunmaktadır. Aynı yıl, İzmir’deki büyükbaş hayvan sayısında bu oranın %3,9 olduğu hatırlanırsa İzmir’de küçükbaş hayvan sayısının az olduğu söylenebilir. Bunun temel nedenin İzmir’de meraların az ve kötü kalitede olması olduğu söylenebilir.⁽²¹²⁾

Küçükbaş hayvan varlığı son 5 yılda %20,7, son 12 yıldaysa %73,7 artmıştır. 2014 yılında İzmir’de, İzmir’e özgü bir tür olan 87.954 sakız koyunu bulunuyordu. Bu sakız koyunlarından 30.000’i Menderes, 35.000’i Tire ve 11.343’ü Seferihisar’da yetiştiriliyordu. İzmir’de yetiştirilen diğer yerli koyunların sayısıysa 459.390’e ulaşıyordu. Diğer yerli koyunlardan 280.210’u Bergama, Dikili, Menemen, Kiraz ve Ödemiş ilçelerinde yetiştiriliyordu. Sakız koyunlarıyla diğer yerli koyunların toplamı Tablo (25)’de verilen 547.344 toplam yerli koyun sayısına ulaşmaktadır. Tablo (25)’de verilen küçük sayıdaki merinos koyunlarının tümü Menemen’de yetiştirilmekteydi.

Tablo (25)’de görüldüğü üzere son dört yılda keçi sayısı %45 artış göstermiştir. 2014’de ulaşılan 235.834 keçi sayısının, 182.498’ini kıl keçileri, 16.541’ini maltız keçileri, 37.662’sini diğerleri (saanen) keçileri oluşturmaktadır. Kıl keçi üretimi esas olarak Karaburun’da yoğunlaşmıştır. Burada 35.600 keçilik bir yığılma bulunmaktadır. Bunu Bayındır, Bergama, Kınık, Menemen, Ödemiş izlemektedir. Maltız keçileri, esas olarak Menderes ilçesinde yetiştirilmektedir. Saanen üretimiye Seferihisar ve Dikili’de yoğunlaşmıştır. Kıl keçileri 0,07 ton/yıl, saanenlerse 0,85 ton/yıl süt vermektedir.⁽²¹³⁾

Hayvancılığın ekonomisi, temelde kırmızı et ve süt üretimine dayanmaktadır. İzmir’de, 2002 yılında 29.761 ton kırmızı et üretilirken 2012 yılında 31.814 ton et üretilmiştir. İzmir’de et üretimi büyük ölçüde aynı düzeyde kalırken süt üretiminde büyük bir artış yaşanmıştır.

---

(212) 10 Eylül 2015 tarihinde yapılan Küçükbaş Hayvancılık Odak Grubu Çalışması kayıtlarından.

(213) Ege Üniversitesi’nin, İzmir koşullarında geliştirdiği iki koyun türü bulunmaktadır. Bunlardan biri, et üretimi için geliştirilmiş Tahirova Koyunu, ikincisi süt üretimi için geliştirilmiş, Sönmez Koyunu’dur. Odak grubu toplantısında gelecekte bu koyunların yaygınlaştırılması önerilmiştir.

2014 yılında, İzmir’de 32.751 ton koyun sütü, 26.389 ton keçi sütü üretilmiştir. Bu sayılara 1.615.381 ton inek sütü eklendiğinde İzmir’in yıllık toplam süt üretimi 1.674.523 tona ulaşmaktadır. Bu miktarla İzmir, Türkiye’nin süütünün %9’unu üreterek Türkiye’de birinci sırada yer almaktadır. Süt üretimini %58’i destek primi almaktadır (Türkiye’deyse %42). İzmir’de üretilen süütün %100’ü soğuk zincirle bağlantı kurmaktadır. Soğuk zincir, 5.160 ton/gün kapasiteye sahiptir (tek dolumla 1,8 milyon ton yıllık kapasite). Bu zincirin 294 süt toplama merkezi, 2.805 adet süt soğutma tankı, 628 süt taşıma aracı bulunmaktadır. İzmir’de süütün %80’i süt işleme tesislerinde işlenmektedir. (Türkiye ortalaması %50) İzmir’de üretilen süt, Türkiye’de 185 adet süt işleme tesisinde değerlendirilmektedir. Bunların 130’u İzmir’de bulunmaktadır.

Hastalıktan Ari AB Onaylı Hayvancılık İşletmeleri

Türkiye’de olduğu gibi İzmir’i de en yaygın hayvan hastalıkları, tüberküloz ve brucelladır. ŞAP Enstitüsünün kapanmasından sonra Türkiye’de devletin hastalıklarla mücadelesi zayıflamış durumdadır. Odak Grup Çalışması’nda hayvanlarda tüberkülozun yaygınlığının %50 düzeyinde olduğu ifade edilmiştir. Tüberkülozun yaygınlığında, ABD’den ithal edilen hayvanlarla hastalığın da ithal edilmesinin payı bulunmaktadır. İzmir’de halen günde 250 ton süt, sokak sütçüleriyle pazarlanmaktadır. Bu nedenle hayvan hastalıklarının insan sağlığı bakımından taşıdığı risk de yükselmektedir. Bu durumda hayvancılık işletmelerinin hastalıktan ari hale getirilmesi özel bir önem kazanmış bulunmaktadır.⁽²¹⁴⁾

2014 yılında İzmir’de hastalıktan (tüberküloz, brucella) ari 48 büyükbaş hayvan işletmesi, 3 küçükbaş işletmesi bulunmaktaydı. Bu büyükbaş işletmelerinde 286.500 lt/gün süt elde edilmektedir. Türkiye’deki hastalıktan ari ilk küçük baş işletmeleri olan bu üç işletmede 2850 lt/gün süt üretilmektedir. İzmir’de, AB onaylı 11 süt işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmeler, yılda 164.550 lt/gün süt üretmektedir.

---

(214) 23 Haziran 2015 tarihinde yapılan Büyükbaş Hayvancılık Odak Grubu Çalışması kayıtlarından.

İzmir, en çok süt üreten ve desteklenen il olmuştur. 2013 yılında 826 bin ton süt için 56 milyon TL, 2014 yılında 968 bin ton süt için 50,5 milyon TL, 2002-2014 yılları arasında toplam 353,3 milyon TL destekleme primi olarak verilmiştir.

İzmir’de anaç sığır desteklemesi için 2013 yılında 46,6 milyon TL, 2008-2103 yılları arasında toplam destekleme primi olarak 193,3 milyon TL ödenmiştir. Kırmızı et konusunda İzmir’de besilik erkek sığır için 2014 yılında 9,7 milyon TL, 2011-2014 arasındaysa toplam 41,5 milyon TL ödenmiştir.

Hastalıktan ari işletmeler oluşturmak için 2013 yılında 6,9 milyon TL, 2007-2013 yılları arasında da 15,4 milyon TL destekleme yapılmıştır.

2011 yılında il hayvansal üretim değerinin %38,7’sini süt, %27’sini beyaz et, %23,6’sını kırmızı et %8,4’ünü yumurta, %1,8’ini bal-balmumu oluşturmuştur.

İzmir’de Tarımsal Faaliyetlerin İzmir’in GSYİH’sına Sağladığı Katkı

157

1998’de Türkiye’e, tarımın GSMH’daki payı %12,9 düzeyindeyken 2014 yılında tarım sektörünün payı %8,3’e kadar gerilemiş bulunmaktadır. Türkiye’de tarım sektörü, 1998- 2014 yılları arasında mutlak olarak büyümesine karşın görece olarak küçülmüştür.⁽²¹⁵⁾ 2014 yılında, Türkiye’nin tarımsal gayri safi yurtiçi katma değerinin %8,20’si İzmir’de üretilmiştir. Tablo (26)’nın verilerine göre 2014 yılında, İzmir’in tarımsal katma değerinin %49,13’ü bitkisel üretimden, %46,28’i hayvansal üretimden, %4,60’ı su ürünlerinden gelmektedir. Bu dağılım, İzmir tarımındaki bir yapısal dönüşümü haber vermektedir. 2002 yılında, İzmir’in tarımsal katma değeri içinde hayvancılığın %26 olan payının 2014’de %46’ya çıkmış bulunması tabii, ki çok önemli bir yapı değişikliğine işaret ediyordu.

---

(215) Ahmet Aşarkaya: *Tarım Sektörü*, İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü, Haziran 2015.

TABLO 26 İzmir’de 2014 Yılında Tarımsal Faaliyetlerin Yarattığı Katma Değer Miktarları

Ürün Grupları	Üretim Değeri (TL)	İzmir Toplamı İçinde Yüzdesi	Yüzdeleri
Tarla Ürünleri	1.563.420.135	15,29	31,12
Sebzeler	1.345.737.912	13,16	26,79
Meyveler	1.979.747.885	19,36	39,40
Süsbitkileri (Kesme Çiçekçilik)	135.288.411	1,32	2,69
BİTKİSEL ÜRETİM TOPLAMI	5.024.194.343	49,13	100,00
Et (Kırmızı +Beyaz)	2.128.939.147	20,82	44,98
Süt (Sığır+Koyun+Keçi)	2.063.338.542	20,18	43,60
Yumurta	478.427.672	4,68	10,11
Bal+ Balmumu	59.487.425	0,58	1,25
Yapağı +Kıl	2.775.564	0,03	0,06
HAYVANSAL ÜRETİM TOPLAMI	4.732.968.351	46,28	100,00
Deniz Balıkları	26.741.832	0,26	5,65
Diğer Deniz Ürünleri	3.847.431	0,04	0,87
İç Su Balıkları (Avcılık)			
Kültür Balıkları	439.351.319	4,30	93,48
SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ TOPLAMI	469.940.582	4,60	100,00
TOPLAM TARIMSAL ÜRETİM	10.227.103.276	100,00	

İzmir Kent Ansiklopedisi’nde belirtilen veriler dikkate alınarak **sabit fiyatlarla** yapılan bir hesaplamaya göre,1986-2012 yılları İzmir’de tarımsal faaliyetlerin yarattığı katma değer, %106 artarak yaklaşık iki misli hale gelmiştir. Bu dönemde, İzmir’in tarımsal katma değeri, yılda %3,3 büyümüştür. Bu büyüme, aynı dönemde Türkiye tarımında gözlenen yıllık 1,7 olan büyümenin oldukça üstündedir. Bu dönemde yılda, sebze üretiminde %9,5, meyve üretiminde %6, hayvansal ürünler üretiminde %5,1, süs bitkileri üretiminde %5,2 büyüme yaşanmıştır. Tarla bitkileri üretiminde yıllık artış %0,3 düzeyinde kaldığı için ortalama büyüme %3,3’e düşmüştür.⁽²¹⁶⁾

İzmir’in bitkisel üretim değeri içinde tarla bitkilerinin payı, 1986’da %54,3 iken 2001’de %36,0’ya, 2014’de %31,12’ye düşmüştür. Sebzelerin payı, 1986’da %9,5 iken 2001’de %36,3, 2014’de ise 26,79 olmuştur. Meyvelerin payı, 1986’da %36,3 iken 2001’de %27,7 olmuş, 2014’de yeniden %39,40’a yükselmiştir. Süs bitkilerine ait bilgiler, 1986 ve 2001 yılları için verilmemiştir. Bu yıllarda muhtemelen çok küçük değerler almıştır. 2014 yılında aldığı pay %2,69

(216) Yaşar Uysal: *Age.*, s. 102.

olarak hesaplanmıştır. Bu sayılar, bize İzmir’de, bitkisel üretim kompozisyonunda önemli değişimler yaşandığını göstermektedir. Tarla ürünleri gerilemiş: sebze, meyve ve süs bitkilerinde önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. En önemli kaymayla bitkisel üretimle, hayvansal üretim arasında yaşanmıştır. 1986’da İzmir’de tarımsal üretimin %66,5’u bitkisel ürünlerden, %32’si hayvansal ürünlerden, %1,51’i su ürünlerinden kaynaklanıyordu. 2001 yılına gelindiğinde bu oranlarda radikal değişme olmamıştır. Bitkisel üretimin payı %69,3, hayvancılığın payı %27,3, su ürünlerinin payı %2,8 olmuştur. 2014 yılındaysa bitkisel üretimin payı %49,1’e gerilemiş, hayvancılığın payı %46,28’e, su ürünlerini payı %4,60’a yükselmiştir. Bu dönüşümde bir yandan 2006 yılında su ürünlerinde tarla balıkçılığına geçişin payı olduğu gibi öte yandan yükselen hayvan ürünleri fiyatları dolayısıyla hayvancılık yatırımlarındaki artışın payı bulunmaktadır.

İzmir Tarımının Türkiye’nin İhracatına Katkısı

Genel olarak Türkiye’nin iklim, toprak ve ürün çeşitliliği bakımından üstünlükleri bulunması dolayısıyla ihracat potansiyelinin çok yüksek olması beklenilebilir. Ama gerçekleşen ihracat, bir yandan tarım sektörünün yapısal problemleri ve diğer ülkelerde tarım üretiminin ve ihracatının daha yüksek oranlarda desteklenmekte olması dolayısıyla beklenenden düşük kalmaktadır. Ama Ege ve İzmir bu bakımdan ayrılmaktadır.

Ege ve İzmir tarımı, gelişme süreci içinde 17. yüzyıldan bu yana hep dış dünyanın taleplerine duyarlı olmuştur. Ege Bölgesi ve İzmir, tarımsal ürünlerini uzun yıllardır İzmir limanından dış dünyaya ihraç etmektedir. Bu nedenle İzmir’de gelişmiş bir ihracat yapma kapasitesi bulunmaktadır.

TABLO 27 Tarım Ürünleri İhracatı (2014)			(Dolar)
	Türkiye	İzmir	Yüzde
Tarım ve Hayvancılık	6.010.422.189	1.091.610.726	18,2
Balıkçılık	346.695.125	79.485.009	22,9
Gıda Ürünleri ve İçecek	11.104.075.837	1.064.787.652	9,6
Tütün Ürünleri	554.984.400	275.011.704	49,6
Toplam	18.016.141.551	2.510.904.091	13,9
Nüfus (Kişi)	77.667.864	4.113.072	5,3
Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İzmir İl Müdürlüğü.			

Türkiye'nin 2014 yılında 18 milyar dolar olan tarımsal ürün ve gıda ihracatının %14'ü olan 2,5 milyar doları İzmir ilinden yapılmıştır. 2014 yılında Türkiye, 192 ülkeye 1.681 türde ürün ihraç etmiştir. İzmir, 2002 yılında 875 bin dolar olan ihracatını 2014 yılında 4.113 bin dolara yükseltmiştir.⁽²¹⁷⁾

---

(217) Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İzmir İl Müdürlüğü: *İzmir'de Tarım 2015*, s. 6-7.

VI. İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ'NİN İZMİR'DE TARIMIN YENİDEN YAPILANMASINDA OYNADIĞI ROL

İzmir Büyükşehir Belediyesi, Türkiye'deki diğer büyükşehir belediyelerinden farklı olarak Yerelde Kalkınma yaklaşımını benimsediği için çok aktif bir tutum içinde bulunmaktadır. 2004 yılında uygulamaya giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'yla, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin görev alanı, İzmir Hükümet Binası merkezli olarak çizilen 50 km. yarıçaplı dairenin içinde kalan, 21 ilçe ve 166 köyü kapsar hale gelmiştir. Bu gelişme üzerine İzmir Büyükşehir Belediyesi, Türkiye'de ilk kez 2007 yılında Tarım, Park ve Bahçeler Daire Başkanlığını kurdu. Daha sonra **Tarımsal Hizmetler Daire Başkanlığı** adını alan bu örgüt, belediyelerin alışılmış park ve bahçe işlevlerinin ötesinde sorumluluklar yükleniyordu. Bu daire başkanlığı, temelde İzmir'in gelişmesinde katkı yapacak iki yeni işlevi üstlenecekti. Bunlardan birincisi tarımsal faaliyetlerin, kalkınmanın yerelden başlamasını sağlayacak biçimde gelişmesini sağlamakken ikincisi İzmir'deki tarımsal gelişmenin çevreye dost, sürdürülebilir nitelikte olmasını gerçekleştirmeye çalışmaktı. 2004 sonrasında İzmir Büyükşehir Belediyesi, tarım alanındaki programını büyük ölçüde pratik içindeki uygulamalarıyla geliştirirken 12 Kasım 2012'de büyükşehir belediyesinin sınırlarının il sınırlarıyla özdeşleştirilmesini düzenleyen 6360 sayılı yasanın kabul edilmesiyle Büyükşehir Belediyesi 30 ilçe ve 597 köye hizmet vermeye başladı.⁽²¹⁸⁾

Tarımsal Hizmetler Daire Başkanlığı'nın, geliştirdiği ve uyguladığı projelerle pratik içinde oluşturduğu programını dört başlık altında toplayabiliriz. Bunlar;

- İzmir'de organik tarımın gelişmesinin ve yaygınlaşmasının desteklenmesi,
- İzmir kırsalındaki ova yolları sisteminin asfaltlanmasını gerçekleştirmek,

---

(218) Bu konuda bkz: "Kırsal Kalkınmada İzmir Modeli", 4 *Mevsim*, Yıl 5, Sayı 17, s. 22-24.

- Küçük üreticilerin kooperatifler halinde örgütlenmesini sağlamak,
- İzmir’de tarımda rastlanılan pazarlama darboğazlarının aşılmasının, İzmirliilerin sağlıklı ve güvenli gıdaya ulaşmasının yollarını geliştirmek, diye sıralanabilir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2007’den beri İzmir’de **organik tarımı** geliştirmek için iki tür hizmet üretmektedir. Bunlardan birincisi eğitim hizmetleri, ikincisiye destek hizmetleridir. Bu hizmetlerin verilmesine, Tahtalı İçme Suyu Barajı Havzası’ndan başlanmıştır. Daha sonraki yıllarda Yağcılar, Kuşçular, Orhanlı, Ovacık, Zeytinler, Nohutalan, Bademler, Kadiovacık, Efemçukuru, Yeni Bulgurca, Yeniköy, Payamlı, Gödence ve Kavacık köylerinde İZKA desteği de sağlanarak organik tarıma geçiş için destek çalışmaları yapılmıştır. Eğitim verilirken Ege Üniversitesi’nin araştırma enstitüleriyle Tarım, Park ve Bahçeler Dairesinin uzmanları ve Tarım İl Müdürlüğü’nün uzmanları iş birliği yapmaktadır.

Tarım, Park ve Bahçeler Daire Başkanlığı’nın eğitim çalışmalarının odaklandığı ikinci önemli alan, Yarımada (Çamlı Baraj Havzası’nda), Kemalpaşa, Menderes, Bayındır, Menemen, Torbalı, Urla, Seferihisar, Aliğa, Güzelbahçe ve Kınık’taki orman köylerine çiftçi eğitimi çalışmaları vermek olmaktadır.

Çiftçinin yaşamını kolaylaştıran üretimin kalitesini artıran ikinci proje, köy ve üretim **yollarının asfaltlanması** olmuştur. Öncelik, ova yollarının asfaltlanmasına verilmiştir. Belediye, 2004-2015 yılları arasında, 400 km.’si üretim yolu olmak üzere, toplam 4.400 km. yolda sathi kaplama gerçekleştirilmiştir.

Daha önceki bölümlerde gördüğümüz üzere Türkiye’nin 2001’de içinde girdiği neo-liberalist dönemde, küçük çiftçilerin varlıklarını sürdürebilmeleri için birlikte varolmalarını sağlayacak **işbirliğini gerçekleştirmeleri** (kooperasyon) gerekli hale gelmiştir. Ege Bölgesi’nin geçmişinde Türkiye’deki en uzun kooperatifleşme deneyiminin bulunması, bu yöndeki gelişmelerin sağlanmasını kolaylaştırmıştır denilebilir. Bu bağlamda Belediye’nin öncülüğünde küçük aile işletmelerinde, organik atıkların birlikte değerlendirilmesi modeli içinde bağ ve bahçe atıkları kullanılarak humus üretilmiş ve toprağın kapasitesinin artırılması için kullanılmaya başlamıştır. Ortak makine

kullanımının yararlılığını göstermek için Menderes, Urla ve Seferihisar'ın Yeniköy, Orhanlı ve Yağcılar köylerinin 30 küçük işletmesinde pilot uygulamalar yapılmıştır. İzmir Büyükşehir Belediyesi, 18 ilçenin ziraat odasıyla 175 araçlık protokol imzalayarak çiftçilere tarım makinası desteği vermektedir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, küçük üreticilerin güçlendirilmesine ilişkin çalışmalarında başarılı olabilmek için küçük üreticilerin kooperatifler halinde örgütlenmiş olmalarının önemini kavramış bulunmaktadır. Bu bağlamda Tire Süt Kooperatifi, Bayındır Çiçek Üreticileri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Ödemiş Bademli Fidancılık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Urla Bademler Köyü Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Kiraz İğdeli ve Çevre Köyleri Tarımsal Kalkınma Kooperatifi sayılabilir. Kırıldaki üreticinin desteklenmesi amacıyla kooperatiflerle anlaşma yapan ve Türkiye'de 'sözleşmeli üretim' modelini uygulayan ilk yerel yönetim İzmir Büyükşehir Belediyesi olmuştur. 2007 yılından günümüze kadar İzmir Büyükşehir Belediyesi fidan, mevsimlik çiçek, zeytinyağı, süt, yoğurt ve peynir gibi ihtiyaçlarını kooperatiflerden sağlayarak yerel küçük üreticinin ürününün pazarlanması için bir kanal açmıştır.

Bu bağlamda İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Türkiye'nin tümünde ses getiren projesi 2005'de uygulamaya başladığı **Okul Sütü Projesi** olmuştur. Belediye, ilkokul öğrencilerinin süt içmesini sağlayacak bir süt dağıtım projesi geliştirmiş ve uygulamaya başlamıştır. Bu proje, bir yandan sağlıklı bir nesil yetiştirme amacını gerçekleştirmeye katkı yaparken İzmir Büyükşehir Belediyesi bu sütü, Tire Süt Kooperatifi'nden sağlayarak İzmir'de küçük hayvancılık işletmelerinin karşı karşıya olduğu pazar dar boğazını aşmasını sağlamıştır. Bu projenin başarısı üzerine Hükümetin Okul Sütü Projesi'ni tüm Türkiye'de uygulamaya karar vermesi sonucu İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Tire Süt Kooperatifi üyelerine sağladığı pazarlama desteği dayanağını yitirmiş oldu. Bu durumda İzmir Büyükşehir Belediyesi, bu desteğini sürdürmek için projesini yeniden formüle etmiş ve 2012 yılından itibaren okula gitmeyen 0-5 yaş arasındaki çocukların evlerine kadar süt götürmeyi hedef alan **Süt Kuzusu** projesini başlatmıştır.

İzmir Büyükşehir Belediyesinin Okul Sütü Projesi yoluyla 2005 yılında süt dağıtmaya başlaması, Tire ve civarındaki süt üreticilerine önemli katkılar sağlamıştır. 2008 yılında büyük bir kriz yaşayan üreticiler, İzmir Büyükşehir

Belediyesi'nin Okul Sütü Projesi'ni Tire Süt Kooperatifi eliyle uygulamaya başlamasıyla rahatlamıştır. Son 10 yılda, Türkiye'de süt üretimi %70 artarken Tire ve çevresinde bu proje ile birlikte süt üretimi %410 artmıştır. Projeyle sadece kooperatif üyelerine değil, düşmekte olan süt fiyatlarını dengelenmesi yoluyla bu bölgede diğer bölgelere göre daha yüksek fiyat oluşmasını sağlayarak, bölgedeki tüm süt üreticilerine yarar sağlanmıştır.

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin tarımda pazarlama darboğazını aşmakta uygulamaya çalıştığı tek girişimi süt alanıyla sınırlı kalmamıştır. Organik tarımsal üretim yapanların pazarlama olanaklarını genişletmek amacıyla **ekopazarlar kurulması** yoluna gitmiştir. Bu amaçla İzmir Büyükşehir Belediyesi, Bostanlı (Karşıyaka) ve Balçova'da ekopazarlar kurmuştur. Ürünler bez, kağıt ya da doğada yok olan ambalajlarda, sağlıklı tezgah örtüleri üzerinde tüketiciye ulaştırılmaktadır.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2012 yılında kurduğu **Toprak ve Yaprak Analiz Laboratuvarıyla** başvuran ve kayıt belgesine sahip olan çiftçilere kapsamlı toprak analizleri yaparak, doğru gübre kullanımına ve toprağın yeterli organik madde muhtevasına sahip olmasına yardımcı olmaya çalışmaktadır. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Tarımsal Hizmetler Daire Başkanlığı'nınca geliştirilmiş bulunan, henüz uygulanmamış Bayındır Arıkbaşı'nda **Çiçekçilik Organize Bölgesi**, Halilbeyli ve Seyrek'te ise **Hayvancılık Organize Bölgeleri** projeleri bulunmaktadır.⁽²¹⁹⁾

Koray Velibeyoğlu'nun⁽²²⁰⁾ başkanlığında bir araştırmacılar grubu, 2014 yılında, **Urla-Çeşme-Karaburun Yarımadası İçin Bir Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi** hazırlamıştır.⁽²²¹⁾ Bu çalışma Urla, Çeşme, Karaburun, Seferihisar ve Güzelbahçe ilçelerini kapsamaktadır. Bu çalışmada katılımcı bir süreç izlenerek Yarımada'nın tarımsal varlıklarına ilişkin bir saptama yapılmıştır.

(219) Yaşar Uysal: *Age.*, s.120-121.

(220) İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2008 yılında Urla-Çeşme-Karaburun Yarımadası'nın gelişimi için bir fikir yarışması açmış ve bu yarışmanın birinciliğini Koray Velibeyoğlu'nun başkanlığını yaptığı bir ekip kazanmış bulunuyordu.

(221) Koray Velibeyoğlu vd.: *İzmir Gediz-Bakırçay Havzası Sürdürülebilir Yerel Kalkınma Stratejisi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 2015.

Bunlar arasında zeytin, bağcılık, yerel ürünler, tarımsal turizm gibi unsurlar bulunmaktadır. Ayrıca, sakız, mandalina, enginar, nergis, kavun, bamya ve yerel bitkiler, Yarımada'da potansiyeli yüksek ürünler olarak belirlenmiştir. Küçükbaş hayvancılık ve hayvansal ürünler de katma değer yaratma potansiyeline sahip diğer varlıklar olarak saptanmıştır.

Günümüze kadar Yarımada'da İzmir'e yakınlığı ve erişim kolaylığı nedeniyle ikinci konutlara dayalı bir yapılaşma gelişmiştir. İkinci konutların gelişimi, mevcut yerleşimlerin yakınından başlayarak genellikle tarım alanları üzerine doğru olmuştur. Bu nedenle turizm sektörü, Yarımada'nın tarımsal üretimi üzerinde olumsuz etkilere sahiptir. Yarımada topraklarının %12,5'u tarıma elverişli olmasına rağmen boş tutulmaktadır. Tarım topraklarının boş kalması Karaburun, Güzelbahçe ve Urla ilçelerinde artma eğilimindedir. Bununla birlikte, son yıllarda tarım ve turizmi bütünleştirme süreci hız kazanmaktadır. **Agro-turizm**, çiftçilerin ürün çeşitlendirme ve ek gelir sağlama yollarını arttırması açısından önemliken, aynı zamanda turist olan tüketicilere doğal yaşam koşullarında tarımsal faaliyetlere doğrudan katılma olanağı tanımaktadır. Yarımada sakız, hurma zeytini, bağ, nergis, enginar, mandalina gibi agro-turizm bakımından önemli, özellikli ve özgün ürünleri içermektedir. Yarımada'da agro-turizm kapsamında Karaburun, Seferihisar ve Urla öne çıkmaktadır.

Hazırlanan bu planda; Yarımada çapında bir örgütlenme olarak **Yarımada Tarım Kalkınma Kooperatifleri Birliği** oluşturulması; hem işletmeci hem de kırsalın ve köylünün birlikte kazanç elde etmesini sağlayan, kırsal pazara açan ve işletme için fark yaratan bir model olarak **tarladan sofraya modeli** önerildi. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin 2008 yılında başlattığı organik tarım projesinin sürdürülmesi için Seferihisar'ın Orhanlı köyündeki Orhanlı-Kavakdere mikro havzası pilot alan olarak belirlenmiştir. Orhanlı-Kavakdere mikro havzasının tamamen organik tarım havzası haline getirilmesi yanında Karaburun, Seferihisar gibi bazı ilçelerde çok yaygın olan küçükbaş hayvancılık alanında Hayvancılık İhtisas Bölgeleri'nin oluşturulmasını, Bölgedeki mikro havzalarda geleneksel tarımsal uygulamalar yerine daha yüksek getirisi olan çevre dostu örtü altı ya da organik üretimin organize edilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarından (jeotermal) yararlanılması önerilmektedir.

Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'nin tamamlanmasından sonra İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü ve Ege Üniversitesi işbirliğinde 2015 yılında, Koray Velibeyoğlu ve arkadaşlarına **İzmir Gediz-Bakırçay Havzası Sürdürülebilir Yerel Kalkınma Stratejisi**'ni hazırlatmıştır.⁽²²²⁾ Proje alanı Gediz ve Bakırçay havzalarında yer alan Aliağa, Bergama, Dikili, Foça, Kınık, Kemalpaşa ve Menemen ilçeleri ile Gediz Deltası'nın Çiğli ilçesi içinde yer alan bölümlerini kapsamaktadır.

Foça ve Kemalpaşa ilçeleri tarım alanlarının amaç dışı kullanımı bakımından çok baskı altında kalmaktadır. Bu baskı, önemli ölçüde kirliliğe neden olmaktadır. Seracılığın yaygınlaşması en çok Bergama ve Dikili'de gözlenmektedir. Küçükbaş hayvan yetiştiriciliği Dikili ve Aliağa'da yaygınlaşmaktadır. Havzalarda kirlilik, genel olarak gözlenen bir eğilimdir. Bu konu en çok Bergama, Foça, Menemen ve Aliağa'da gündemdedir. Maden işletmelerinin yol açtığı çevre sorunlarından etkilenen ilçeler; Aliağa, Dikili, Bergama ve Foça'dır. Dikili'de jeotermal kaynaklarının kullanım alanları artmaktadır. Kırsal nüfusun yaşlanması ve gençlerin köyden göç etmesi Aliağa, Menemen, Dikili'de önemli eğilimlerdenidir. İzmir'de tarım politikası geliştiren kurumlar, jeotermal seraların 10.000 dekarlık bir büyüklüğe ulaşmasını hedeflemektedirler.

Bakırçay Havzası tarım arazilerininse Kınık-Çandarlı-Dikili arasında yer aldığı ve çok önemli bir tarımsal bütünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Bakırçay Havzası, bu özelliğiyle havza yönetimi kolaylığı ve başarısı açısından önemli bir avantaja sahiptir. Bakırçay Havzası'nda jeolojik yapısı dolayısıyla sıcak su (termal) kaynakları bulunmaktadır. Bu alanda örgütlenme ve pazar destekleriyle kısa sürede tarımsal istihdam yaratmak mümkündür. Bakırçay ve Kemalpaşa havzalarındaki üreticilerin, yeniliklere ulusal düzeyde en açık çiftçilerden oluştuğu görülmüştür. Buna bağlı olarak, bitkisel ve hayvansal üretimde, yeni modeller (salma tavukçuluk, sürü hayvancılığı, organik üretim, yerel ürün çeşitleri tanıtımı ve üretimi) deneme eğilimi ve üretimde fark yaratma isteği görülmüştür. Tarım ürünlerinin işlenerek satılması ve

(222) Koray Velibeyoğlu vd.: *İzmir Gediz-Bakırçay Havzası Sürdürülebilir Yerel Kalkınma Stratejisi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 2015.

katma değerinin arttırılması için bölgede uygulanmakta olan kurutma ve konserveleme işlemelerinin yaygınlaşmakta olduğu görülmektedir. Seralarda tarımsal üretim hem Gediz hem de Bakırçay Havzası'nın İzmir ili sınırlarındaki bölümlerinde hızla yaygınlaştığı görülmektedir.

Hazırlanan planda; Kemalpaşa yan havzası, Bakırçay Havzası ve Menemen Ovası'nda tarım ve tarım dışı sektörler ile **entegre bir 'Su Tahsis Planı' oluşturulması**; bu havzalarda biyolojik çeşitliliğin desteklenmesi; varlık-odaklı kalkınmada temel olarak kabul edilen doğal ve kültürel varlıkların korunması ve srdrlebiliğinin sağlanması; her iki havzanın tarımsal niteliği yüksek olan arazilerinin sınırlarının çizilerek, 5403 sayılı yasa gereği '**Büyük Ova' ilan edilmesi**'; bu araziler için bir ürün deseni planı yapılması, bu plana entegre örgütlü üretim ve pazarlama desteği, eğitim ve pilot projelerle destek verilmesi, hayvancılık ürünlerinin işlenmiş olarak pazarlanabilmesi ya da piyasaya sunulması sürecinde zaman kazanılabilmesi için soğuk hava zincirleri ya da depoları oluşturulması; bu amaca yönelik projelerin örgütlü olarak yerel girişimciler ve kooperatifler tarafından yapımının desteklenmesi; süt ürünlerinin işleme ve marka değeri olan ürünler haline getirilmesi önerilmektedir. İzmir ili için önemli ve öncelikli ürünlerde değer zincirinin tamamlanması ve sürdürülebilirliğin desteklenmesi beklenmektedir. En büyük zeytin üretici bölgeler olan Bergama ve Kemalpaşa ilçeleri başta olmak üzere, zeytin ve zeytinyağı ürünlerinde coğrafi işaret çalışmalarının yapılması; ihtisas bölgeleri oluşturarak markalaşılması ve zeytinyağı üretim artıklarının değerlendirilerek çevreye verdiği zararların azaltılması gerektiği savunulmaktadır.

Yapılan planda, soğuk hava depo yerleri Emiralem, Kemalpaşa olmak üzere meyve ve sebze tarımının yapıldığı bölgelerde tesis edilmesi; üretici ve aracılarn ürünün hasadından tüketicilere uzanan süreç hakkında kayıpları azaltacak biçimde eğitilmesi; emek yoğun bir üreticilik şekli olan sera tarımının önemli düzeyde bilgi gereksinimi olduğundan, bu amaçla gelişmiş sera tekniklerinin ve yetiştiriciliğinin kurs ve eğitimlerle desteklenmesi; pazarlama ve hizmet götürme kolaylığı açısından sıcak su potansiyeli olan yerlerde başta Dikili ve Bergama olmak üzere sera üretim bölgelerinin oluşturulması; bu alanların ısıtılması için kullanılan jeotermal suların kullanılmasından

sonra mutlaka re-enjeksiyonunun sağlanması, sıcak suların bölge derele-
rine değarj edilmemesi için kontrol altında tutulması tavsiye edilmektedir.

VII. İZMİR İL BÜTÜNÜ İÇİN BİR GELİŞME STRATEJİSİ VE POLİTİKALAR DEMETİ

Bu bölümde İzmir ilinin (Yerel Yaşam Birimi) için en genel stratejik hedefle başlayarak, normatif anlamlılık ağacı (normative relevance tree)⁽²²³⁾ oluşturma yaklaşımını kullanarak, bu stratejiyi gerçekleştirecek, alt stratejilerin ve politikaların neler olduğu İzmir bağlamında saptanmaya çalışılacaktır.

STRATEJİK HEDEFLER

S.1: İnsan Onuruna Saygılı, Sürdürülebilir Bir Ekonomik Kalkınmayı Gerçekleştirmek

---

169

Bu temel hedef, üç konuya vurgu yapmaktadır. Bunlardan birincisi amaçlanan ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek olmasıdır. Ama ekonomik kalkınmanın nasıl olması gerektiği iki koşulla sınırlanmıştır. Bunlardan birincisi bu kalkınmanın insan merkezli olacağına işaret etmesi, ikincisi de bu yazının önceki bölümlerinde üzerinde ayrıntılı olarak durduğumuz 'sürdürülebilirlik'tir. Bu durumda ana stratejik hedefi gerçekleştirecek üç alt stratejik hedef ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

- **Ekonomik Kalkınmayı Gerçekleştirmek (S.1.1),**
- **Kalkınmada Sürdürülebilirliği Sağlamak (S.1.2),**
- **İnsan Merkezli Olmak, İnsan Onuruna Saygılı Olmak (S.1.3)**

diye sıralanabilir.

---

(223) Bu Konuda bkz: C.W. Churchman, R. L. Ackoff, E. L. Arnoff. *Introduction to Operation Research*, J. Wiley & sons, New York, 1957.

S.1.1: Ekonomik Kalkınmayı Gerçekleştirmek

Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmeyi amaçladığımız zaman var olan sistemin doğrusal büyümesinin ötesini gerçekleştirmeyi amaçlamış oluyoruz. Ekonomik kalkınmanın önemli bir boyutu, ekonomik büyümeyi artırmak olmaktadır. Bu, ele alınan sistemin ya da sektörün niceliksel göstergelerinin (katma değerinin) artması anlamına gelmektedir. Kalkınma, ekonomik büyümeyle birlikte toplumun yaşam standartlarının yükselmesi ve insanların kendilerini daha mutlu hissedebilecekleri bir ortamın gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Günümüzde ekonomik kalkınma, sadece içe dönük olarak ölçülmemekte, söz konusu sistemin değişik öğeleriyle dünyada yarışabilirlik kapasitesi göstermesi anlamına gelmektedir. Bir başka deyişle dünya iş bölümünde konumunu yükseltebilmeyi amaçlamaktadır.

Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için yararlanılabilecek alt stratejiler;

S.1.1.1: Ekonomik Büyümeyi Gerçekleştirmek,

S.1.1.2: Toplumun ve Üyelerinin Yaşam Standardını Artırmak,

S.1.1.3: Dünya’da Yarışabilirlik Kapasitesini Geliştirmek

diye sıralanabilir.

S.1.2: Kalkınmada Sürdürülebilirliği Sağlamak

Kalkınmanın sürdürülebilirliği, kaynak kullanımında gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini karşıyabilmesinden ödün vermeksizin, bugünün gereksinimlerini karşılayabilecek düzeyde kaynak kullanılması koşuluna bağlı olarak tanımlanmıştır. Bu bir anlamda **nesiller arasında geçerli olan bir adalet arayışının** yansımasıdır. Çevreye duyarlı bu arayışın önemli üç farklı boyutunun bunduğunu unutmamak gerekir. Bunlardan ikincisi, dünyanın yaşadığı iklim değişikliği ve bunu doğuran seragazi salınımının denetim altına alınması arayışıdır. İnsanların üretim ve tüketim faaliyetlerinde kullanılan enerjinin fosil yakıttan elde edilen kesimi, atmosfere karbon dioksit salınımına sebep olmaktadır. İnsanlığın atmosferdeki ısınma dolayısıyla doğacak olumsuzluklardan kaçınabilmesini sağlamak için **karbon ayak izi hesapları** yapılmaya başlanmıştır. Artık bir faaliyetin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği konusunda tek mantık ekonomi/karlılık mantığı olmaktan çıkmış,

karbon ayak izi mantığı ikinci bir ölçüt olarak girmiştir. Sürdürülebilirliğin tam olarak gerçekleştiğinden söz edebilmek için üçüncü bir boyut üzerinde durmak gerekir. **O da biyolojik çeşitliliğin korunmasıdır.**

Sürdürülebilir bir kalkınmayı gerçekleştirmek için yararlanılabilecek alt stratejiler;

S.1.2.1: Kaynak Kullanımında Nesiller Arası Adaletin Sağlanması,

S.1.2.2: Arazi Kullanım Kararlarının Verilmesinde Ekonomi Mantığının Yanı Sıra Karbon Ayakizi Mantığının Yeralması,

S.1.2.3: Biyolojik Çeşitliliğin Korunması

diye sıralanabilir.

S.1.3: İnsan Merkezli Olmak, İnsan Onuruna Saygılı Olmak

Kalkınmanın **insan merkezli** dolayısıyla **insan onuruna saygılı** olması, günümüz dünyasında insan hakları konusunda gelenen gelişmişlik düzeyinde, gerçekleştirilmesi gereken bir ön koşul haline gelmiştir. Böyle bir kalkınmanın oluşabilmesi için toplumda bulunan değişik kimlik gruplarının kimliklerinin tanınması, bu gruplar arasında birlikte yaşam kültürünün gelişmiş olması gerekir. Bu farklı gruplar, birlikte yaşam kültürü içinde yaşarken bir komünite oluşturacaklardır. Bu komünite içinde farklı gruplar, içlerine kapanmadan, karşılıklı etkileşme içinde kalarak, kendi farklılıklarını üretme olanağını bulmaları halinde toplumsal sermaye üretimi gerçekleşecek ve kalkınmanın etkinleştirilmesi olanaklı hale gelecektir.

Kalkınmanın insan merkezli ve insan onuruna saygılı gerçekleşebilmesi için gerekli koşulları belirleyen alt stratejiler;

S.1.3.1: Toplumdaki Değişik Kimlik Gruplarının Kimliğinin Tanınmış Olması

S.1.3.2: Toplumun Değişik Grupları Arasında Birlikte Yaşama Kültürünün Geliştirilmesi

S.1.3.3: Toplumda Değişik Kimlik Gruplarının Oluşturdukları Komünitede Farklı Kimlik Gruplarının Karşılıklı Etkileşmeye Açık Kalarak Farklılıklarını Yeniden Üretebilmesi

diye sıralanabilir.

İzmir'in kalkınması konusunda bu noktaya kadar geliştirdiğimiz 13 strateji ve alt strateji; normatif anlamlılık ağacının üstteki soyutluk düzeyi yüksek, en üst üç kademesini inşa etmiş bulunmaktadır.

POLİTİKALAR

Bundan sonra oluşturulması gereken dördüncü kademedeki politika düzeyindeki öneriler yer alacaktır. Eğer İzmir ili (bölgesi için) kapsamlı bir bölge planını geliştirmek amacını taşısaydık, 30 kadar önermeyi içeren politikalar düzeyini tüm ayrıntılarıyla oluşturmak ve daha sonra kademe kademe daha alt kademeleri de oluşturarak, proje ya da eylem düzeyine ulaşmamız gerekirdi. Tabii böyle bir ele alış, bizim bu çalışmadaki amacımızın ötesine geçen bir kapsama sahiptir. Çalışmamızın amacımız dışına çıkarak dağılmaması için bu noktada, bir sınırlandırmaya gideceğim. Dördüncü kademe oluşturulan 30 kadar politikadan sadece ikisi bu çalışmayı doğrudan ilgilendirmektedir. Strateji geliştirme girişimimizi bu noktadan sonra bu iki politikayla sınırlandıracağım.

Bunlar:

- **P.1. İzmir'de Tarımın Kalkınan, Doğayla Dost ve Sürdürülebilir, Bu Alanda Çalışanlara Saygınlık (İtibar) Sağlayan Bir Faaliyet Alanı Olmasını Sağlamak,**
- **P.2. İzmir İlinde Üst Ölçekli (1/100.000) Yeni Bir Arazi Kullanma Planı Hazırlama Yaklaşımını Geliştirmek ve Uygulamak**

olarak tanımlanabilir.

Dikkat edilirse *İzmir'de tarımın kalkınan, doğayla dost ve sürdürülebilir, bu alanda çalışanlara saygınlık (itibar) sağlayan bir faaliyet alanı olmasını sağlamak (P.1.)* politikası, S.1.1, S.1.2, S.1.3 stratejilerinde işaret edilen kalkınma, sürdürülebilirlik ve insan merkezli olmak boyutlarını içeren bir kapsamda formüle edilmektedir. Bu durumda P.1 politikasının uygulanabilmesi için önerilen üç alt politika aşağıda sıralanmaktadır.

P.1: İzmir’de Tarımın Kalkınan, Doğayla Dost ve Sürdürülebilir, Bu Alanda Çalışanlara Saygınlık (İtibar) Sağlayan Bir Faaliyet Alanı Olmasını Sağlamak

İzmir’de Tarımsal Kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesi konusunda izlenebilecek yolu ayrıntılandırmak için tarım sektörünün özellikleri konusunda ve İzmir tarımının içinde bulunduğu durum hakkında bazı saptamalar yapmak gerekir. İzmir’deki tarımın var olan durumu hakkında daha önceki bölümde yeterli saptamalar yapıldığı için burada ayrıca üzerinde durulmayacaktır.

Tarım ürünleri, genellikle zorunlu tüketim malları olduğu için fiyatlarının gelir ve fiyat esneklikleri düşüktür. Bu nedenle bir bakıma tarım ürünleri piyasasında, arz cephesi belirleyici olmaktadır. Üretici, bol ürün arz ettiğinde fiyat hızla düşmekte ve üretici büyük kayıplar içine girmektedir. Fiyat düşüklüğü dolayısıyla üreticiler ertesi yıl o ürünü üretmeyince arz düşmekte ve ertesi yıl fiyatlar çok yükselmekte tüketiciler önemli kayıplara uğramaktadırlar.

Tarım ürünleri gıda maddesi, sanayi ham maddesi, biyolojik yakıt, yem girdisi vb. geniş bir kullanım alanına sahiptir. Ayrıca her tarımsal ürün, beraberrinde yan ürün de vermektedir. Bu yan ürünler de geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bu nedenle bir ülke ve bölge ekonomisinin canlı ve sağlıklı gelişmesi bakımından tarım, kritik bir öneme sahiptir. İnsanların gıda maddelerinin tarım sektörü tarafından karşılanması, bu ürünlerin sağlık bakımından güvenli olarak üretilmesini ve bu özelliğini kaybetmeden halka ulaştırılmasını mutlaka gerçekleştirilmesi gereken bir koşul haline getirmektedir. Sağlıklı tarımsal üretim, sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi için gerekmektedir.

Tarım ürünlerinin üreticiden tüketiciye ulaşımı doğrudan gerçekleşmekte, araçlar ve aracı kurumlar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu araçlar, pazarlama dar boğazları oluşturarak hem üreticinin hem de tüketicinin kaybına neden olan sonuçlar ortaya çıkararak, karlılıklarını artırabilmektedirler. Hem üretici hem de tüketicinin kayıplarını önlemek için devletin ve kamu kurumlarının pazarlama dar boğazlarının doğmasını, kriz oluşmasını engellemek için hasad ve pazarlama arasındaki süreyi uzatabilecek önlemler alması gerekmektedir. Tarım ürünleri ve yan ürünleri arasında bulunan

yaygın bir tamamlayıcılık, ikame ve yarışma ilişkisi, tarımsal ürünleri alınının, iklim koşullarından ve pazarlamadan doğan krizlere, toplumun uyumunu bir ölçüde kolaylaştıran bir esneklik yarattığını hatırlatmak gerekir.

Tarımsal ürünler, temelde dayanıksız maddelerdir. Sağlıklı olabilmesi için hasat sonrasıyla kullanımı arasında uzun süre geçmemesi gerekir. Bu da tarım ürünlerinin ekonomisi bakımından önemli zorunluluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle tarım ürünlerinin hasadı ile kullanımı arasındaki süreyi uzatabilmek için elde edilen ürünlerin özel işlemlere tabi tutulması gerekmektedir. Bunlardan birincisi, yeterli soğuk hava deposu kapasitesi oluşturarak ürünün pazarlama gününün geciktirilmesini ve üreticinin satışını fiyatların uygun bir zamanda gerçekleştirilmesini sağlamaktır. İkincisiyse tarımsal ürünün kurutulularak pazarlanma ve üretim arasındaki zamanının uzatılmasını sağlamaktır. Aynı mantığın uzantısında konserve üretimi ve sebzelerin temizlenerek dondurulmasının öneminden söz etmek gerekir.

P.1.1: İzmir’de Tarımsal Kalkınma Gerçekleştirilmelidir

İzmir’de tarımsal kalkınmanın büyüme boyutu, tarımsal üretimin yarattığı toplam katma değeri artırmak olacaktır. Yaşam kalitesini geliştirmek boyutunu ayrıntılandırılırken İzmirlielerin sağlıklı yaşamlarına katkı yapmak ve tarımsal üretim yapmanın sağladığı öznel doyumu gerçekleştirmek üzerinde durulabilir. Tarımsal kalkınmanın dünyada yarışabilirlik boyutuysa İzmir’de tarım sektörünün artırdığı ihracat performansı ile ortaya konulabilecektir.

İzmir’de, bu özelliklere sahip **tarım sektörüne ilişkin kalkınmanın** gerçekleşmesini sağlayacak daha ayrıntılı kararlar için daha ayrıntılı politikaların saptanması gerekmektedir. İzmir tarımına ilişkin saptamalarda gördüğümüz üzere İzmir’de tarım, değişik nitelikte ve değişik güdülere sahip üreticilerce gerçekleştirilmektedir. İlk grupta İzmir’de tarım alanına kar sağlamak için tarım dışından ve köy dışından gelen, ülke iç pazarı ve ihracat için kar amaçlı üretim yapan girişimciler bulunmaktadır. İkinci grupta daha çok küçük ve orta boy toprağa sahip köy kökenli çiftçilerin geliştirdikleri kooperatif girişimler bulunmaktadır. Bunlar da kooperatifleşmeyi başardıkları için iç ve dış piyasa için karlı üretim yapabilmektedirler. Üçüncü grupta küçük toprak sahipleri bulunmaktadır. Bu gruptaki çiftçiler, yaşamlarını

sürdürebilmek için fırsat bulurlarsa ya sera üretimi vb. emek yoğun üretim alanlarında faaliyet göstermekte ya da küçük topraklarında kısmen üretim yaparak, kısmen de yakın çevresine emek arz etmek yoluna gitmektedirler. Bu küçük toprak sahiplerinin bir bölümü de ya toprağını boş bırakmakta ya da kiralarak tamamen serbest kalan emeğini ya tüm yıl ya da mevsimlik emek olarak arz ederek varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. İzmir ilinde, kentliler arasında küçük bir bölüm de olsa ürünün ekonomik getirisinden çok kentte ya da yakınında, tarımsal ürün yetiştirmeyi sağladığı ekonomik yarardan çok, sağladığı yaşam doyumu için üreten bir grubun oluştuğu gözlenmektedir. Tüm bu üreticiler;

P.1.1.1: İzmir’de İntensive Ve Yüksek Verimliliği Olan, Dünya İle Yarışabilir Bir Tarım Faaliyeti Gerçekleştirilecektir.

Günümüz İzmir tarımı, artık 1960’lı yıllardaki gibi extensive değildir. İzmir’de intensive tarıma geçilmiştir. Verimlilik artışında önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. İzmir tarımı bu yolda devam etmek ve Dünya’yla yarışabilirliğini artırmak durumundadır. Geline bu noktada, bu politikanın uygulanması için geliştirilecek proje alanlarını/konularını saptamaya başlamak gerekir. İzmir’in tarımsal üretim politikası, **katma değeri yüksek ürünlerde tarımsal üretimi artırmak**⁽²²⁴⁾ olacaktır.

Bunu gerçekleştirmek için yapılacak olanların **birincisi İzmir’deki tarımsal yayım faaliyetlerinin, etkinliğini artırmak** için yeniden düzenlemelere gitmek gerekecektir. Bunun nedeni bu tür tarımın geçmişten farklı olarak bilgi yoğun bir faaliyet olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan İzmir’in olanakları, diğer illere göre daha yüksektir. Daha, 1937 yılında İzmir Zeytincilik Araştırma Enstitüsü kurulmuş bulunuyordu. Ege Üniversitesi’nin Ziraat Mühendisliği Fakültesinin varlığı ve uzun yıllardır, İzmir tarımı konusunda yaptığı araştırmalar çok değerli bir birikim sağlamıştır. Daha önce üzerinde durduğumuz üzere, İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin bir tarım dairesinin

---

(224) Bu bakımdan İzmir’de sofralık zeytin ve özellikle Yarımada’da erkence (hurma zeytin) üretiminin varlığı, önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Katma değer yüksekliği bakımından sofralık zeytini, ikinci sırada yer almaktadır. 11 Eylül 2015 tarihinde yapılan Zeytin Odak Grubu Çalışması kayıtlarından.

bulunması çok önemli bir avantaj sağlamış bulunmaktadır. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İl Müdürlüğünün geniş bir kadrosu bulunmaktadır. Bu üç olanak arasında geliştirilecek koordinasyon ve yeni bir yayım hizmeti modelinin geliştirilmesi yoluna gidilebilecektir.

Bu politikayı uygulamak için üzerinde durulması gereken *ikinci proje alanı*, İzmir’de yeni intensive tarımın gerektirdiği **ikinci aşama makinalaşmanın yaygınlaştırılması ve tamamlanmasına** dönük olacaktır. Türkiye’nin ekonomik kalkınması süreci içinde beklenen gelişme, tarımda emek kullanımının düşmesi ve çalışan başına üretilen katma değerın yükselmesidir. 2002 sonrasında Türkiye’nin uyguladığı ekonomik politikalar sonrasında, İzmir’de emek, kıt faktör haline gelmiştir. Pamuk örneğinde olduğu üzere İzmir’de pamuğun hasat döneminde Güneydoğu Anadolu’dan gelen mevsimlik emeğin bulunamaz hale gelmesi üzerine, emek kıtlığı koşulunda İzmir’de pamuk hasadının makinalaşması gerçekleşmiştir. Benzer bir gelişme, zeytin hasadında yaşanmaya başlamıştır.⁽²²⁵⁾ II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de tarımda yaşanan birinci aşama makinalaşma tamamıyla ithalata bağımlıyken günümüzde yaşanan ikinci aşama makinalaşma hasada dönüktür. Türkiye’nin ulaşmış olduğu gelişmişlik düzeyinde, bu makinalaşmada İzmir’in innovatif kapasitesi devreye sokulmaya başlanmış bulunmaktadır. İzmir’in ulaştığı sanayileşme düzeyinde bu tür projelerin geliştirilmesi halinde başarılı bir biçimde uygulanması beklenebilecektir.

---

(225) Mevsimlik emek, zeytin toplama bilgisine sahip olmadığı için çok yavaş toplamaktadır. Zeytinin fiyatı karşısında toplama, çok pahalıya mal olmaya başlamıştır. Bunun üstesinden gelebilmek için çiftçiler, aralarında örgütlenerek birlikte toplamak yoluna baş vurmuşlarsa da başarılı olamamışlardır. Bunun üzerine makinalaşma gelişmiştir. Ağaç bir makinayla sarsılmakta, dökülen zeytinler ağacın altına serilen sıkı dokulu bir ağda toplanmaktadır. Bu yöntem, yalnız toplamayı ucuzlatmamakta, hasadın süresini kısalttığı için elde edilen yağın kalitesini artırmaktadır. Çuvalda uzun süre bekleyen zeytinlerden iyi sızma yağ elde edilmemektedir. Bu nedenle hasad süresinin kısalması ve zeytinin kasalarda toplanması sızma yağın kalitesini yükseltmektedir. 11 Eylül 2015 tarihinde yapılan Zeytin Odak Grubu Çalışması kayıtlarından.

P.1.1.2: İzmir’de Tarımsal Üretimin Sağlık Bakımından Güvenlikli Olması Ve Bu Özelliğini Kaybetmeden Halka Ulaştırılması, Mutlaka Gerçekleştirilmesi Gereken Bir Ön Koşul Haline Gelmiş Bulunmaktadır.

Tarımsal kalkınmanın mutlaka gerçekleştirmesi gereken bu duyarlılık, özellikle yüksek verimlilikte bir tarımsal üretim gerçekleştirilmek istendiğinde önem kazanmaktadır. Yüksek verimlilik elde etmek için kullanılan gübreler ve zirai mücadele ilaçları, yani kimyasallar ürün üzerinde belli ölçülerde kalmakta ve insan sağlığı için risk oluşturmaktadır. Öte yandan bir çok ülkede yüksek verimlilik sağlamak için geliştirilmiş ve geliştirilirken genetiği değiştirilmiş (GDO) tohumlar kullanılmaktadır. İnsanlar, ihtiyatlılık ilkesi gereği bu tür ürünleri tüketmek istememektedirler.

Bu politikanın uygulanması için iki farklı düzeyde önlem almak, proje geliştirmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi verimliliği çok düşürmeden, bu tür risklerle karşılaştırmayan üretim biçimleri geliştirmek yoluna gidilmektedir. Bunların Türkiye’de uygulanan iki biçimi, organik tarım ya da iyi tarım uygulamalarıdır. Bir tarım etkinliğinin **organik tarım ya da iyi tarım uygulaması** sayılması için üreticinin uyması gereken koşullar belirlenmiştir.

Bir üreticinin, organik tarımın gerektirdiği koşullarda bir bitkisel üretimine geçebilmesi genellikle 2-3-4 yıllık, hayvansal üretimdeyse günlük-aylık bir geçiş dönemini gerektirmektedir. Bu geçiş için üreticiye kontrol-sertifikasyon bedeli dışında özel bir finansman yükü doğmamaktadır. Bunun yanı sıra gübre ve zirai mücadele ilaçları kullanımı azalacağı için finansman ihtiyacı düşmektedir. Sorun, bilginin yetersiz olması durumunda geçiş döneminde ürün miktarının %20’ler, %30’lar düzeyinde düşmesinden kaynaklanmaktadır. Eğer üreticinin toprağının büyüklüğü 10 dekarın altındaysa ve üretici, doğru ürün desenini seçmediyse yaşamında bu gelir kaybının yükünü taşıyamamaktadır. Geçiş tamamlandığında, üretim miktarındaki düşüş fiyat avantajlarıyla kolayca karşılanabilmektedir.⁽²²⁶⁾ Ama tek başına uyulması gereken koşulların belirlenmesi yetmemekte, üreticinin bu koşulları gerçekleştirdiği konusunda tüketiciye bir güvence verilmesi gerekmektedir. Bunun için yetkilendirilmiş bağımsız kurumlar tarafından üreticiye sertifika

---

(226) 23 Haziran 2015’de yapılan Organik Tarım Odak Grup Çalışması kayıtlarından.

verilmesi yoluna gidilmektedir.

Bu politikanın uygulanması için İzmir’de zaten başlamış bulunan organik tarım ve iyi tarım uygulamalarının yaygınlaştırılması; **tarafsız ve güvenilir bir sertifikasyon sisteminin gerçekleştirilmesi** sağlanmalıdır. Odak grup çalışmalarında, varolan sistemin tasarımının yeterli olduğu ama bu hizmete ulaşılabilirliğin artırılması, hizmetin güvenilirliği konusundaki kuşkuların tüketicilere bilgi akışı sağlanarak kaldırılması konusunda bir kampanyaya gidilmesi önerilmiştir.⁽²²⁷⁾ İzmir tarımını tanımak konusunda düzenlediğimiz odak grup çalışmalarının hemen hemen hepsinde üreticiler, temel sorunlarının pazarlama olduğunu söylediler. Üreticiler, ürünlerini uygun düzeyde değer pahasına satamamaktan şikayet ediyorlardı. Onlar için temel sorun, üretimde değil pazarlamadaydı.

P.1.1.3: Tarımda Üreticilerin, Pazarlama Kanallarında Alıcı/Tüccarın Emri-vakilerine Karşı Güçlendirilmesi Yoluyla Üreticinin Risklerinin Azaltılması Gerekmetedir.

Sebze ve meyve üreticilerinin, alıcıya karşı güçlendirilmesi ve bu yolla üretimlerinin satış fiyatını yükseltmekte başvurabileceği değişik yollar bulunmaktadır. Bu yollardan herbirinde, İzmir tarımı için yeni projeler geliştirilebilecektir.

Bunlardan **birincisi**, üreticinin kendi toprağının bulunduğu yerin mikroklima özelliklerini gözönünde tutarak **erken ürün türlerini seçerek**, erken dönemin yüksek fiyatlarından yararlanabilmesidir. Ama tarım ürünleri dayanıksız olduğu için özel işlemlere tabi tutulmazsa, hasadın sonrasında hemen pazara sürülmek durumunda kalmaktadır. Bu durumda ürün bollaştığından üretici, ürününü çok düşük fiyatlarla satmak durumunda kalmaktadır. Eğer üretici, ürünlerin hasadıyla kullanılması arasındaki süreyi uzatabilme olanağına sahip olursa, ürününü piyasaya kendisi bakımından en uygun zamanda sürerek daha yüksek bir gelir elde edebilecektir. Günümüzde üreticinin ürününü, piyasaya arzındaki kontrolünü artıracak beşyol bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, taze ürünlerin hızla **soğuk hava depolarında uygun ko-**

şullarda depolanmasını sağlamaktır. Bunu sağlamak için üretim bölgelerinde, soğuk hava depoları sistemini yaygınlaştırmak ve soğuk zincirin kurulması gerekmektedir. **İkincisi** ise tarımdan elde edilen **sebze ve meyvelerin kurutulmasının** sağlanmasıdır. Ürünlerini kurutmuş olan üretici, üretimini piyasaya arz tarihini seçmekte önemli bir serbestlik kazanmış olmaktadır. İzmir tarımında, geleneksel ürünler dışında sebze ve meyve ürünlerini kurutma işlevi henüz çok yaygınlaşmamıştır. Başvurulabilecek **üçüncü yol**, yaş sebze ve meyvelerin **konserve sanayii içinde** değerlendirmektir. **Dördüncü yol, domates ve diğerleri için meyve suyu haline** getirmektir.⁽²²⁸⁾ **Beşinci yol**, temizlenmiş ve dondurulmuş sebze ve meyve haline getirmektir. Bu durumda bu alt politikayı gerçekleştirmek için İzmir’de geliştirilebilecek projeler, bu beş alandaki girişimlerin tüm ili kapsayacak şekilde yaygınlaşmasını sağlamaya dönük olacaktır. Öncelikli ürünlerin değer zinciri açısından gerekli teknik alt yapının kurulumunun desteklenmesi ve üretici eğitimleri sağlanmalıdır.

Dünya Ticaret Örgütü’nün getirdiği ticari düzenlemeler karşısında, dış ticarete konu olan ürünlerin ihraç edilebilmesi için belli standartlara uygun olması gerekmektedir. Bu nedenle ihraç edilen ürünlerin, bu standartlara uygun olup olmadığı ihracat öncesi uzman labrotuvarlarca test edilmiş olması gerekmektedir. Eğer İzmir, tarımsal ihracatını artırabilmek istiyorsa gelişmiş bir labrotuvarlar ağına sahip olmalıdır. İzmir’de bu amaçla kurulmuş labrotuvarlar bulunmaktadır. Ama yeterli yaygınlıkta değildir. Bu nedenle, pazarlama riskinin azaltılmasında geliştirilebilecek **üçüncü projeler alanı**, yeterli akredite olmuş, yüksek performansla sahip **laboratuvarlar ağı**nın kurulması olacaktır.

Yeni dünya düzeninde, ihracat yapabilmenin koşulları içinde İzmir’de büyük modern işletmelerin bu koşulları yerine getirmesi, yeterli labrotuvar altyapısı gelişmişse önemli bir sorun olmayacaktır. Ama küçük ve orta boy üreticilerin, bunu tek başlarına gerçekleştirmesi çok zor olmaktadır. Bu nedenle, bu alt politikayı gerçekleştirecek **dördüncü projeler alanı**, bu amaçla küçük üreticileri biraraya getirecek kurumsal düzenlemelere gitmek olacaktır. **Ta-**

---

(228) 10 Eylül 2015’de yapılan Yaş Sebze ve Meyve Odak Grup Çalışması kayıtlarından.

rım satış kooperatiflerinde⁽²²⁹⁾ ya da üretici birliklerinde olduğu gibi.

Bunların dışında İzmir’de gelişen organik tarım alanında, pazarlama sorunun aşılabilmesi için yeterli çeşitlilikte ve sürekli ürün gelebilmesi sağlanmış **bir organik pazarlar ağının geliştirilmesi** yoluna gidilebilecektir. Organik üretim yerelleşmelidir. Bölgede üretilen bölgede tüketimelidir. Organik üretimde, kısa pazar zincileri oluşturulmalıdır. Bu yerel pazarların geliştirilebilmesi için yerel tüketimin artırılabilmesi gerekir. Odak Grup Çalışması sırasında katılımcılar, tüketmediğiniz bir şeyi geliştiremeyeceğiniz ilkesini ileri sürerek, tüketimi artırabilmek için tattırarak içselleştirmenin sağlanması gereği üzerinde durmuşlardır. Bu amaçla organik üretimini artırma girişimlerinin gastronomi kültürü ve turizm faaliyetleriyle bütünleştirilmesi önerilmiştir.⁽²³⁰⁾

Pazarlamada üreticinin elinin güçlendirilmesini sağlayacak bir başka gelişme, İzmir’de tarımsal ürünlerde başlamış olan **coğrafi işaret tescili işlemlerinin** sürdürülerek sayılarının artırılması olacaktır. İzmir, ihraç ettiği gıda/tarım ürünlerinin **markalaşmış bir konum kazanması** için çalışma/yatırım yapacaktır.

İzmir’in tarımsal kalkınmasının hızlanması için tarıma yatırımın yapılmasının ve kırsal alana yapılan altyapı yatırımlarının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle **dördüncü alt politika;**

P.1.1.4: Tarım Sektöründe Kalkınma İçin Girişimcilerin/Çiftçilerin Yatırımlarıyla Kamunun (Merkezi ve Yerel Yönetimlerin) Altyapı Yatırımlarıyla Çiftçiye Gelir Transferi Sağlayan Desteklerinin Artırılması Gerekecektir, diye formüle edilebilir.

---

(229) Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği, Ege Bölgesi’nde 28 bin üretici ortağıyla 32 bölgede örgütlü bir kooperatifler birliğidir. 16 Haziran 2000’de yürürlüğe giren 4572 sayılı yasadan sonra bu birlik, pazar ve satış odaklı olmaya yönelmiştir. 2001’de Tarih Zeytin A.Ş.’yi kurdu. 2003’de Tarih Zeytinyağı markası kendi koseptiyle Amerika ve Kanada’nın en prestijli merkezlerinde butik mağazalar açtı. Cahit Çetin: “Tarih’in 100. Yılında Kooperatifçilik”, 4 Mevsim, Yıl 4, Sayı 14, Eylül 2015, s. 54-55.

(230) 23 Haziran 2015 tarihinde yapılan Organik Tarım Odak Grup Çalışması kayıtlarından.

Her ekonomik faaliyette olduğu gibi tarım alanına **çiftçilerin ve tarıma dışarıdan giren girişimcilerin yatırım yapmasının** yanı sıra kamunun da özellikle alt-yapı yatırımları yapması gerekmektedir. Çiftçilerin/girişimcilerin yatırımları, toprak alımı, makine parkının geliştirilmesi, kuyu açılması, çiftlik içi sulama teçhizatının kurulması, örtü altı üretim için sera yapımı, hayvan alımı, nakliye aracı alımı gibi değişik biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın önceki bölümlerinde çiftçilerin yatırım eğilimlerinin toprak büyüklüklerine göre nasıl farklılaştığını görmüştük. Bu saptamalara göre ancak büyük toprak sahipleri, tarıma yatırım yapma gücüne sahiptirler. Orta büyüklükte olan çiftçiler, çok sınırlı yatırım yapabilmektedirler. Küçük çiftçilerse yatırım yapma kapasitesine sahip değildir. Onların yatırım yapabilmeleri kooperatif örgütlenmesi içinde biraraya gelerek, devletin yatırım desteklerinden yararlanmaları halinde olanaklı hale gelmektedirler. Tarım dışından alana giren iş adamları, çiftçilere göre daha yüksek yatırım yapma potansiyeline sahip olmaktadır.

Tarımsal gelişmenin gerçekleşmesi için sadece çiftçilerin ve iş adamlarının yatırımları yeterli olmamaktadır. Bu yatırımların etkili olması için kamunun iki konuda tamamlayıcı altyapı yatırımı gerçekleştirmesi ya da gerçekleştirenleri desteklemesi gerekmektedir. Bunlardan en önemlilerinden biri yol sisteminin gerçekleştirilmiş olmasıdır. Üst kademe yollar, merkezi devlet tarafından gerçekleştirilmektedir. Daha önce üzerinde durduğumuz üzere **İzmir’de Büyükşehir Belediyesi, tarım üretiminin yoğunlaştığı yerlerde tarla yollarına kadar tüm yolları asfaltlamaktadır.**⁽²³¹⁾ Sulamaya ilişkin temel alt-yapının devlet tarafından gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Devletin bunu sağlamadığı yerlerde çiftçiler ve girişimciler, kuyular açarak su sağlama yoluna gidebilmektedirler. Kamunun bu iki temel altyapının sağlanması dışında da katkıları olabilmektedir. Toprağın iyileştirilmesi ve erozyonun önlenmesi konusunda uygulamaları finanse etmektedir. Bir bölgede pazarlama zorluklarının aşılması için gerekli hallerin yapımı, sertifikasyonu sağlayacak laboratuvarların kurulması vb. yatırımların kamu tarafından karşılanması beklenmektedir. Ama soğuk zincirlerin oluşturulması, yeterli soğuk depola-

(231) 18 Kasım 2015 tarihinde yapılan Pamuk Odak Grup Çalışması’nda pamuk hasadında kullanılan makinelerin genişliğinin 5,20 metre olduğu, İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin tarla yollarını yaparken bu gelişmeyi göz önünde tutması talebi dile getirilmiştir.

ma sistemleri, sebze ve meyveleri kurutma tesislerinin kurulması vb. konularda devlet, destek sistemleri ya da teşvik şemaları oluşturmak yoluyla bu yatırımları gerçekleştirmeye çalışacaktır.⁽²³²⁾

P.1.1.5: İzmir’de Odak Grup Çalışmalarında Sık Sık Dile Getirilen Organize Tarım Üretim Bölgelerinin Yapılabilirliğini Denemek İçin Pilot Uygulamalar Yapılmalıdır.

Bu çalışma sırasında yapılan odak grup çalışmalarında, çok sayıda katılımcı, kendi alanlarında organize tarım bölgeleri kurulmasını önermiştir. Bu öneriler uzun süreden beri yapılmaktadır. Bazı girişimler olmasına rağmen sonuç alınmamıştır. Bu nedenle bu strateji de başarılı olması olasılığı daha yüksek olan iki alanda iki pilot uygulama yapılması önerilmektedir. Bunlardan biri, jeotermal alanlarda “organize sera bölgesi” kurulması, ikincisiyse “organize hayvancılık bölgesi” kurulması olacaktır. Bu ikinci bölgenin, yöresine göre, et ve süt işleme ünitelerini içerecek şekilde kurulması düşünülebilir.

P.1.1.6: İzmir’de İleri Teknolojiden Yararlanan Bir Tarım ve Gıda Sanayii Entegrasyonu Sağlanmalıdır.

İzmir, Türkiye’de sanayinin ve teknolojinin en gelişmiş illerinden biridir. İzmir’deki tarımsal kalkınma, bu avantajdan yararlanma durumundadır. Günümüzde tarım sanayi ilişkisi iki farklı yönden ele alınmak durumundadır. Bunlardan birincisi, tarımsal üretimin teknolojiden yararlanarak sanayileşmiş hale gelmesidir. İkincisi, gıda sanayinin gelişmiş olmasının, tarımsal ürünlere yarattığı düzenli taleptir. Gıda sanayinin gelişmesi, çiftçilerin sözleşme yoluyla üretim yapma olanağını genişletmesi dolayısıyla, İzmir’de üreticilerin karşılaştığı pazarlama sorununu hafifletilmesi bakımından olumlu bir etki yaratması beklenmektedir. Ama sanayiciler ve süpermarket-

---

(232) Bu bakımdan Işık Tarakçıoğlu’nun geliştirdiği, güneş enerjisiyle kurutma projesi, önemli bir fırsat oluşturmaktadır. Üzüm serilerek güneşte kurutulduğunda, kurutma süresi 3-4 haftaya uzamaktadır. Tarakçıoğlu’nun geliştirdiği kurutma sistemiyle kurutma, 6-7 günde tamamlanmaktadır. Benzer şekilde sarı lop incirler, güneş altında 2-3 günde kururken Tarakçıoğlu’nun sistemiyle kurutma 8 saatte gerçekleşmektedir. Bu sistemin ya da benzerlerinin kullanılmasının yaygınlaşması, kurutulmuş meyve sebze ürünleri yelpazesinin genişletilmesini sağlayacaktır. 11 Eylül 2015 tarihinde yapılan Kuru Meyve Odak Grup Çalışması kayıtlarından.

lerin, ziyan ediyoruz diyerek çoğu kez sözleşmelere uymamaları, bu beklenen yararın gerçekleşmesini azaltmaktadır.

P1.2: İzmir’de Gerçekleştirilen Tarımsal Kalkınmanın Doğaya Dost ve Sürdürülebilir Olmasını Sağlamak

İzmir’de tarımsal kalkınmanın sürdürülebilirliğinin sağlanması için çok yönlü politikalar uygulanacaktır. Bu politikaların kaynak kullanımı boyutunu ele aldığımızda, İzmir’de toprak ve su kaynaklarının kullanımı üzerinde yoğunlaşmak gerekecektir. Tarımsal toprakların korunması bakımından izlenebilecek yollardan biri, İzmir’deki potansiyeli yüksek alanların **‘büyük ova’** olarak ilanını sağlamak olacaktır. İzmir tarımında yaşanan dönüşüm dolayısıyla tarıma elverişli olan ama boş bırakılan toprakların miktarında sürekli bir artış bulunmaktadır. Bu alanları tarımda kullanılır hale getirebilmek için Bulgaristan’da uygulanmaya başlandığı gibi, Türkiye’de de **Tarımsal Gayri Menkul Yatırım Ortaklıklarının** kurulmasının yolu açılabilir.⁽²³³⁾ Bu ortaklıklar, boş kalan arazileri satın alıp bütünleştirerek çiftçilere kiralama yoluna gidebilecektir. İklim değişikliği dolayısıyla, İzmir’de su kıtlığı artacağından sulamada **basınçlı sulamaya geçişi yaygınlaştırma** yoluna gidilecektir. Kaynak kullanmanın bir başka yönü, enerji üretimiyle ilgilidir. İzmir’de sürdürülebilirliği sağlamak bakımında İzmir’in kullandığı enerjinin sağlanmasında fosil yakıtların payının düşürülmesi kritik öneme sahiptir. İzmir tarımında da enerji kullanımında fosil yakıtlardan elde edilmeyen enerjinin kullanımı olanaklarının değerlendirilmesi yoluna gidilecektir.

İzmir tarımında sürdürülebilirliği sağlamanın ikinci boyutu, ekonomi mantığıyla verilen kararlar sonucu oluşmuş bulunan tarımsal faaliyetler deseninin, **karbon ayak izi hesaplarının** yapılmaya başlaması halinde ne tür değişikliğe yol açacağı hesaplanarak ve uygulamaya konularak gerçekleştirilecektir. İzmir tarımında sürdürülebilirliğin üçüncü boyutunu oluşturan **biyolojik çeşitliliğin sürdürülmesi** için yerel tohumlarının korunması ve kul-

---

(233) Mehmet Aşıcı: “Tarımda Verimlilik Sorunu: Tarımdan Sanayiye İş Gücü Transferi ve Ziraai Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları”, *Kalkınmada Anahtar Verimlilik*, Yıl 28, Sayı 332, Ağustos 2016, s 27.

lanılmasına özen gösterilecektir.

İzmir’de Gerçekleştirilen Tarımsal Kalkınmanın Doğaya Dost ve Sürdürülebilir Olmasını gerçekleştirecek alt politikalarından ilki, sürdürülebilirliğin kaynak kullanılması boyutuyla ilgili olacaktır.

P.1.2.1: İzmir’de Tarımsal Faaliyetlerin Sürdürülebilirliği İçin Toprak, Su ve Fosil Yakıt Dışı Enerji Kaynaklarının, Gelecek Nesillerin Gereksinmelerine Duyarlı Olarak Kullanılması Gerekecektir.

İzmir’de tarımsal kalkınmayla yakından ilişkili üç kaynak alanının varlığı söz konusudur. Toprak, tarımsal ürününün temel girdilerinden biridir. Tabii **tarıma uygun toprakların tarım dışı amaçlarla kullanılmaması** konusunda özen gösterilmesi gerekir. İzmir’in üst ölçekli (1/100.000) arazi kullanma planının yapılması, bu yolla tarım dışı gelişmelerin yönlendirilmesi, tarım bakımından değerli toprakların korunmasında özel bir öneme sahiptir. Tarıma uygun toprakların elden çıkması, sadece tarım dışı kullanışlar dolayısıyla olmamakta, uygun olmayan aşırı su kullanan ve drenaj sistemleri kurulmamış sulamalar yapılması dolayısıyla da gerçekleşmektedir. Bu tür sulamalar, toprağın tuzlanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle **toprağın tuzlanmasının önlenmesi için basınçlı uygun sulama tekniklerinin kullanılması** gerekmektedir. Tuzlu toprakların yıkanarak iyileştirilmesi konusunda da projeler geliştirilebilecektir. Ayrıca deniz seviyesindeki yükselme nedeniyle su kaynaklarında gelişecek tuzlanmayı göz önünde tutarak, tuza karşı dirençli bitki türlerinin geliştirilmesi için bio-mühendislik yaklaşımlarına gerek duyulacaktır.

Kaliteli toprağın korunması sorununu, sadece toprak olarak değil iklim koşullarıyla etkileşim içinde ele almak gerekir. Çünkü İzmir’in **mikro iklimik özellikleri, bir yılda üç ürün alınmasına olanak** vermektedir. Bu, tarımsal kaynak olmak bakımından, **toprak alanının üçle çarpılması sonucunu doğurmaktadır**. Bu durum, tabii ki toprağın değerini yükseltmekte ve bir ölçüde de olsa tarım dışı kullanılışlara karşı yansızlığını artırmaktadır.

Diğer taraftan, İzmir’de sera tarımında toprak kullanmadan kimyasal sıvılar kullanılarak üretime geçilmiş bulunmaktadır. Bu durumda toprak, kay-

nağı bakımından önemli olan toprağın kalitesi olmaktan çıkmakta, belli bir coğrafik konumda (belli bir mikro klimada) yeryüzünde kapladığı alan önemli hale gelmektedir. Zaten toprak üzerinde üretim yapılan seralarda da toprak, üretim sırasında gücünü yitirdiği için belli aralıklarla değiştirilmek durumunda kalmaktadır. Sera konusunda burada verilen örnekler, **sera toprağı ve tarla toprağının kaynak olarak yorumunda farklı ele alışların** gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarım faaliyetleri bakımından, ikinci kritik kaynak 'su'dur. Topraklar sulandığı zaman, verimliliği beş kat yükselmektedir. İzmir'de tarımsal toprakların önemli bir kısmı sulanmaktadır. Ama sulama tekniklerinin değiştirilmesi halinde **yağmurlama ya da damla sulama** gibi basınçlı sulama tekniklerine geçilmesi halinde, daha çok toprak sulanabilir hale gelecektir. Bu nedenle İzmir tarımında, daha az su kullanan tekniklere geçilmesi için projelendirme ve destek sağlama konusunda atılan adımlar hızlandırılmalıdır.

Ayrıca unutulmaması gereken bir husus, İzmir'in de iklim değişikliği dolayısıyla su fakiri bir yer konumuna gelecek durumda olmasıdır. Ege Bölgesi'nde Gediz ve Büyük Menderes nehir havzalarında su potansiyelindeki düşüşün, 2030 yılına dek %20'ye ulaşması beklenmektedir.⁽²³⁴⁾ Sulama konusunda yapılacak olanların, bu bakımdan da düşünülmesi gerekecektir. Böyle bir bakış açısı içinde, deniz suyunun tuzsuzlaştırılmasına yönelik tekniklere de ilgi duymaya başlanabilir.

Günümüz tarımında üretimi, hasadın gerçekleştirilmesi ve ürünün pazarlanabilir hale getirilmesi sırasında kullanılan inorganik enerji miktarı çok yüksek olmaktadır. **Bu enerjinin üretilmesinde fosil yakıtların payı, Türkiye'de çok yüksektir.** Bu durumda, tarımın faaliyetlerinin karbon ayak izi, yüksek olmaktadır. Bu nedenle tarımda enerji kullanımında, fosil yakıtlardan elde edilmeyen enerjinin kullanımına öncelik verilmelidir. Bu bağlamda **güneş enerjisinden, rüzgar enerjisinden, jeotermal enerjiden, biyo-kütlelerden yararlanma** yoluna giderek fosil yakıt kullanımı azaltılmaya çalışılacaktır. Jeoter-

(234) Çiğdem Tuğaç: "İklim Güvenliği Açısından Su kaynaklarının Yönetimi", *Çağdaş Yörel Yönetimler*, Cilt 23, Sayı 3, Temmuz 2014, s. 1-30.

mal enerji kullanılırken mutlaka re-enjeksiyon yapılacaktır.

Nitekim İzmir’de tarımda yenilenebilir enerji kullanımı yaygınlaşmaktadır. Dikili, Bayındır ve Seferihisar ilçelerinde jeotermal enerji kullanan seracılık yaygınlaştırılmalıdır. Hayvancılığın geliştiği Ödemiş, Bayındır, Tire, Kiraz, Beydağ, Bergama, Kemalpaşa, Torbalı, Menderes ve Foça ilçelerinde biyo-kütleden sağlanan enerji kullanılmalıdır.

AB ülkelerinde, uzun süredir, belediye başkanları sözleşmesi uygulamaktadır. Bu uygulamaları, 2008 yılında AB tarafından tek taraflı olarak kabul edilen AB İklim ve Enerji Paketi ilkeleri yönlendirmektedir. Bu sözleşmeyi imzalayan belediye başkanları, karbondioksit salınımda AB hedeflerin yapmakta ve gönüllü olarak daha ileri hedefler benimsemektedir. Bu sözleşmeyi Türkiye’de, genellikle sosyal demokrat belediyeler imzalamışlardır. Bunlar arasında İzmir’den Karşıyaka, Bornova ve Seferihisar belediyeleri bulunmaktadır.⁽²³⁵⁾

Karbon ayak izi yükünün azaltılması konusunda duyarlılığın gelişmesi, beraberinde, ekonomik faaliyetlerde üretim miktarlarının ve yerlerinin belirlenmesi konusundaki kararların verilmesinde ekonomi mantığı tek belirleyici olmaktan çıkacak, karbon ayak izi maliyetlerinin de hesaba katılmasını getirecektir. Bu yeni mantık, arazi kullanım deseninde önemli değişiklikler doğuracaktır. Bu değişikliği yaratan temel ilke;

P.1.2.2: Karbon Ayak İzinin Küçültülmesi İçin Tarımsal Ürünlerin, Tükettikleri Yere Olabildiğince En Yakın Yerlerde Yetiştirilmesi, Üretilen Yerle Tüketilen Yer Arasındaki Uzaklığın Düşürülmesini Gerçekleştirmek Gerekecektir.

İzmir’in çok büyük olan kentsel nüfusunun beslenmesinde yerel ürünlerin payının artırılması anlamına gelen bu ilke, yerel sebze ve meyve üretiminin artırılması sonucunu doğuracaktır. Bu pazarlamada, **kısa pazarlama zincirleri oluşturulmasına** önem verilmelidir.

İzmir tarımında sürdürülebilirliğin üçüncü boyutunu oluşturan **biyolojik çe-**

şitliliğin sürdürülmesi için de yerel tohumlarının korunması ve kullanılmasına özen gösterilecektir.

P.1.2.3: İzmir Tarımındaki Biyolojik Çeşitliliğin Korunmasında Bir Yandan Yerli Ürünlerin Tohumlarının Tohum Bankalarında Korunmasının Yanı Sıra Yerel Tohum Alış Verişini Sağlayacak Fırsatlar/Pazarlar Yaratılmalıdır.

İzmir ve çevresinde, çevreye duyarlı guruplar, bu tür girişimleri başlatmış bulunmaktadır. Bu girişimlerin desteklenmesi ve geliştirilmesi yoluna gidilecektir.

Biyolojik çeşitliliğin korunmasında göz önünde tutulması bakımından bir başka proje alanı, İzmir’de çok azalmış bulunan mera alanlarının korunması olacaktır. İzmir’de meralar, özellikle küçük baş hayvancılığın sürdürülmesinde çok kritik düzeye inmiş bulunmaktadır. Ama meralara sadece hayvanların beslenmesi açısından bakılması yeterli olmaz. Böyle bir mantıkla meralara, hayvanlara ot yetiştirecek tarım alanları olarak yaklaşan projelerin geliştirilmesinin biyolojik çeşitlilik açısından çok zararları olacaktır.

Meralar, biyolojik çeşitliğini tahrip edilmeden iyileştirilmelidir.

Meraların bir ortak mal olarak işletilmesi konusunda Mera Kanunu’nun olanaklarından yararlanılarak; 1) Aşırı kullanmayı önleyecek bir yönetim, 2) Eşik altına düşmüş meraların ıslahı sağlanmalıdır. Bunun için yasanın ön gördüğü köy bazında mera birlikleri kurulması yoluna gidilebilecektir. Bu bakımdan, 6360 sayılı yasa çıktıktan sonra köylerin mahalle haline dönüşmesi sonrasında tüzel kişiliklerinin kalkmış olmasına Mera Kanunu’nunda yapılacak düzenlemelerle bir çözüm bulunması yoluna gidilmelidir.⁽²³⁶⁾

P.1.3: İzmir’de Tarımsal Faaliyetler, Bu Kesimde Yer Alanlara Saygınlık Sağlamalı, İnsan Merkezli Olmalıdır

İzmir tarımını tanımak ve ilgililerin önerilerini toplamak için yaptığımız odak grup çalışmalarından birinde bir üretici çok çarpıcı bir öneri yaptı. İzmir’de tarımın gelişmesi için yapılan teknik önerilerin etkisinin sınırlı olacağını ama tarımın toplumda itibarlı (saygın) bir faaliyet haline getirildiğin-

---

(236) 3 Aralık 2015 tarihinde yapılan, Yem Bitkileri Odak Grubu Çalışması kayıtlarından.

de, tarımda büyük gelişmeler yaşanacağını büyük bir içtenlikle savunmuştu. Bu önerinin geçerliliğini diğer katılımcılarla da sınavınca bu önerinin yüksek düzeyde desteklendiğini gördüm. Bu nedenle de bu öneriyi, burada önerilen İzmir için tarımsal kalkınma politikaları arasına aldım. Tarımsal faaliyetlerin saygınlık kazanması, toplumun işleyişi içinde gerçekleşecektir. Bu bakımdan Türkiye'deki durumu saptamak için yapılan bir araştırmada 126 meslek arasında çiftçiliğin elli üçüncü, tarım işçiliğinin yüz dördüncü, bahçevanlığın yüz ondördüncü sırada yer aldığı saptanmıştır.⁽²³⁷⁾ Tarımın itibar kazanması, bir anlamda bu sıra sayılarının küçülmesi demek olacaktır.

Tarımsal faaliyete saygınlık kazandırmak önerisi, aslında kalkınmanın insan merkezli, dolayısıyla insan onuruna saygılı olması stratejisinin tarım sektöründeki yansıması olarak da görülebilir. Ama onun ötesine geçen bir sinerji beklentisini içermektedir. Tarımda çalışmaya bir toplumsal değer yüklenilmiş olmaktadır.

İzmir'de tarımsal faaliyetlerin insan merkezli olmasını ve bu kesimde faaliyet gösterenlere **saygınlık sağlaması** için uygulanacak alt politikalar ve bu politikaların uygulanmasını sağlayabilecek proje konularını ele almaya başlayabiliriz.

P.1.3.1: İzmir'de Tarımsal Üretim Yapan Çiftçilerin ve Tarım Emekçilerinin Saygınlığını Yükseltmek Bakımından Tarımsal Üretimin Verimliliğinin ve

---

(237) Lütfi Sunar ve diğerleri: “*Türkiye’de Çalışma Yaşamı ve Mesleklerin İtibarı*”, 12 Mayıs 2015, TÜBİTAK destekli araştırma. Türkiye’de 32 ilde 2500 kişi ile yapılan anketlere dayanarak yapılan ‘Çalışma Yaşamı ve Mesleklerin Sıralaması Araştırması’nda, bir işin iyi sayılması için işlerin sağladığı ücret, iş garantisi, iş güvenliği, stres azlığı, uygun çalışma saatleri, topluma yararlı bir iş olması, kendi kararlarını verebilme olanağı, işin toplumdaki saygınlığı, başarı hissi vermesi, önemli kararlarda söz sahibi olmak, yeni beceriler kazandırması, kolay olması, bol izin ve tatil süresi, bedeniyle çalışmayı gerektirmemesi, sorumluluk gerektirmemesi, ilginç bir iş olması ölçütlerine önem verildiği saptanmıştır. Deneklerin verdiği puanlamaya göre Türkiye’de 126 mesleğin itibar sıralaması elde edilmiştir. Bu sıralamada birinci sırada tıp doktoru (88,3), ikinci sırada üniversite profesörü (83,32) yer almaktadır. Yüz yirmi ikinci sırada hamal (44,17) yüz yirmi üçüncü sırada otopark görevlisi (44,11), yüz yirmi dördüncü sırada sokak satıcısı (42,45), yüz yirmi beşinci sırada astrolog (falcı) (27,41), yüz yirmi altıncı sırada dansöz (26,82) bulunmaktadır. Tarımla ilgili meslekler olarak çiftçilik (58,41) elliüçüncü sırada, tarım işçisi (50,07) yüz dördüncü sırada, bahçıvan (48,08) yüz on dördüncü sırada yer almaktadır.

Getirdiği Gelirin Yüksek Olması, Tarımda Emeğin Çalışma Mevzuatına Uygun Olarak Çalıştırılması, Tarım Alanına Tarımsal Üretimin Sağladığı Yaşam Doyumunu Gerçekleştirmek İçin Tarımsal Faaliyette Bulunmaya Başlayan Kent Kökenli Üreticilerin Sayılarının Artırılması Önem Kazanmaktadır.

İzmir'deki tarımsal üretimin dünyada yarışabilir niteliklere sahip olarak gelişebilmesi için iyi yetiştirilmiş çiftçilere gereksinim bulunmaktadır. Yeni dönemin çiftçisinin performansı, geçmişteki çiftçilerin performansından çok farklı düzeydedir. Çiftçinin yükselen potansiyeli, onların toplumun itibar skalasındaki yerini de yükseltmektedir. Böyle bir bakış açısı içinde **tarımsal teşvik ve destek sistemleri, genç çiftçilerin potansiyelini** artırmaya yönelmelidir.⁽²³⁸⁾ Teşvik ve destek projeleri bu mantıkla yeniden düzenlenmelidir.

P.1.3.2: İnsanların Onurlu Yaşam Hakları, Tarımsal Kalkınma Politikalarının da Güçsüzlerin Güçlendirilmesi Seçeneğine Açık Kalınmasını Gerçekleştirilebilir Olması, Güçsüzlerin/Küçük Toprak Sahiplerinin Kooperatifler İçinde Örgütlenmeyi Başarması Halinde Olanaklı Hale Gelecektir.

Tarımsal kalkınma sırasında, tarımda çalışanların sayısının azalması beklenen bir durumdur. Bunun gerçekleşmesi, tarımda güçsüzlerin, küçük toprak sahiplerinin sürekli tarım dışına dışlanmasına olanak veren bir durum yaratmaktadır. İnsan merkezli bir tarımsal kalkınma da, güçsüzlerin elenmesine dönük bir stratejinin rasyonelliğinden söz edilemez. Bu durumda tarımsal **kalkınma stratejileri içinde güçsüzün güçlendirilmesi yolları hep açık** tutulmalıdır. Burada güçsüz olarak nitelediğimiz küçük toprak sahipleri, günümüz piyasa koşullarında tek başına güçlendirilemezler. Onların güçlendirilmesi ancak kooperatifler halinde örgütlenmeleri halinde olanaklı hale gelmektedir. Bu bakımdan, İzmir'de Türkiye'nin diğer bölgelerine göre kooperatifçilik kültürünün gelişmiş olması, başarı şansını artırmaktadır.⁽²³⁹⁾

---

(238) Devlet genç çiftçilere, 30.000 liralık hibe desteği vermeye başlamıştır. *Türktarım*, Ocak-Şubat 2016.

(239) Günümüzde İzmir'de, Tire Süt Kooperatifi, Bademler Fidancılık Tarımsal Kalkınma Kooperatifi, Gödençe Tarım Kalkınma Kooperatifi, Zeytinyağı Tarım Satış Kooperatifleri Birliği vb. böyle başarılı örnekler arasında sayılabilir.

P.1.3.3: İzmir İlinde Kentsel Yığılmanın Yoğun Olduğu Alanlarda Ya Da Yakın Yerlerde, Hem Ekonomik Yararı Hem De Üreticisine Bir Bitki Yetiştirmenin Sağladığı Yaşam Doyumu Dolayısıyla Yapılan Kentsel Tarım Uygulamaları Yaygınlaştırılmalıdır.

Tarihsel olarak karada ulaşımın yavaş ve pahalı olduğu dönemlerde, dayanıklı olmayan sebze ve meyveler kentlerin içindeki ve yakınındaki bostan ya da bahçelerde üretiliyordu. Bu üretimler, **P.1.2.2** ilkesine uygun olarak tüketildiği yere yakın olarak üretiliyordu. Ama ulaşım teknolojisinde ve maliyetindeki düşüş sonrasında sebze ve meyve üretimi, belli yerlerde uzmanlaşarak/yoğunlaşmaya başlamış, oradan da tüm ülkeye dağıtılma kanalları oluşmuştur. Ekonominin karlılık mantığı içinde en doğru olan çözüm budur. Ama karbon ayak izi hesapları göz önüne alınmaya başlayınca eski ilkeye dönüş için güçlü bir gerekçe ortaya çıkmaktadır. Ama bunun ötesine geçen başka nedenler de bulunmaktadır. Dünya nüfusunun büyük ölçüde kentlerde yaşamaya başlaması, sanayileşme vb. nedenlerle insanlar, doğal yaşamdan çok kopuk olarak yaşamaya başlayınca bir kentlinin, kentte tarımsal üretimi gerçekleştirmesi, kendi başına çok anlamlı bir yaşam doyumunu nitelediğini kazanabilmektedir. Ayrıca kent içinde karbon monoksit temizleyicisi yeşil alanların genişlemesi, kentte yaşayanlar üzerinde sakinleştirici, stres azaltıcı bir etki yaratacaktır.

Dünya’da olduğu gibi, Türkiye’de de kent içi tarıma bakış açısında önemli bir değişme yaşanmaya başlanmıştır. Bu konuda İstanbul’da Yedikule Bostanları’nda verilmekte olan mücadele,⁽²⁴⁰⁾ Bursa’da Kent Konseyi’nce geliştirilen kent bostanları projeleri örnek verilebilir. Artık Türkiye’de de üst ölçekli arazi kullanma planlarında, yerleşmenin yoğun olduğu alanlarda ‘kent içi tarım’ / ‘kent bostanları’nın yeni bir lejant maddesi olarak yer alması noktasına gelinmiş bulunmaktadır. Bu alanlardaki üretimin çevre kirliliğine neden olmayacak biçimde planlanması önemlidir.

---

(240) Bu konuda bkz: Hülya Ertaş: “Şehir Hasadı”, *XXI Mimarlık, Tasarım ve Mekan*, Sayı 147, Mart 2016, s.24-35.

P.2: İzmir İlinde Üst Ölçekli (1/100.000) Yeni Bir Arazi Kullanma Planı Hazırlama Yaklaşımını Geliştirmek ve Uygulamak

Bu ikinci politika, salt yeni bir arazi kullanma planının yapılması şeklinde teknik bir öneri olarak algılanmamalıdır. Bu politika, bu çalışmanın giriş kısmında ele aldığımız, “Dünya’da ve Türkiye’de Kent ve Kır Karşıtlığı Yok Olurken Yerleşmelerin Temsilinde Doğan Sorunlar ve Yerleşme Stratejilerine Etkileri” konusuyla yakından ilişkilidir. İzmir için hazırlanmış ve uygulamada bulunan 1/100.000 ölçekli bir çevre düzeni planı vardır. Buna rağmen yeni bir arazi kullanma planının hazırlanmasının önerilmesinin nedeni, kır ve kent karşıtlığının yok olduğu bir dönemde, İzmir’in üst ölçekli arazi kullanma planının farklı kavramlarla ve farklı bir mantıkla hazırlanmasının gereğinin doğmuş olmasıdır.

Aslında bu bölümde, İzmir için yeni bir yerleşme stratejisinin önerilmesi amaçlanmaktadır. Bu stratejinin yeryüzü mekanındaki en belirgin temsillerinden biri arazi kullanma planları olduğu için P.2 politikası da arazi kullanma planı kavramı üzerinden ifade edilmiştir. **Arazi kullanma kavramı, anlamını ve işlevini korumaktadır.** Ama içeriği ve **kurgulama mantığı** ya da bu plana normatif kaygılarla verilen biçimin ne olacağı **yeniden tanımlanmak durumunda** kalmaktadır. **P.2** politikasını gerçekleştirebilmek için üç alt politikanın gerçekleştirilmesinden söz edebiliriz.

Kent ve kır arasında bulunan karşıtlığın sürdüğü eski dönemlerde, bir ili/bölgeyi aralarında adeta bir fay hattı bulunan kent ve kırın birliği oluşturuyordu. Kentin belli bir formu bulunuyor ve kırla arasındaki ayırım çizgisi net olarak çizilebiliyordu. Bu durumda kentin ve kırın arazi kullanma lejantları kendi alt bütünlüklerine hapsolmuş bulunuyordu. Oysa kent ve kır karşıtlığı yok olunca ortaya çıkan **yeni bütünlükte, kent ve kırın tamamlayıcılığından çok kurumsal kararlarla belirlenmiş yönetim mekanının bütünlüğü** söz konusu olmaktadır. Bu yeni mekânsal bütünlük içinde kent ve kır arasında ayırım çizgisi çizilmesini olanaksız kılan **değişik kullanışların gerçekleşme tarihlerine bağlı olarak birarada bulunuşlarının yarattığı** bir arazi kullanma farklılaşması bulunmaktadır. Bu yeni türdeki bir bütünlüktür. Bu durumda ilk alt politika;

P.2.1: Yeni Dönemin Üst Ölçekli Yeni Arazi Kullanma Planını Yapabilmek İçin Önce Yeni Bütünlüğün Alt Parçalarını (Yeni Lejantını) Belirlemek Gerekecektir.

Arazi kullanma planları, yeni dönemin bütünlüğü içindeki farklılaşma desenini önerecektir. Bunu geliştirebilmek için öncelikle bu farklılıkların lejantta nasıl yansıtılacağını belirlemek gerekir. Lejantta yer alacak arazi kullanma biçimlerinin, hangi ayrıntı ya da hangi genelleşme düzeyinde olacağı, arazi kullanma planının ne türde bir gerçekliği/hayali temsil ettiğini kavramamızı kolaylaştıracaktır. Arazi kullanma planının lejantları, bize yalnız arazi kullanmadaki farklılığı temsil etmekle kalmazlar, aynı zamanda da bu **arazi kullanma farklılaşmasının zaman içinde nasıl bir dönüşme dinamiğini içerdiği** konusunda da bize bilgi verir. Arazi kullanma planının her lejant ögesi, diğerine dönüşme potansiyelini/tehtidini taşımaktadır. Örneğin kentteki bir kamusal alan, belli koşullarda özel bir konut alanına dönüşebilir. Bir başka örnek olarak, bir tarım alanının, zaman içinde organize sanayi bölgesine dönüşme potansiyeline sahip olması verilebilir. Bu nedenle bir arazi kullanma planının lejantını saptarken, bu lejantın öğelerinin bir diğerine dönüşebilme koşullarına açıklık kazandırılması gerekecektir.

Yeni bütünlüğün çok daha çeşitli ve daha küçük alt parçalarını saptadıktan sonra bu parçaların bir araya gelişinin kurallarına netlik kazandırarak, arazi kullanma planının oluşumunda yararlanılacak bir çerçevenin oluşturulması gerekecektir. Bu çerçevenin üç farklı mekanizmasının bulunacağı söylenebilir.

Bunlardan **birincisi**, yeni **bütünlüğün morfolojisine ilişkin saptamalardan** elde edilebilecektir. Önceki bölümlerde gördüğümüz üzere, yeni bütünlüğün yığılma olgusundan başlayacağı, bu yığılmanın kendi çevresinde çok odaklı yığılmaların oluşturduğu bir kentsel bölge oluşturacağı, bu kentsel bölge içindeki siyasetçiler ve gayrimenkul sermaye ortaklıkları gibi güçlü aktörler, yığılmanın olmadığı alanlara emrivakiler yaparak oralarda insanın yeni ayak izlerini bırakırken, düşük yoğunluklu alanları da yığılmaların uzantısı haline getirmektedir. Bu yeni bütünlüğün iç dinamiklerinin oluşturduğu morfolojinin anlaşılması, yeni arazi kullanma planının şekillenmesini belirleyecektir.

İkincisi ise normatif kurallardır. Değişik türlerde normatif ilkelerden söz edi-

lebilir. Bunlar tarihi ve doğal mirasın korunması, insanlığın geliştirdiği kurallar olabildiği gibi tarımsal üretiminin yapıldığı yerlerle tüketildiği yer arasındaki uzaklığın küçültülmesi vb. ilkeler de olabilecektir. Bunlara biyolojik çeşitliliğin korunmasına özen gösterilmesi, erozyonun önlenmesi, tarım topraklarının tarım dışı amaçlarla kullanılmaması vb. eklenebilir.

Üçüncüsü ise arazi kullanma kararları (kullanım türü ve yoğunluğu, coğrafik konumu), değişik kullanım kararlarının coğrafik birlikteliği, aynı tür kullanım kararlarının coğrafik birlikteliğinin sağladığı ekonomik avantajları, ortaya çıkacak arazi kullanma desenine olan etkilerinin çözümlenmesi oluşturmaktadır.

P.2.2: Yeni Bütünlüğün Alt Parçalarının Bir Arada Bulunmasını Belirleyen Kuralların, Normların, Ekonomik Mekanizmaların Belirlenmesi diye formüle edilebilir.

Buraya kadar belirlenen iki alt politika, İzmir için nasıl bir üst ölçekli arazi kullanma planının hazırlanacağına ilişkin yolu ve bu planın niteliklerinin ne olacağını belirlemektedir. Ama asıl önemli olan, bu planın nasıl uygulanacağıdır. Bunun için üçüncü, bir alt politika önermek gerekecektir.

P.2.3: Yeni Arazi Kullanma Planının Uygulanması İçin Bu Sistem İçinde Yapılacak Binalara İlişkin Yapım İzninin Nasıl Verileceği ve Sistem İçinde Arazi Kullanma Kararlarının Uygulanıp Uygulanmadığının Nasıl Denetleneceği Konusunda Yeterli Mekanizmaların Önerilmiş Olması Gerekir.

Bu politika, yeni bir yönetim mekanizması önerilmesini gerektirmektedir. Burada böyle bir öneri yapılmayacaktır. Bundan sonraki bölümlerde, ilk iki alt politikanın İzmir bağlamında nasıl uygulanacağı üzerinde yoğunlaşılacaktır. Ama unutmamalı ki Türkiye’de, 6360 sayılı yasayla büyükşehirlerde belediye sınırlarının il sınırlarıyla özdeşleştirilmesi sonucu kentlere ilişkin imar yasaları, tüm il alanı için geçerli hale gelmiştir. Bu durum, aşırı bir denetim yaratmaktadır.⁽²⁴¹⁾ Yeni bütünün özelliklerini gözönünde tutan

---

(241) 18 Kasım 2015 tarihinde yapılan Süs Bitkileri ve Seracılık Odak Grup Çalışması’nda İzmir’deki seracılar, imar mevzuatının kendilerine uygulanmasından ve alınan imar harçlarını

daha esnek bir yasanın geliştirilmesi gerekecektir.

Yeni Dönemin üst ölçekli yeni arazi kullanma planını yapabilmek için öncelikle **lejantta kullanılacak yeni arazi kullanma türlerinin gerisindeki mantığa açıklık kazandırmak gerekir.**

Eski arazi kullanma planlarının lejantlarının saptanmasının gerisinde, bazı kabuller bulunuyordu. Bunlardan birincisi, kent ve kırsal arasında bir ayrım çizgisinin çizilebilirliğini koruyacağı varsayımıydı. İkincisiyse ifadesini Atina Şartı'nda (1933) bulan modernist ya da fonksiyonalist kent planlama anlayışının uzantısında, normatif olarak her bir arazi kullanmanın net olarak ayrı ayrı olması gerekliliğinin savunulmasıydı. Oysa günümüzde, fonksiyonel kent şeması aşılmıştır. Yeni Kentçilik Şartı'nda (1993) gelinen nokta çok farklıdır. Yaşam alanlarında farklı arazi kullanışlarının ve farklı nüfuslarının birlikteliği savunulmaya başlanmıştır.

Bir yerleşmeye (bütünlüğe) ilişkin olan arazi kullanma haritası/planından bir plançı, üç farklı planlama işlevi için yararlanacaklardır. Bunlardan birincisi, arazi kullanışlarının kentin alt parçalarının kavranmasına olanak vererek ve üst sistemlerle ilişkisini segileyerek yerleşme bütünü'nün niteliğinin kavranmasına olanak vermesidir. İkinci kullanım biçimiye her yerleşmenin yaşamakta olduğu büyüme/büzülme dinamiğine bağlı olarak, her arazi kullanma türünün bir başka kullanma türüne dönüşme eğilimi ya da dönüşmeme direnci taşıdığı kestirilebileceğinden, ele alınan yerleşmenin geleceğindeki arazi kullanma farklılaşmasının nasıl bir biçim alacağını kestirilmesinden yararlanmak olacaktır. Bir plançı, bir yerleşmenin arazi kullanma haritasını, bu arazi kullanma biçimlerinin kentlinin yaşam kalitesinin oluşumunda yarattığı sorunların kestirilmesinde, planın eleştirisinde kullanacaktır.

Üst ölçekli bir arazi kullanma haritası/planının lejantı saptanırken işte bu üç işlevi yerine getirmeye olanak verecek bir tanımlama yapmak gerekecektir. Her kullanım, bir yaşam bütünlüğü taşıması, bir diğerine dönüşüm bakımından homojenliğe, çevresine yarattığı olumsuz etkilerin niteliği ve denetlebi-

lirliği bakımından homojenliğe sahip olması açılarından d. Bu bakımından, bu çalışmada nerilen lejant elemanlarını, bu işlevleri yerine getirecek biçimde tanımlamaya çalışacağız.

Bunlardan birinci lejant ögesi, **iş alanlarıdır**. Çok sayıda küçük girişimin kümelendiği, içinde karışık kullanışların bulunduğu alanlardır. İçinde ticaret, kişisel hizmetler, küçük üreticiler, kamu, özel ofis alanları, oteller vb. bulunduğu alanlardır. Geçmiş dönemin kentlerinde, bu nitelikte bir alan olarak merkezi iş alanı (MİA) bulunuyordu. Günümüzün kent bölgelerinde, artık çok odaklı yığılmalar yan yana yer aldığı için birden fazla iş alanı bulunacaktır.

İkinci lejant gesiye **yaşam alanlarıdır**. Yaşam alanları konutları, onların gerektirdiği okul, ticaret, kişisel hizmetleri, bu yaşam alanlarında yaşayanların kullandığı yeşil alanlar ve parkları içerir. Bu nedenle temelde karışık kullanış alanlarıdır.

nc lejant ögesi, **sanayi alanlarıdır**. Bu lejant içinde orta ve büyük üreticilerin kümelendiği alanlar yer almaktadır. Bunlar, organize sanayi bölgeleri gibi planlı alanlar olduğu gibi tek tek girişimlerin oluşturduğu kümelenme alanları olabilmektedir. Temelde tek kullanışı esas alan bir lejanttır. Bu lejant içinde yer alan faaliyetler, duman ve katı atıkları, yarattığı sesler dolayısıyla ilk iki lejanttaki kullanışlarla uyum içinde kalamamaktadır. Bu nedenle ya olumsuz etkileri azaltacak önlemleri birlikte alacaklardır ya da kendisinden rahatsız olacak kullanışlardan uzak yer seçecektir.

Dördüncü lejant ögesi, **tarım alanlarıdır**. Ekili ve dikili tarımın yapıldığı bu alanlar, temelde tek kullanışlı alanlardır. İçinde bunun tamamlayıcısı köylerin bulunduğu kabul edilebilir. Tabii bu alanının alt kategorileri olarak, organik tarım alanları, örtü altı tarım alanları, agro turizm alanları alt kategorilerine ayrılabilir. Ama bu alanların temel problemi, tarım alanlarıyla tarıma elverişli topraklar arasındaki uyumun kurulmuş olmasıdır. Bu alanların en önemli zaafı, tüm diğer kullanışlar tarafından işgal edilmeye açık olmasıdır. Bu saldırılara karşı direnci çok zayıftır.

Beşinci lejant ögesi, **orman alanlarıdır**. İzmir'de en büyük kullanış budur. Tek kullanışı içeren bir lejanttır. Bu kullanış, aşır kesim bakımından tahrip edilebildiği gibi tarım ve konut kullanımları tarafından başka kullanışlara

dönüştürülme tehtidi altında kalabilmektedir. Türkiye’de, yasal sistem tarafından güçlü bir biçimde korunmasına rağmen, toplumun güçlü siyasal aktörlerinin kararlarıyla başka kullanışlara dönüşme potansiyeli bulunmaktadır. Orman kullanımının sürdürülebilirliği, biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilirliği bakımından kritik öneme sahiptir.

Altıncı lejant ögesi, **mera ve otlak alanlarıdır**. Tek tür kullanım üzerinden tanımlanmıştır. Biyolojik çeşitliliğin korunması bakımından çok önemli bir arazi kullanım türüdür. Ama tarım ve tarım dışı tüm kullanışlar tarafından işgale karşı, yasal olarak yeterince korunmamış durumdadır. Nitekim mera ve otlak kullanışı, son yıllarda çok küçülmüştür. 6230 sayılı yasanın çıkmasından sonra bu kullanışın direnci daha da azalmıştır.

Yedinci lejant ögesi, temelde biyolojik çeşitliliğin ve doğa değerlerinin **koruma alanları ve sulak alanlardır**. Doğal zenginlikler ve biyolojik çeşitliliğin korunması bakımından en kritik öneme sahip olan bu kullanışların özel yönetim planlarıyla yönetilmesi ona yeterli koruma sağladığını söylemek kolay değildir.

Sekizinci lejant ögesini, bölgenin dış Dünya’yla ilişkisini kurmakta kullanılan **lojistik kullanım alanları** oluşturacaktır. Bu kullanışlar, bölgeyle dış dünya arasındaki bir arayüz teşkil etmektedir. Bunlar, büyük alanlar kullanan limanlar, hava alanları, bunların gerektirdiği antrepolar ve ilişkili serbest bölgelerden oluşmaktadır. Büyük ölçüde kamu kararlarıyla oluşmakta, bir bölge geliştikçe bu işlevlerin kapsadığı alanlarda genişleme eğilimi gösterecekler ve başka kullanışlar tarafından işgal edilmesi söz konusu olmayacaktır.

Dokuzuncu lejant ögesi, yığılmanın çevresine **büyük parçalar halinde sıçrayan kamu hizmetleri alanlarıdır**. Bunlar, büyük spor alanları, hastane, üniversite, hapishane, askeri tesisler. Genellikle karayollarına yakın hazine mülkiyetindeki topraklar üzerinde tesis edilmektedir. Tabii eğitim, sağlık, spor vb. alt kategorilere ayrılabilir.

Onuncu lejant ögesi, girişimci (developer) ya da devletin **toplu konut alanlarıdır**. Gayrimenkul yatırım ortaklıklarının ya da diğer girişimcilerin yol sistemlerinin yakınında elde ettikleri büyük topraklarda ya da TOKİ’nin ele geçirdiği kamu topraklarında, orada yaşayanlara çoğu kez emrivaki halinde

toplu konut alanları inşaa edilmektedir. Çoğu kez kapısı herkese açık olmayan yerleşmeler halinde pazarlanmaktadırlar. Üçüncü, dokuzuncu ve onuncu lejant ögeleri, yerleşmelerin saçaklanma sürecinin izlenmesine olanak vereceği için ayrı ayrı ele alınacaklardır.

On birinci lejant, yaşam alanları dışında gelişen **turizm ve ikinci (yazlık) ev** kullanışlarıdır. Bu lejant, İzmir'in uzun sahili dolayısıyla önem kazanmaktadır. Bir tür yaşam alanı lejantı olarak görülebilir. Ama yazlık konutların uzun süre boş kalması, insanların burada yaşadıkları zaman iş yapmamaları, bu lejant içinde gizil olan yaşam ritimleri farklı olduğu için ayrı bir kategori olarak alınmıştır.

Buraya kadar ele aldığımız on bir lejant ögesiyle, ele alacağımız İzmir üst ölçekli arazi kullanma planında, yerleşme sisteminin, işleyiş dinamiklerini çözümlemeye olanak veren bir temsili gerçekleştirebiliriz. Ama hazırlayacağımız planda, yeni öneriler bulunacaksa bu yenilikleri temsil etmek için yeni lejantlar önermemiz gerekecektir. Bunlar, planın on birinci ve on ikinci lejantlarını teşkil edecektir.

On ikinci lejant, **bölgesel yeşiller** olacaktır. İzmir'de, yerleşmeler arasında uzanan, içinde bisiklet yollarıyla ilişki kurulan bir yeşil ağının oluşturulması, İzmir'de yaşayanlarının yaşam kalitesinin gelişmesine katkıda bulunacağı gibi yerelle bağının kurulmasına ve yerele ilişkin aidiyetin gelişmesine de katkıda bulunacaktır.

On üçüncü lejant, **canlandırılacak köyler** olarak önerilecektir. İzmir'de tarımda yaşanan dönüşüm sonucu, köylü yok olmuş ve kırdaki yaşayan nüfus çok azalmıştır. Bu gelişmeler sonucunda ve başka nedenlerle İzmir bölgesinde boşalmış köyler ve nüfusu azalmış ve genç nüfusun kalmadığı çok sayıda köy bulunmaktadır. Köylerin bir kısmı, yayılan tarım dışı kullanışlar içinde erimiş bulunmaktadır. Özel durumlarda köyler, varlıklarını koruyabilmektedir. Bu durumda boşalmış ya da boşalmaya yüz tutmuş köyler konusunda stratejik bir tercih yapmak gerekir. Değişik seçenekler vardır. Bunlardan birincisi, bu köyleri zaman içinde yok olmaya bırakmaktır. Bu durumda büyük olasılıkla, bu köylerin tarım alanları da zaman içinde ağaçlarla kaplanarak orman alanı içine alınacaktır. İkinci yolsa bu köylerin tarihsel varlıklarını

sürdürecek yeni projeler geliştirerek köyü canlandırmaya çalışmaktır. Bu canlandırma, artık çoğu kez kentten ayrılarak köye/doğaya dönmek arayışında olan kentlilerce gerçekleştirilebilecektir.⁽²⁴²⁾ Bu, köyün soylulaştırılması (gentrification) olarak görülebilir. Yeni bir yaşam biçiminin kurulmasında, geçmişin yaşam izleri kullanılmış olmaktadır. Bu, köyde agro-turizmin yenisinden canlandırılması olabilir. Ya da köyde perma kültür deneyine girilebilir. Bu arayışlar, butik olana, standardın dışına çıkana dönük olacaktır.

Hazırlanacak üst ölçekli arazi kullanma planının yapılması **(P.2)** için gerekli **ilk adım** olan lejantların saptanması **(P.2.1)** tamamlanmış bulunmaktadır. Şimdi bu **lejantın değişik parçalarının nasıl bir araya getirileceğinin (P.2.2)** bir başka deyişle, İzmir'in üst ölçekli arazi kullanma planının ya nasıl yapılacağını ya da nasıl okunacağını ele alalım.

İzmir ilinin üst ölçekli arazi kullanma planının hazırlanmasında iki önemli çekim gücünün etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, **çok odaklı kent bölgenin yarattığı çekim ve yarattığı desantralizasyon** süreçleridir. İkincisi ise **kıyının, yerleşmeleri kendisine çekiciliğidir**. Önceki bölümlerde, bir yığılmanın saldırgan bir şekilde çevresini nasıl biçimlendirdiğini görmüştük. Burada ayrıca tartışmaya gerek yok. Ama daha önce ele almadığımız kıyı olgusunun nasıl bir yerleşme dinamiği yarattığı üzerinde biraz durmak gerekir.

İzmir'in çok girintili çıkıntılı, 629 km boyunda⁽²⁴³⁾ bir kıyısı bulunmaktadır. **Denizle karanın ara kesiti** olarak oluşan kıyı, insanların yerleşme, yer seçme kararlarını etkileyen çok önemli bir coğrafik faktördür.⁽²⁴⁴⁾ Bu nedenle,

(242) Gazetelerde sık sık bu eğilimi gösteren yazılar çıkmaya başlamıştır. Bkz: Serkan Ocak, "Başka Bir Hayat Mümkünmüş", *Hürriyet Pazar*, 14 Şubat 2016; "Organik tarım için solucan gübresi üretiyor", *Hürriyet*, 14 Mart 2016.

(243) Ali Ekber Gülersoy: "Arazi Kullanımı", *İzmir Kent Ansiklopedisi Coğrafya/Birinci Cilt*, İzmir Büyükşehir Belediyesi APIKAM, Birinci Baskı, 2014, s.192.

(244) Bu konuda ayrıntılar için bkz: İlhan Tekeli: "Kıyı Yerleşmelerinin Kara ve Deniz Arakesitinde Bulunmasından Kaynaklanan Özellikleri ve Sürdürülebilirlik Koşulları", İlhan Tekeli: *Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 241-256. İlhan Tekeli: "Kıyı Planlamasının Değişik Boyutları", İlhan Tekeli: *Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 257-275.

İzmir'in üst ölçekli arazi kullanma planını oluştururken, kıyı faktörünün etkilerini hesaba katmak gerekecektir. Deniz ve kara **iki farklı yaşam ortamını** temsil etmektedir. Her bir ortam içinde, farklı yaşam türleri gelişmiştir. Her bir yaşam türü, **farklı nitelikte bir kaynak** oluşturmaktadır. Öte yandan kara ve deniz ortamları, farklı türlerde ulaşım teknolojilerinin ve türlerinin gelişmesine olanak vermektedir. Ayrıca her iki ortamda, mülkiyetin kurumsallaşma biçimi farklı olarak gelişme durumundadır. Karada, toprağın parçalara bölünerek belli kişilere /tüzel kişilere özgü sahiplik belirlenebilmekte ve kurumsallaştırılabilmektedir. Oysa denizde, belli bir yeri kişiye özgü olarak tanımlama olanağı bulunamayınca **deniz ancak toplu mülkiyete konu** olmaktadır.

İşte bu farklı özellikteki iki ortamın yan yana bulunması halinde kıyı, bir arakesit olarak ortaya çıkıyor. Karada özel mülkiyet rejimi varken, denizde ortak mülkiyetin bulunması ilginç bir koşulun sağlanmasını gerekli kılmaktadır. Pratikte, denizde ortak mülkiyetin varlığından söz edilebilmesi için karadaki her kişinin denize ulaşabilmesi yolunun açık kalması gerektirmektedir. Bu da **kıyı çizgisi etrafındaki bir bandın özel mülkiyete konu olamayacağı** ve sürekli olarak tüm kamuya açık kalması gerekliliği koşulunu getirmektedir. Biri denizde, diğeri karada iki nokta arasında insan ya da yük taşınırken arakesit noktasında bir ulaştırma aracından, diğer türde bir ulaştırma aracına yolcu ve yük aktarılacaktır. Ulaşım teknolojisinin henüz gelişmediği, araçların küçük olduğu dönemlerde, kıyıdaki her nokta, **yolcu ve yük aktarma** noktası olarak işlev görebilecekken teknolojinin geliştiği araçlarınların büyüdüğü dönemlere gelindiğinde, yolcu ve yük aktarmasının yapılması için limanların gelişmiş olması gerekmektedir. Bu durumda, denizden kara ya ancak bir limandan girilebilmekte ve karadan denize ancak bir limandan açılınabilmektedir. Liman (port), kapı anlamındadır. Bir anlamda kıyı, belli bir gelişme noktasından sonra kapılara ihtiyaç göstermektedir. Bu geçiş kapıları, aktarma maliyetlerinin birinden kaçınma olanağı verdiği için çevresine ekonomik faaliyetlerin toplanmasını özendirilmektedir.

Kıyı olgusunun, bu saydığımız özellikleri dışında da yerleşmeleri kendisine çeken başka bazı üstünlükleri bulunmaktadır. Nitekim nüfus Türkiye'de ve Dünya'da kıyılara yığılma ya da kıyılaşma eğilimi göstermektedir. Kıyıların karalara göre yaşam kalitesini etkileyen değişik olumlu özellikleri vardır.

Kıyılar, denizin etkisiyle ılıman bir iklime sahiptir. Deniz kıyısından ufka bakan bir insan, denize bakmanın getirdiği sakinleştirici, gerilmeyi azaltıcı vb. etki altında kalır. Bu tür kentler, yaratıcı sınıfları kendilerine çekerek, daha hızlı bir gelişme performansı gösterebilmektedirler. Bu nedenle kıyılar, İzmir’de de on birinci arazi kullanma lejantı olarak verilen, ‘turizm ve yazlık ikinci ev’ kullanışlarını kendisine çekecektir.

İzmir özelinde, İzmir’in kıyıları arasında nasıl bir kullanım farklılaşması oluştuğunu görelim. İzmir’in çok odaklı **kent bölgesinin yığılma odakları**, Konak, Karşıyaka, Çiğli, Bayraklı, Bornova, Buca, Gaziemir, Narlıdere (İç Körfez’in kıyıları) çevresinde yoğunlaşmaktadır. Bu odaklar, temelde birinci lejanttaki iş alanları ve ikinci lejanttaki yaşam alanları kullanışlarından oluşacaktır. Kıyının kıyı olma mantığıyla yakından ilişkili ikinci kullanış **yolcu ve yük aktarma kapıları olan limanlardır**. İzmir ilinde, büyük ölçekli üç liman bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, inşa halindeki bölgesel ölçekte bir aktarma işlevi görecektir olan **Çandarlı Limanı**’dır. İkincisi, içinde 12 sanayi iskelesi bulunan **Aliğa Limanı**’dır. Üçüncüsüyse gelişmiş bir konteyner limanı olan **Alsancak Limanı**’dır. İlk iki limanın geri sahaları, üçüncü lejant ögesi olan sanayi kullanışlarını barındırırken, Alsancak Limanı’nın geri alanı, ikinci lejant ögesi olan iş alanıyla temsil edilecektir. Bunlar, kıyıda büyük kapılardır. Yakın çevresindeki ne tür arazi kullanma değişikliği olacağını belirleyecek önemdedir.

İzmir’de, kıyıda yer alan **daha küçük kapılar** da bulunmaktadır. Bunlar, Üçkuyular’daki Levent Marina, Çeşme’deki Altın Yunus Marina ve IC Çeşme Marina, Port Alıçatı Marina ve Seferihisar’daki Teos Marina’dır. Bu **marinalar**, yakın çevresindeki turizm ve ikinci yazlık ev kullanışlarını çevresine toplayacaktır.

Kıyıda yer alan **ikinci tür bir kapı**, İzmir’den denize dökülen Bakırçay, Gediz ve Küçük Menderes’in **deltalarıdır**. Bakırçay Deltası, Çandarlı Körfezi’nde- dir. Gediz, İzmir Körfezi’nin kuzeyinde geniş bir delta bırakır. Küçük Menderes, Pamucak sahilinde denize ulaşırken gerisinde Efes’e kadar uzanan bir alüvyon alan bırakmaktadır. Bu deltalar, denize ulaştığı noktalarda biyolojik çeşitlilik bakımından zengin sulak alanlar oluştururken geride tarımsal bakımdan verimli alüviyal alanlar bırakmaktadır. Hem sulak alanlar hem de gerisindeki alüviyal alanlar, kaynak olarak korunma durumundadır.

Kıyıda, ya da yakınında bulunan Dikili, Aliağa, Eski Foça, Yeni Foça, Urla, Mordoğan, Karaburun, Çeşme, Alaçatı, Seferihisar, Gümüldür gibi küçük yerleşmelerin kıyısında on birinci lejanttaki, **turizm ve yazlık ikinci ev kullanış-ları** yer almaktadır. Kıyıda bu kullanışlar dışında dördüncü lejanttaki tarım ve beşinci lejanttaki orman kullanışları yer almaktadır. Bu kullanışların her ikisi de turizm ve yazlık kullanışlardan gelen dönüştürme baskısı altında kalmaktadır. Zaman geçtikçe, kıyıda dördüncü ve beşinci lejanttaki kulla-nışları koruma konusunda daha kısıkanç davranılması gerekmektedir.

Kıyıdaki arazi kullanışlarının oluşması ve farklılaşması mekanizmasını gördükten sonra, kıyının gerisindeki arazi kullanma farklılaşmasının nasıl gerçekleştiğini ele alalım. Kıyının farklılaşmasını incelerken, **kent bölgenin çok sayıdaki odağının** İç Körfez'in etrafında kümелendiğini belirtmiştik. Çok odaklı bu merkez, bir yandan yayılımı genişletirken öte yandan bu merkez-lerin desantralizasyon süreci ve kamusal aktörler ve güçlü konut girişimcile-rinin bu merkez etrafında saçaklanma yaratan uygulamalarıyla İzmir'in kıyı gerisindeki arazi kullanma farklılaşmasını yaratmaktadır. İzmir'de bu çok odaklı merkezin **desantralizasyonunda**, üçüncü lejant ögesi sanayi kullanış-ları önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakımdan desantralizasyonun biçimini, 13 adet organize sanayi bölgesi (OSB)⁽²⁴⁵⁾ ve 2 adet serbet bölge belirlemiştir.

Bu çok odaklı merkezin büyümesi sırasında, kıyı dışındaki **arazi kullanmanın saçaklanmasını** dokuzuncu ve onuncu lejantın temelde güçlü ve merkezden koparak da var olabilen tarım, orman ve mera kullanımlarını dönüştürmekte saldırgan olabilen aktörler sağlamaktadır. Büyük parçalar halinde sıçrayabi-len değişik kamu kullanışlanışlarının gerçekleşmesini, **güçlü kamu aktörle-ri** sağlamaktadır. Saçaklanmanın ikinci aktörüyse, **kamu ve özel toplu konut girişimleri** olabilmektedir. Bu saçaklanmış alanların arası, daha küçük giri-şimcilerin yap satıcı türü girişimleri tarafından doldurularak, çok odaklı mer-kezin bütünlüğüne katılabilmekte ve bu merkezin yayılımını sağlamaktadır.

Bu bölüme kadar, İzmir'deki arazi kullanmadaki farklılaşmanın nasıl oluş-tuğuna ilişkin iki farklı dinamiği ele aldık. Bunlar kıyıdaki arazi kullanma

(245) Bu konuda ayrıntılar için bknz: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı OSB Bilgi Sitesi, <https://osbbs.sanayi.gov.tr/citydetails.aspx?dataID=225> (Erişim 15 Mart 2017).

biçiminin oluşumu ve onunla ilintili olarak kıyıda kümelenmiş bulunan çok odaklı merkezin desantralizasyon ve saçaklanma biçimi üst üste gelerek, dördüncü lejantı oluşturan tarım alanları, beşinci lejantı oluşturan orman kullanışları, altıncı lejantı oluşturan mera ve otlak kullanışlarıyla yedinci lejantı oluşturan koruma alanları ve sulak alanların sürekli olarak küçülmesine neden olmaktadır. Bu kayba uğrayan dört arazi kullanım türünden ikisi, saldırgan gelişmelere karşı önemli ölçüde korunmuş bulunmaktadır. İzmir’de ormanlık alanlar, ilin %40,5’ini teşkil etmektedir. Ormanlar, İzmir’deki en büyük arazi kullanım türünü oluşturmaktadır. Öte yandan İzmir’de en önemli sulak alan, 20.400 hektarlık bir alana yayılmış Gediz Delta’sı’dır. Bunun 8.000 hektarı Ramsar Alanı olarak ilan edilmiştir. Bu, İzmir’de en değerli koruma odağını oluşturmaktadır. Türkiye’deki kurumsal düzenlemelerle hem ormanlık alanlar hem de Ramsar Sözleşmesi kapsamındaki sulak alanlar, kurumsal olarak oldukça iyi korunduğu için **en büyük kayba uğrayan kullanışlar, tarım alanlarıyla meralar ve otlak alanları olmaktadır.**

İzmir’deki üst ölçekli arazi kullanma planının yapılmasında anlaşılması gereken en önemli süreç, dördüncü ve altıncı lejantı oluşturan tarımsal kullanımla mera ve otlak kullanım alanlarının varlıklarını nasıl korudukları ya da nasıl bir direniş gösterdiklerini anlamak olacaktır.

İzmir’de dağlar kıyıya paralel olmayıp, dik olduğundan, kıyıdaki Akdeniz ikliminin etkilerinin İzmir’deki iç alanlara kadar ulaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, **iç bölgelere Akdeniz florası sızmış bulunmaktadır.** İzmir’de çiftçi kayıt sisteminde bulunan çiftçi sayılarındaki temel kümeleşmelerin Bayındır (4549), Bergama (6.332), Beydağ (1251), Dikili (1.429), Kemalpaşa (2.549), Kınık (2.054), Kiraz (5.004), Menderes (2.150), Menemen (2.150), Ödemiş (5.936), Seferihisar (1.419), Selçuk (1.309), Tire (5.372), Torbalı (2.986), Urla (668)’da olduğu görülmektedir. Bu yerleşmelerde, tarımsal arazi büyüklüğü bakımında öne geçen ilçeler Bergama, Ödemiş, Bayındır, Torbalı, Tire, Menderes, Kemalpaşa ve Menemen olmaktadır.

Denilebilir ki tarımsal kullanışlar, bu alana hizmet veren küçük kentsel yığılmaların çevresinde yer almaktadır. Bu merkezler ve çevresindeki tarım alanları, bulundukları yerlere göre tarımdışı ve kıyı kullanışlarının tehtidi altına girmektedir. Bu bakımdan İzmir’in çok odaklı kent bölgesi, desantralize

olarak **Torbalı ve Urla'nın tarım alanlarını konut ve sanayi** kullanışlarına dönüştürmeye başlamıştır.

Tarım bölgelerinin tarım dışı kullanışlara karşı korunmasında, tarım kullanışlarının direncini artıracak olan, organik tarım bölgeleri, iyi tarım uygulaması bölgeleri, örtü altı tarım bölgeleri oluşturma yoluna gidilebilir. Örneğin İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin 2008'de Seferihisar Orhanlı köyünde başlattığı organik tarım projesinin, Orhanlı-Kavaklıdere mikro havzasının tamamen organik tarım havzası haline getirilmesi için bir başlatıcı olarak kullanılması yoluna gidilmesi böyle bir direnç yaratabilecektir. Bu bakımdan 5403 sayılı yasaya göre çıkarılmış **büyük ova yönetmeliğinin olanaklarından** yararlanılmalıdır.

Tamamen boşalmış ya da genç nüfusunu kaybetmiş köylerde kentten gelen, doyumunu tarımsal üretimde bulan yeni tarımcıların yarattığı '**gentrication' olanaklarından** ya da agro-tarım uygulamalarından yararlanma yoluna girilebilecektir.

Altıncı lejantı oluşturan **meralar ve otlaklar** tarım ve tarım dışı kullanışlar tarafından işgal edilerek en hızlı kayba uğrayan arazi kullanım türüdür. 6360 sayılı yasanın çıkmasıyla köylerin mahalle haline gelerek tüzel kişiliklerini kaybetmesi, mera alanlarının direncini önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır. İzmir'de, meralara iki farklı mantıkla yaklaşılmaktadır. Bunlardan birincisi, küçükbaş hayvancılığın karlı yapılabilirliğini sağlamaktır. Eğer meraya bu mantıkla yaklaşılsa, Kınık kaymakamının yaptığı gibi meraların ot yetiştirmeye tahsis edilmesi yoluna gidilebilmektedir. Bu halde mera, tarımsal kullanışla tahrip edilmiş olmaktadır. Meranın temel işlevi, biyolojik çeşitliliği sürdürmekte yüklendiği roldür. Eğer biyolojik çeşitliliğe önem verilirse küçükbaş hayvancılığın yaşatılması için **yapılması gereken, meraların iyileştirilmesi** olacaktır.

Hazırlanacak üst ölçekli arazi kullanma planında, biyolojik çeşitliğin korunmasına özel önem verilecektir. Beşinci lejantı oluşturan ormanlar ve yedinci lejantı oluşturan koruma ve sulak alanlarda yüksek düzeyde bir korumacılık uygulanacaktır. Tüm arazi kullanma planı, içinde **bisiklet yollarıyla bütünleşmiş bir bölgesel yeşil alan ağı/sürekliliği kuracaktır.**

VIII. STRATEJİ RAPORUNA SON VERİRKEN

İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi çalışmasının sonuna gelmiş bulunuyoruz. Önceki bölümlerde ayrıntılı bir biçimde ele aldığımız üzere, 6360 sayılı yasa yürürlüğe girdikten sonra büyükşehir belediyelerinin görev alanında bir kapsam genişlemesi ortaya çıkmıştır. İşte bu çalışma, bu görev genişlemesi karşısında, **belediyelerin yeni sorumluluklarını yerine getirmekte izleyebileceği yol** üzerinde bir strateji önermektedir. Bu stratejinin özgün yanı, bir yandan kent ve kır ikilemine dayanan kavramsal çerçevenin fiilen ve hukuken aşılmış olmasının gerektirdiği yeni bir yerleşme stratejisinin nasıl kurulabileceği konusunda öncü ve yol açıcı bir niteliğe sahip olması, öte yandan bu stratejinin İzmir'in tarımsal gelişmesi için izleyebileceği stratejiyle bütünleştirilmiş olmasıdır. Bir anlamda bu strateji, kamu ve özel aktörler bakımından iki farklı dünyaya birden yönelmiş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi tarım dünyası, ikincisiyse yerleşme planlaması (imar) dünyasıdır.

Ortaya çıkan bu strateji önerisi, odak grup çalışmalarına dayandırılarak olabildiğince katılımcı önerilere açık kalarak geliştirilmiştir. Hazırlanan raporun ilk biçimi, odak grup çalışmalarına katılanlara dağıtılmış ve tüm katılımcıların katıldığı nihai bir toplantıda değerlendirilmiş, rapor hakkında gönderilmiş yazılar da hesaba katılarak Strateji metni son haline getirilmiştir.

Bu çalışma, strateji ve politika düzeyinin altına inmemektedir. Ama İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Urla-Çeşme-Karaburun Yarımadası, Bakırçay ve Gediz Havzası ve Küçük Menderes Havzası için katılımcı süreçlerle geliştirdiği daha ayrıntılı **havza planlama çalışmaları** vardır. Bu çalışmaları, burada önerilen stratejiyle bütünleşik olarak, **birbirinin tamamlayıcısı** olarak ele almak ve paralel olarak yürütmek gerekecektir.

Bu çalışmada, yerleşme stratejisinin ifadelendirilmesinde **üst ölçekli arazi kullanma planları esas alınmıştır**. Böyle bir tercih yapılmış olmasının gerekli olmasına rağmen ilgili yasal sistemimizde mevzuat bakımından bazı

değişiklikler yapılmasında yarar olacaktır. Bir bölgede iki tür plan yapmak söz konusu olmaktadır. Bunlardan birincisi, **bölge planlarıdır**. Bu planlar temelde, İzmir’de yer alması istenen faaliyetleri önermektedir. Bu **yerseçimi (location) kararları** üstüne kurulmaktadır. Bu tür planlar, bize İzmir’de yerleşmelerin nasıl biçimleneceği konusunda kestirimde bulunma olanağı vermez. Oysa üst ölçekli **arazi kullanma planları**, arazinin hangi kullanışlara tahsis edileceğini saptar. Temelde bir arazi kullanışları için **taahsis kararı** (allocation) vermektedirler. Böyle hazırlanmış planlar, yerleşmelerin alacağı biçimleri kestirme olanağı vereceği için bizim bu çalışmamıza daha uygun bir üst ölçek oluşturmaya olanak vermektedir. Bölge planlarındaki öneriler, bölgenin aktörleri tarafından kolayca görmezden gelinmemekte ve bölge aktörlerinin kararlarını belirleyici bir nitelik kazanamamaktadırlar. Oysa arazi kullanma kararları, yeterli izin alma mekanizmalarıyla donatıldığında, bölgedeki her kullanıcıya kaçınılmaz olarak dokunmakta, onlar tarafından **görmezden gelinmemektedir**. Bu nedenle, bu çalışmada strateji önerileri, arazi kullanma esaslı bir planlama anlayışına uyumlu olarak ifade edilmişlerdir.

Arazi kullanma biçimlerini denetleme üzerinden geliştirilmiş bir plan, kaçınılmaz olarak kara üzerindeki kararlar için geçerli olacaktır. Deniz mekanı için böyle bir yaklaşım öngörülemez. Ama İzmir ilinin biçimi içinde İzmir Körfezi, Ege Denizi’ni İzmir ili içine sokmaktadır. Bu Körfez, Foça’nın Deveboynu Burnu ile Karaburun arasından ters L şeklinde doğuya doğru uzanmaktadır. Çamaltı-Güzelbahçe çizgisinin batısı dış körfez, doğrusuysa iç körfez diye adlandırılmaktadır. İç körfezin kıyılarında, 88.000 hektar alanda İzmir Kent Bölgesi’nin çok odaklı yerleşme sistemi yer almaktadır. İzmir Körfezi’nde on bir noktada düzenli olarak deniz suyu kalitesi ölçülmektedir. İzmir Körfezi’nin kuzeyinde, Gediz Deltası denize ulaşmakta, içinde 8.000 hektarlık bir Ramsar Koruma alanı bulunmaktadır. İzmir Körfezi’nin kuzeyinde, Foça ve Çandarlı Körfezi arasındaki 227 kilometre kare alanda Akdeniz fokları için ilan edilmiş bulunan Foça Özel Koruma Bölgesi bulunmaktadır. **İzmir Körfezi ve Foça Özel Koruma Alanı**’nın kıyıları içindeki adalar ve deniz ulaşımı için bir üst ölçekli stratejik plan hazırlanarak, İzmir üst ölçekli arazi kullanma planının tamamlanması yararlı olacaktır.⁽²⁴⁶⁾ Günümüzde yürürlükte

---

(246) Bu konuda yararlı olacak bir çalışma için bkz: Güzel Yücel-Gier, Yalçın Arısoy and İdil

olan mevzuata göre üst ölçekli arazi kullanma planlarının yapılması konusunda merkezi hükümetin iki bakanlığı görevlendirilmiş bulunmaktadır. 3 Mayıs 1985 tarihinde çıkarılmış bulunan 3194 sayılı İmar Kanunu'na göre 1/100.000 ölçekli bir çevre düzeni nazım imar planının yapılması ya da yaptırılmasıyla Çevre ve Şehircilik Bakanlığı görevlendirilmiş bulunmaktadır. Öte yandan 3 Temmuz 2005'te çıkarılan 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'na göre de Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı da yetkilendirilmiş bulunmaktadır. 6360 sayılı yasanın çıkarılmasından sonra böyle bir planın hazırlanmasında, büyükşehir belediyelerinin sadece merkezi hükümetin emrivakilerinin uygulayıcısı halinde bırakılması savunulamaz hale gelmiştir. Büyükşehirlerde, üst ölçekli arazi kullanma planlarının düzenlenmesinde, **yetskilerin dağılımı bakımından yeni bir düzenlemeye gidilmesi** gerekmektedir. Bu çalışmayı böyle bir talebin dile getirilmesi bakımından da değerlendirmek gerekecektir.

Bu çalışmayı değerlendirmek için yapılan son toplantıda katılımcılar, bu strateji dokümanının muhatabının kim olduğunun açıkça belirtilmesini talep ettiler. Son sözü, bu sorunun yanıtını vermeye çalışarak kapatalım. Tabii ki bu strateji çalışmasının birinci muhatabı İzmir Büyükşehir Belediyesi'dir. Belediye, bu stratejinin bir yandan Tarımsal Hizmetler Dairesi Başkanlığı, öte yandan imar planlama işlevleri açısından muhatabıdır. Bu strateji, her iki alanda da faal olan İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin faaliyetleri için çok yönlü bir çerçeve çizmektedir. Ama katılımcı süreçlerle hazırlanmış bu çalışmanın sadece belediye sınırları içinde hapsedilmesi, yaratılan bir potansiyelin ziyan edilmesi anlamına gelecektir. İzmir'de, çok değişik türdeki aktörün bu stratejiden yararlanması beklenir. Bunlardan birincisi, İzmir Kalkınma Ajansı'dır. Böyle bir vizyonun geliştirilmiş olması, İzmir Kalkınma Ajansı için değerlendirilecek önemli bir fırsattır. Aynı mekânsal alanda, aynı ölçekte, arazi kullanma denetimine yönelen farklı nitelikte bir bölgesel stratejinin geliştirilmesi, İzmir'de, Kalkınma Ajansı'nın finanse edebileceği projeler yelpazesinin önemli ölçüde genişlemesine yol açacaktır. Bu stratejinin üst ölçekli 1/100.000'lik bir arazi kullanma planının geliştirmesinde

önerdiği yaklaşım, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve İzmir örgütleri için imar kararlarıyla İzmir'in tarımsal dönüşüm olgusu arasında bir bütünlük kurarak önemli bir açılım getirmektedir. Benzer bir durum için Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ve Bakanlığın İzmir İl Müdürlüğü için de söz konusudur. Bakanlığın bakış açısında eksik kalan imar bakış açısının bu stratejiye dahil edilmesi, bu Bakanlık açısından da yeni açılımlar getirmektedir. Türkiye'nin yönetim kültürü içinde, kurumlararası işbirliği yapma alışkanlığının gelişmemiş olması, bu fırsatların uygulamaya yansıtılması konusunda iyimser olmamızı engellemektedir. Kurumlararası işbirliğinin geliştirilmesi, özellikle Büyükşehir Belediyesi, üniversiteler ve ilgili bakanlıklar arasında bu strateji üzerinde bir görüşbirliğinin sağlanması, bu stratejinin muhataplarının değişik ölçeklerde zenginleşmesini ve çeşitlenmesini artıracaktır. Bu nedenle hazırlanan bu stratejiyi kurumlararası yeni işbirliklerinin esin kaynağı olarak görmekte yarar vardır.

KAYNAKÇA

- Akçay, Meliha: "Üzüm Üretimi ve Destekler", *Türktarım*, Sayı 219, Eylül Ekim 2014, s. 16-19.
- Akdağ, Ebru: "Meyve ve Meyve işleme Sanayiininin Bütünleşmesi", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 22-23.
- "Türkiye Meyve Suyu Sektörü", *Türktarım*, Sayı 207, Eylül-Ekim 2012, s. 58-64.
- Akdeniz, Kasım: "Tarım Kredileri Değerlendirme Sistemi TARDES", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 12, Mart 2015, s. 34-35.
- Aksoy, Ertuğrul ve Gökhan Özsoy: "Tarım Arazilerinde Amaç Dışı Kullanım ve Sürdürülebilir Arazi Yönetim Sorunları", Necdet Oral (Ed.): *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013*, Ziraat Mühendisleri Odası Bursa, Nota Bene, Ankara, 2013, s. 263-298.
- Akşit, Bahattin: "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Köylerinde Dönüşümler", *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Bilanço'98 Dizisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 173-186.
- Albayrak, Mevhibe: "Türkiye'de Tarım Ürünleri Pazarlama Sistemlerindeki Gelişmeler", *Türktarım*, Sayı 207, Eylül-Ekim 2012, s. 12-23.
- Alp, Arzu: "Uzaydan Tescillendi Ege Pamuğunda Dramatik Düşüş", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 11, Aralık 2014, s.64-65.
- Alp, Sedat: "Agrobay Organik Meyve Üretiyor", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 69.
- Aslan, Ahmet: "Malatya İlinde Taze Kayısı Pazarının Geliştirilmesi", *Türktarım*, Sayı 216, Mart-Nisan 2014, s. 54-57.
- Astam Yıldız, Nesrin: "Seralarda Topraksız Tarım", *Türktarım*, Sayı 208, Kasım-Aralık 2012, s.28-31.
- Aşarkaya, Ahmet: Tarım Sektörü, İş Bankası İktisadi Araştırmalar Bölümü, Haziran 2015. <https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/tarimsektoru.pdf> (Erişim: 21.06.2017)
- Aşıcı, Mehmet: "Tarımda Verimlilik Sorunu: Tarımdan Sanayiye İş Gücü Transferi ve Zirai Gayri Menkul Ortaklıkları", *Kalkınmada Anahtar Verimlilik*, Yıl 28, Sayı 332, Ağustos 2016.
- Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı OSB Bilgi Sitesi, <https://osbbs.sanayi.gov.tr/citydetails.aspx?dataID=225> (Erişim, 15 Mart 2017).
- Bingöl, Olcay: "Bolluk İçinde Aç Kalmak Gıda Egmenliğinin Gaspı", *Saha 1*, Eylül 2015.
- Boratav, Korkut: "Son 15 Yılın Bölüşüm Göstergeleri", Necdet Oral (Ed.): *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013*, Ziraat Mühendisleri Odası, Bursa, Nota Bene, Ankara, 2013, s. 67-69.
- "Tarımsal Fiyatlar İstihdam ve Köylülüğün Kaderi", *Mülkiye*, Cilt XXXIII, Sayı 262, 2009, s.9-24.
- Cahit, Çetin: "Tariş'in 100. Yılında Kooperatifçilik", *4 Mevsim*, Yıl 4, Sayı 14, Eylül 2015, s. 54-55.
- Cantle, T.: "Interculturalism: For the Era of Globalisation, Cohesion and Diversity", *Political Insight*, 3, 2012.

- Churchman, C.W., R. L. Ackoff, E. L. Arnoff: *Introduction to Operation Research*, J. Wiley & Sons, New York, 1957.
- Cırık, Semra: "Sulak Alanlar", *Ekoloji Çevre Dergisi*, Sayı 7, Nisan-Mayıs-Haziran 1993, s. 1-50.
- Cinkorur, Fikri: "Antalya'nın Kırmızı Altını Domates", *4 Mevsim*, Yıl 3 Sayı 9, Haziran 2014, s. 22-27. *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 9, Haziran 2014, s. 90-91.
- Clark, Colin: *Conditions of Economic Progress*, MacMillan, London, 1940.
- Çakmak, Erol H.: "Şeker Politikası ve Ekonomisi", *Tarlasera*, 2 Şubat 2012.
- Çalçalı, Önder: "6360 Sayılı Kanun'un Türkiye'de Yerel Yönetimler Sistemine Getireceği Değişiklikler", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 23, Sayı 4, Ekim 2014., s. 49-68.
- Danyeli, İsmet: "Türkiye'de Bir İlk; Örtü Altı Kiraz Bahçesi", *Türktarım*, Sayı 205, Mayıs-Haziran 2012, s. 85.
- De Certeau, M.: *The Practice of Everyday Life*, University of California Press, Berkeley, 1992.
- Doğan, Hilal: "Tarihi Başarılarla İmza Attık", *Türktarım*, Sayı 219, Eylül Ekim 2014, s. 9.
- Dursun, Fersan; Erhan Ekmen: "Uluslararası Kooperatifler Yılı Biterken", *Türktarım*, Sayı 208, Kasım-Aralık 2012.
- Dursun, Nuriye: "Ülkemizde Bitki Pasaportu Uygulamaları", *Türktarım*, Sayı 204, Mart-Nisan 2012, s. 30.
- Eraktan, Gülcan; Hasan Arısoy: *Türkiye'nin Yaş, Meyve-Sebze İhracatı*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2012.
- Erden Özsoy, Ceyda: "Low-Carbon Economy and Carbon Footprint of Turkey", *Emek ve Toplum*, Cilt 4, Yıl 4, Sayı 9, s. 199-215.
- Ersin, Tarkan: "Neden Meyvecilik", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 26-27.
- Ersun, Nur; Kahraman Aslan: *Türkiye'de Organik Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ertaş, Hülya: "Şehir Hasadı", *XXI Mimarlık, Tasarım ve Mekan*, Sayı 147, Mart 2016, s.24-35.
- FAO Verileri, *Factfish Catalog Geography and Agriculture*.
- Fındık Çalıştay Sonuç Raporu, 18-19 Aralık 2013 Trabzon, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ankara, 2014.
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İzmir İl Müdürlüğü: *İzmir'de Tarım 2015*.
- Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı İzmir İl Müdürlüğü verileri.
- Giddens, Anthony: *İklim Değişikliği Siyaseti*, Phoenix, Ankara, 2013.
- Gökçe, Hüseyin: "Organik Tarımda Üretim 1 Milyon Tonu Aştı", *e-Dünya*, 3 Haziran 2015.
- Görmez, Kemal: "Türkiye'de Anakent Yönetiminin Sorunları", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 2, Sayı 1, Ocak 1993, s. 19-29.

Gülçubuk, Bülent: "Tarım ve Kırsalın Geleceğini Şekillendirecek Büyükşehir Kanunu", 4 Mevsim, Yıl 5, Sayı 17, s. 16-21.

Gülersoy, Ali Ekber: "Arazi Kullanımı", *İzmir Kent Ansiklopedisi Coğrafya/Birinci Cilt*, İzmir Büyükşehir Belediyesi APIKAM, Birinci Baskı, 2014, s. 192.

Günaydın, Gökhan: *Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm Politika Transferi Süreci*, Tan Kitabevi, Ankara, 2010.

Günyel, Sedar: "Hayvansal Üretim Politikalarında Temel Yaklaşımlar ve Hedefler", *Türktarım*, Sayı 214, Kasım Aralık 2013, s. 28-32.

Harvey, David: "The Creation of the Urban Commons", *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*, ch. 3, Verso Books, London, 2012.

Hatunoğlu, E. Emrah; Feyza Eldeniz: "2000 yılı Sonrası Türk Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 86, Temmuz-Eylül 2012, s. 27-56.

Haughton, Graham; Philip Allemendinger: "Fluid Spatial Imaginaries: Evolving Estuarial City-Regional Spaces", *International Journal of Urban and Regional Research*, Volume 39, N. 5 September 2015, s. 857-873.

Hayvancılık Özel İhtisas Komisyonu Raporu 2023, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara, 2014.

<http://tr.millermagazine.com/?p=1868> (Erişim, 2 Mart 2015).

<http://www.apelasyon.com/Yazi/325-izmir-organik-tarimin-baskenti> (Erişim, 10 Mart 2017).

<http://www.tzob.org.tr> (Erişim, 7 Ekim 2014).

İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı.

İslamoğlu, Huricihan; Elvan Gülöksüz; Alp Yücel Kaya; Ayşe Çavdar; Ulaş Karakoç; Derya Nizam; Gökşun Yazıcı: "Türkiye'de Tarımda Dönüşüm ve Küresel Piyasalarla Bütünleşme Süreçleri", *TÜBİTAK, SOBAG Proje No: 106K137*, İstanbul 2008.

İzmir (TR31) Bölgesi, İzmir Kalkınma Ajansı, İzmir, Eylül 2008.

İzmir Mevcut Durum Analizi 2013, İZKA, http://www.izmiriplanliyorum.org/static/upload/file/mda_39.pdf (Erişim, 10 Mart 2017).

İzmir, Mutluhan: *Lacancı Psikanaliz ve Karakter Çözümleme*, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.

Kadioğlu, M.; L. Şaylan: "Trend Analysis of Growing Degree- Days in Turkey", *Water, Air and Soil Pollution*, No.126, 2001, s. 83-96.

Kadioğlu, M.; Z. Aslan: "Recent Trends of Growing Season Length in Turkey", *2'nd International Symposium on New Technologies for Environmental Monitoring and Agro-Applications Proceedings*, 18-20 October 2000, Tekirdağ/Turkey, 2000, s. 295-303.

Kaleli, Muhammet Uğur: "Ticaret Borsaları ve Tarımsal Ticaret", *Türktarım*, Sayı 207, Eylül-Ekim 2012, s. 30-33.

Kalkay, Tuncer; Metin Kavak: "Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli", *Türktarım*, Sayı 214, Kasım Aralık 2013, s. 76-79.

Karabat, Selçuk; Yıldız Dilli: "Türkiye'de Bağcılık ve Önemli Üzüm Çeşitlerimiz", *Türktarım*, Sayı 219, Eylül- Ekim 2014, s. 20-25.

Kavas, Gökhan: Slow Food (Yavaş Yemek) ve Cittaslow (Yavaş Şehir), *Dünya Gıda*, 25 Ocak 2012, <http://www.dunyagida.com.tr/kose-yazisi/slow-food-yavas-yemek-ve-citta-slow-yavas-sehir/1035> (Erişim tarihi: 23.04.2017).

Kayaçetin, Fatma: "Ülkemizde Yağlı Tohumlu Bitkilerin Üretimi", *Türktarım*, Sayı 204, Mart-Nisan 2012, s. 32-39.

Keyder, Çağlar; Zafer Yenal: *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Koca, Nusret; Hakkı Yazıcı: "6292 Sayılı Yasanın Orman Arazilerindeki Yaylaların Mülkiyet ve Kullanım Sorunları Açısından Kritiği", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 23, Sayı 3, Temmuz 2014, s. 55-72.

Kurucu, Yusuf; Tolga M. Esetli: "Ulusal Tarım Arazisi Kullanım Planlamasında Kavram ve Altyapı Sorunları", *Türktarım*, Sayı 210, Mart-Nisan 2013, s. 26-29.

Kutlu, Ümit Bayram: "Bitkisel Üretimdeki Gelişmeler ve Hedefler", *Türktarım*, Sayı 214, Kasım-Aralık 2013, s. 20-23.

Küsek, Gürsel; Hacı Veli Deveci: "Ülkemizde Arazi Toplulaştırması", *Türktarım*, Sayı 210, Mart-Nisan 2013, s. 30-37.

Lefebvre, Henri: *Critique of Everyday Life*, Verso, London, 1991.

Leitner, Helga; Byron Miller: "Scale and the Limitatons of Ontological Debate: A Commentary on Marston, Jones and Woodward", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 32, Issue 1, 2007, pp. 116-125.

Markey, Sean; Sarah-Patricia Breen; Kell, Daniels Jen Vodden: "Evidence of Place: Becoming a Region in Rural Canada", *International Journal of Urban and Regional Research* 39, no. 5, 2015, pp. 874-891.

Marston, Sallie; John Paul Jones; Keith Woodward: "Human Geography Without Scale", *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 30, Issue 4, 2005, pp. 416-432.

Mason, A.: "Scale in Geography", N. J. Smelser; P. B. Baltes (ed.): *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, Pergamon Press, Oxford, 2001, pp. 13501-13504.

McKibben, Bill: *The End of Nature*, Anchore Books, New York, 1989.

Melan, Kadir: "Entegre ve Kontrollü Ürün Yönetimi (EKÜY)", *Türktarım*, Sayı 199, Mayıs-Haziran 2011, s. 16-23.

Ocak, Serkan: "Başka Bir Hayat Mümkünmüş", *Hürriyet Pazar*, 14 Şubat 2016.

————— "Organik tarım için solucan gübresi üretiyor", *Hürriyet*, 14 Mart 2016.

OECD: *Towards Green Growth*, OECD Green Growth Studies, Paris, May 25, 2011.

Okul, Abdullah: "Süs Bitkileri Sektörünün Sorunları ve Çözüm Önerileri", *Türktarım*, Sayı 216, Mart-Nisan 2014, s. 34-37.

Onaran, Hüseyin: "Patates Üretimi ve Sorunları", *Türktarım*, Sayı 214, Kasım-Aralık 2013, s. 50-55.

Onay, Aslı: "Dünya'da ve Türkiye'de Süs Bitkileri Üretimi", *Türktarım*, Sayı 216, Mart-Nisan 2014, s. 16-19.

Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, DPT, Ankara, 2013.

Oral, Necdet: "Tarım ve Gıdada Çok Uluslu Şirketlerin Egemenliği", Necdet Oral (Ed.): *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013*, Ziraat Mühendisleri Odası Bursa, *Nota Bene*, Ankara, 2013.

Oyan, Oğuz: "Tarımda IMF-DB Gözetiminde 2000'li Yıllar", Necdet Oral (Ed.): *Türkiye'de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013*, Ziraat Mühendisleri Odası, Bursa, *Nota Bene*, Ankara, 2013, s. 111-130.

Önal, Nevzat Evrim: *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü*, 2. baskı, Yazılama, İstanbul, 2012.

Öniş, Ziya: "Democracy in Uncertain Times: Inequality and Democratic Development in the Global North and Global South", *METU Studies in Development*, 43, April 2016, pp. 317-336.

Özgür, Teoman; N. Barış Tartıcı: "Türkiye Tarımında Sözleşmeli Üreticilik Kapitalist Dönüşümünde Bir Halka Olabilir mi?", *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 2, 2012, s. 163-184.

Öztürk, Murat: *1980 Sonrası Yıllarda Türkiye'de Tarımda ve Kırdan Dönüşüm Dinamikleri*, Araştırma Raporu, İstanbul, 2012.

Pehlevan, Soydan: "Meyve Üretim ve İhracat Merkezi: Bursa", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 34.

Piketty, Thomas: *Capital in the Twenty-First Century*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, 2014.

Polat, Osman; Sevda Polat; Erhan Akça: "Küresel Isınmada Ormanların Karbon Tutulumuna Etkisi", I. Ulusal Akdeniz Orman ve Çevre Sempozyumu, *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, Özel Sayı 2012, s. 313-319.

Ponzini, D.: *Governing Urban Diversity: An Exploration of policy tools for Cultural diversity in Five European Capital Cities*, European Cultural Foundation, Amsterdam, Netherlands, 2010.

Rodoplu, Ülkümen: "Keçi Sütü Her Derde Deva", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 11, Aralık 2014, s. 42.

————— "Meyve ile Sağlıklı Yaşam", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 28.

Sabah, 12 Aralık 2015.

Saçlı, Yurdakul: *Türkiye'de Tarım İstatistikleri Gelişimi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, DPT, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 2009.

Sezer, Bülent: *Karbon Salınımı ve Toprak Yönetimi*, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ankara, 2014.

Sönmez, Yücel: "Gençler Şehirden Döndü, Köyün Kaderi Değişti", *Hürriyet Pazar*, 10 Nisan 2015.

Sulamanın Önemi, *DSİ Genel Müdürlüğü*, www.dsi.gov.tr/docs/hizmet-alanlari/tarim-sulama.pdf?sfvrsn=2 (Erişim, 11 Aralık 2016).

Sunar, Lütfi; Yunus Kaya; Mustafa Otrar; Seran Demiral; Serdar Nerse; Burcu Kalpaklıoğlu: *Türkiye’de Çalışma Yaşamı ve Mesleklerin İtibarı*, 12 Mayıs 2015, TÜBİTAK destekli araştırma.

Şengül, Haydar ve Erhan Sarıbal: “Makro-Ekonomik Göstergelerle Türkiye Tarımı”, Necdet Oral (Editör): *Türkiye’de Tarımın Ekonomi-Politiği 1923-2013*, Ziraat Mühendisleri Odası, Bursa, Nota Bene, Ankara, 2013, s. 131-158.

T.C. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Bitkisel Üretim Genel Müdürlüğü: *Türkiye Organik Tarım Stratejik Plan (2012-2016)*.

T.C. Sağlık Bakanlığı-Hacettepe Üniversitesi: *Türkiye Beslenme ve Sağlık Araştırması 2010, Beslenme Durumu ve Alışkanlıklarının Değerlendirilmesi Sonuç Raporu*, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Beslenme ve Diyetetik Bölümü, Şubat 2014.

T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı: *2011 Yılı Tiftik Ekonomik Raporu*, , Ankara, 2012.

Talan, Özgün: “Doğal Mirasımız Mera ve Yaylaklarımız”, *Türktarım*, Sayı 217, Mayıs-Haziran 2014, s. 46-47.

Talu, Nuran: *Türkiye’de İklim Değişikliği Siyaseti*, Phoenix, Ankara, Kasım 2015.

Tan, Sibel; İlker Karaönder: “Türkiye’de Tarımsal Örgütlenme Politikalarının ve Mevzuatının İrdelenmesi: Tarımsal Amaçlı Kooperatifler Örneği”, *ÇOMÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, 2013, s. 87-94.

Tanışık, Mehmet Soner; M. Yavuz Çelik: “Sürü Yönetimi Elemanı”, *Türktarım*, Sayı 217, Mayıs-Haziran 2014, s. 8-12.

Tarım Arazileri Kanunu Yasalaştı, *Türktarım*, Sayı 217, Mayıs-Haziran 2014, s. 4-5.

Tarım Bülteni, Yıl 7, Sayı 81, Ekim 2012.

Tarım Bülteni, Yıl 8, Sayı 106, Kasım 2014.

Tarlasera, 6 Ocak 2015.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı: *İklim Değişikliği Ulusal Eylem Planı 2011-2023*, Ankara, Temmuz 2011.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı: *Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2023*, Ankara, 2010.

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Özel Çevre Koruma Kurumu Başkanlığı İl Durumu Raporu, (tarih belirtilmemiş)

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, *İzmir İli 2012 Yılı Çevre Durum Raporu*, İzmir, 2014, s. 110.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı: *Foça Özel Çevre Koruma Bölgesi Yönetim Planı Raporu*, Ankara, Ekim 2011.

T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, *Türkiye’nin Korunan Alanlar Sistemi Durum Analizi*, www.milliparklar.gov.tr/korunanalanlar/belgeler/ka_cbs.pptx (Erişim, 10 Mart 2017).

Tekeli, İlhan ve diğerleri: *Dünya’da ve Türkiye’de Biyolojik Çeşitliliği Koruma*, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, Ankara, 2006, s. 40-41.

Tekeli, İlhan ve diğerleri: *Türkiye Açısından Dünya’da İklim Değişikliği*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 2011.

Tekeli, İlhan: “Kıyı Yerleşmelerinin Kara ve Deniz Arakesitinde Bulunmasından Kaynaklanan Özellikleri ve Sürdürülebilirlik Koşulları”, İlhan Tekeli: *Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 241-256.

————— “Kıyı Planlamasının Değişik Boyutları”, İlhan Tekeli: *Kültür Politikaları ve İnsan Hakları Bağlamında Doğal ve Tarihi Çevreyi Korumak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 257-275.

Topal, Figen: “Dünya’da ve Türkiye’de Seracılık”, *Türktarım*, Sayı 208, Kasım-Aralık 2012, s. 14-19.

Tuğaç, Çiğdem: “İklim Güvenliği Açısından Su kaynaklarının Yönetimi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 23, Sayı 3, Temmuz 2014, s. 1-30.

Tunavelioğlu, Ahmet T.: *Fındıkta Yarım Asır*, Türk Dışticaret Vakfı, Ankara, 2010.

Türker, Metin; Ali Çağlar Çelikcan; Serkan Işık, “Sulama Sistemlerinin Gıda Güvenliği ve Kırsal Kalkınma Açısından Önemi ve Bakanlığımızın Destekleme Çalışmaları”, *Türktarım*, Sayı 210, Mart-Nisan 2013, s. 38-45.

Türkiye İstatistik Yıllığı 2012, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2013.

Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Raporu: Geleceği Sahiplenmek, 2012.

Türkiye Tarım Sektörü Raporu 2013, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara.

Türktarım, Ocak-Şubat 2016.

Unutmaz, Necla Ç.: “Türk Çiftçisi 66 Ülkenin Toprağına Tohum Saçtı”, *Milliyet (Tarım Eki)* 14 Kasım 2012.

Usman, Ahmet: “Mandalinada Hem Üretim, Hem Sorunlar Artıyor”, *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 11, Aralık 2014, s. 12.

————— “Meyvesi, Çekirdeği, Sapı ve Yaprığıyla Para Kazandıran Ürün: Kiraz”, *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 12, Mar 2015, s. 10-12.

————— “Soma Faciasının Hatırlattığı Ürün: Tütün”, *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 9, Haziran 2014, s. 10-11.

Uygun, Demet: “Sürdürülebilir Su Yönetimi İçin Basınçlı Sulama”, *Türktarım*, Sayı 225, Kasım-Aralık 2015, s. 34-41.

Uysal, Yaşar: “İzmir Tarımı”, *İzmir Kent Ansiklopedisi Ekonomi/Birinci Cilt*, İzmir Büyükşehir Belediyesi APIKAM, Birinci Baskı Aralık 2015, s. 74

————— “Büyükşehir Perspektifinden İzmir Tarımı İçin Bütünsel Stratejik Yaklaşım”, *KAYSEM Kamu Yönetimi Sempozyumu 10, 5- 7 Mayıs 2016*, İzmir, s. 86-112.

Velibeyoğlu, Koray; Velibeyoğlu, Semahat Özdemir; Alper Baba; Zeynep Durmuş Arsan; Hamidreza Yazdani; Hasan Engin Duran; Adnan Kaplan; Murat Boyacı; Yusuf Kurucu; Nurdan Erdoğan; Özlem Yıldız; Tolga Esetlili; Erhan Bey, Barış Karcı, Serpil Ötücü, Onur Önder; Gülşah Demirtaş; Öykü Elbeyli; Onur Erbaş: *İzmir Gediz-Bakırçay Havzası Sürdürülebilir Yerel Kalkınma Stratejisi*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayını, İzmir, 2015.

Velibeyoğlu, Koray; Semahat Özdemir; Alper Baba; Zeynep Durmuş Arsan; Hamidreza Yazdani; Dalya Hazar; Adnan Kaplan; Murat Boyacı; Yusuf Kurucu; Nurdan Erdoğan; Özlem Yıldız; Hüsnü Erkan; Eser Afşar: *Urla-Çeşme-Karaburun Yarımadası Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi*, İZKA Yayını, İzmir, 2014.

Wackernagel, Mathis and William Rees: *Our Ecological Footprint: Reducing Human Impact on the Earth*, New Society Publishers, Gabriola Island BC, 1996.

World Commission on Environment and Development: *Our Common Futures*, Oxford University Press, Oxford, 1987.

WWF International: Living Blue Planet Report, Switzerland, 2015, <https://www.worldwildlife.org/publications/living-blue-planet-report-2015>. (Erişim, 26 Haziran 2017).

www.hurriyetemlak.com (Erişim, 10 Temmuz 2013).

www.ntv.com.tr (Erişim, 2 Mayıs 2011).

www.tarim.gov.tr (Erişim Eylül 2026).

www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do%3Fistab_id%3D56 (Erişim 20 Şubat 2017).

Yalçın, Güler; Özge Ercoşkun Yalçın: "Türkiye'de 2/B Arazileri ve Kentleşme", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt 23, Sayı 3, Temmuz 2014, s. 31-54.

Yalçınkaya, Neslihan; M. Hakan Yalçınkaya; Coşkun Çılbant: "Avrupa Birliğine Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 13, Sayı 2, 2006, s. 97-118.

Yenal, Serkan: "Çeltik Üretim ve Ticareti", *Türktarım*, Sayı 208, Kasım-Aralık 2012, s. 82-89.

Yenal, Zafer: "Tarım ve Gıda Üretimimin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması", *Çağlar Keyder*; Zafer Yenal: *Bildiğimiz Tarımın Sonu*, İletişim, 2013 s. 103-136.

Yıldırım, Ali Ekber: "Ovaların Korunması", *Tarım Dünyası*, 29 Eylül 2016.

Yıldırım, Cengizhan: "Birinci ve İkinci Nesil Washington Uzlaşması: Neo-Liberal İktisat Politikalarının 1980'den Sonraki Evrimi", *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Güz 2011, Cilt 7, Yıl 7, Sayı 2, s. 1-23.

Yücel-Gier, Güzel; Yalçın Arısoy, and Idil Pazı: "A spatial Analysis of Fish Farming in the Context of ICZM in the Bay of İzmir-Turkey", *Coastal Management*, v.38, 2010, s. 399-411.

"Coğrafi İşaretler Sempozyumu Kayseri'de Yapıldı", *İzmir Ticaret Borsası*, Sayı 93, Kasım 2015, s. 31.

"ÇKS Kaydınızı Yaptınız mı?", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 9, Haziran 2014, s. 6.

"Destekler, Hibeler, ve Kredilerle Tarımın Finansmanı", *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 12, Mart 2015, s. 14-17.

“Kırsal Kalkınmada İzmir Modeli”, *4 Mevsim*, Yıl 5, Sayı 17, s. 22-24.

“Tarım Kredi Kooperatiflerinden 6,5 Milyar Lira Kredi”, *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 12, Mart 2015, s. 24.

“Bakanlığımız Gıda Konusunda Tek Otoritedir”, *Türktarım*, Sayı 204, Mart-Nisan 2012, s. 12-16.

“Bakliyatla Üretim Azalırken İthalat Artıyor”, *4 Mevsim*, Yıl 5, Sayı 17, Haziran 2016, s. 10-11.

“İsparta’da Elma ve Kiraz Yetiştiriciliği”, *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 64-65.

“İhracatın Yıldızı Elma Suyu”, *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 21.

“Kırsal Kalkınmaya 1.2 Milyar Lira Hibe”, *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 12, Mart 2015, s. 54-55.

“Patates Hasadı”, <http://www.tzob.org.tr>, (Erişim, 22 Temmuz 2015).

“Türk Cumhuriyetleri’ne Damızlık İhracı”, *4 Mevsim*, Yıl 3 Sayı 9, Haziran 2014, s. 54.

“Türkiye’nin En Büyük Meyvecilik Yatırımı Anadolu Etap”, *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, Eylül 2014, s. 36-37.

“Yatırımların Yeni Gözdesi; Meyvecilik”, *4 Mevsim*, Yıl 3, Sayı 10, s. 14-15.

Odak Grup Çalışması Kayıtları

23 Haziran 2015 tarihinde yapılan Büyükbaş Hayvancılık Odak Grubu Çalışması kayıtları.

23 Haziran 2015 tarihinde yapılan Organik Tarım Odak Grup Çalışması kayıtları.

10 Eylül 2015 tarihinde yapılan Küçükbaş Hayvancılık Odak Grubu Çalışması kayıtları.

10 Eylül 2015 tarihinde yapılan Yaş Sebze ve Meyve Odak Grup Çalışması kayıtları.

11 Eylül 2015 tarihinde yapılan Zeytin Odak Grubu Çalışması kayıtları.

11 Eylül 2015 tarihinde yapılan Kuru Meyve Odak Grup Çalışması kayıtları.

18 Kasım 2015 tarihinde yapılan Pamuk Odak Grup Çalışması kayıtları.

18 Kasım 2015 tarihinde yapılan Süs Bitkileri ve Seracılık Odak Grup Çalışması kayıtları.

3 Aralık 2015 tarihinde yapılan Yem Bitkileri Odak Grup Çalışması kayıtlarından

3 Aralık 2015 tarihinde yapılan, Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Odak Grup Toplantısı kayıtlarından derlenmiştir.

28 Eylül 2016 tarihinde yapılan son değerlendirme toplantısı.

"Bugün İzmir Büyükşehir Belediyesi, 13 yıldır sürdürdüğü uygulamaları ve sağladığı birikimle, çok yönlü bir kırsal-tarımsal programa ulaşmış bulunuyor. Bu programın, kuramsal çerçevelerden çok pratiğin gereksinimlerden doğduğu ve geçerliliğinin de pratikte sınındığı söylenebilir. Belediye, bu konudaki uygulamaları kararlaştırırken, küçük toprak sahiplerinin korunmasına öncelik vermiştir. Diğer taraftan da tarımda verimliliğin artırılması ve pazarlama darboğazlarından kaçınabilmek için kooperatifleşme teşvik edilmiştir. İzmir Büyükşehir Belediyesi, kırsal kesimde yaşayanların ve çiftçilerin tarımsal faaliyetlerinin gerektirdiği altyapının ve hizmetlerin sağlanması konusunda da sorumluluk yüklenmektedir.

Büyükşehir sınırlarının büyümesini, aynı zamanda kent-kır kavramındaki karşılığın gerçek yaşamda dayanaklarını yitirmesi ve bu durumun yasal sisteme yansıdığı şeklinde okumak gerekir. Bu yeni gerçeklik, İzmir Büyükşehir Belediyesi'ni 'İzmir İli/Kenti İçin Bir Tarımsal Gelişme ve Yerleşme Stratejisi' çalışmasını yapmak durumunda bırakmıştır.

Bu stratejinin, tarım ve imar dünyası için birbiriyle etkileşen yeni bir bakış açısı getirdiğini düşünüyorum.

Çalışmanın bu hale gelebilmesi için gerçekleştirilen odak grup ve sonuçlanma toplantılarına katılarak önemli katkı sağlayan herkese şükran borçluyum. Odak grup çalışmalarının düzenlenmesinde büyük emeği olan Ali Ekber YILDIRIM ile ulaşılan sonuçları kaleme alan Prof. Dr. İlhan TEKELİ'ye ayrıca teşekkür ediyorum."

Aziz KOCAOĞLU

İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı

